

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Matěj Kotalík

**Pojem chuligána a reflexe fenoménu chuligánství
v Československu (1948-1969): právo, policie a publicistika**

**The concept of hooligan and the Reflection of hooliganism
phenomenon in Czechoslovakia (1948-1969): law, police and
journalism**

Praha 2010

Vedoucí práce: JUDr. PhDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Poděkování

Je mi milou povinností poděkovat na tomto místě všem těm, kteří přispěli radou či pomocí ke vzniku předkládané práce. Především svým pražským univerzitním učitelům, vedoucímu práce JUDr. PhDr. Jakubu Rákosníkovi, Ph.D. za trpělivé a tolerantní vedení a cenné formální i obsahové připomínky k její celkové podobě, a konzultantu PhDr. Michalu Pullmannovi, Ph.D. za obecnější připomínky k jejímu širšímu metodologickému zakotvení. Pracovníkům Archivu hl. m. Prahy a pražského i brněnského pracoviště Archivu bezpečnostních složek děkuji za vstřícnost při zpřístupnění mnoha důležitých archivních dokumentů. PhDr. Martinu Francovi, Ph.D., Mgr. Tomáši Hálovi, Dr. des. Ines Koeltzschové, Hannesu Lachmannovi, M.A. a Mgr. Filipu Pospíšilovi, Ph.D. jsem zavázán za cenné rady, podněty i heuristické odkazy. Velký a nikoli poslední dík náleží mým rodičům a Dorothee. Bez jejich trpělivosti, tolerance, morální i materiální podpory a vůbec celého poskytovaného zázemí byla by tato práce vznikla jen stěží.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů

V Praze, dne 9. srpna 2010

Matěj Kotalík

Anotace

Předkládaná diplomová práce se zabývá fenoménem tzv. chuligánství a jeho reflexí v Československu let 1948-1969 v oblasti práva, policie a publicistiky. Je členěna do osmi částí. Úvod rekapituluje dosavadní stav bádání v této oblasti a vytyčuje otázky, jež by měla práce zodpovědět. Druhá kapitola definuje teoretické koncepty socialistických diktatur, anomie a subkultury, jež budou v práci používány. Třetí kapitola se zaměřuje na vývoj pojmu chuligánství v Sovětském svazu, odkud byl pojem do Československa importován. Čtvrtá kapitola analyzuje pojem chuligánství v právu (legislativě, právnickém diskursu, právní praxi) a právní kategorii chuligánství coby příklad kulturního transferu. Pátá kapitola zaměřuje se na problematiku chuligánství v práci bezpečnostních složek a jejich úspěchy či nedostatky. Šestá kapitola se zabývá reflexí chuligánství v publicistice, názorovými rozdíly a podobnostmi, a mediální reflexí chuligánství jako příkladem redefinice subkultury. Sedmá kapitola porovnává chuligánství v Československu s chuligánstvím v ostatních zemích střední Evropy. Závěr práce shrnuje nabyté poznatky a zamýšlí se nad možností budoucího rozšíření práce.

Klíčová slova: chuligánství, právo, policie, publicistika, mládež, subkultury

This MA thesis deals with the phenomenon of the so-called hooliganism and its reflection in Czechoslovakia 1948-1969 in law, police and journalism. It is divided into eight chapters. The Introduction recapitulates the actual topic-related historical texts and formulates the questions the thesis should answer. Chapter two defines theoretical concepts of socialist dictatorships, anomie and subculture the thesis intends to work with. Chapter three focuses on the development of the hooliganism concept in the Soviet Union from where the concept was brought to Czechoslovakia. Chapter four analyses the changes of hooliganism concept in law (legislation, legal discourse and legal practice) and reflects hooliganism as an example of cultural transfer. Chapter five focuses on hooliganism problem faced by the police, on success or limits of the police work. Chapter six focuses on the reflection of hooliganism in Czech press as field of divergent or similar opinions and as an example of subcultural redefinition. Chapter seven compares the hooliganism in Czechoslovakia with the same phenomenon in other countries of Central Europe. The Conclusion summarises the knowledge obtained about hooliganism and thinks about a possible future enlargement of the topic.

Key words: hooliganism, law, police, journalism, youth, subcultures

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Teoreticko-metodologické vymezení badatelského terénu.....	18
2. 1. Širší rámec: koncepty socialistických diktatur.....	19
2. 2. Použité analytické nástroje: anomie a subkultura.....	32
3. Exkurs A – Právní norma a sociální praxe. Chuligáni a chuligánství v sovětské společnosti.....	45
3. 1. Od „ <i>terminologického nedorozumění</i> “ k „ <i>jednomu z nejrozšířenějších zločinů</i> “. Chuligánství v počátcích Sovětského státu (1917-1934).....	45
3. 2. „ <i>Vůči chuligánům nesmí být uplatňováno podmíněné odsouzení</i> “. Chuligánství v éře vrcholného a pozdního stalinismu (1934-1956).....	51
3. 3. Mezi zmírněním trestů a masovou produkcí chuligánů. Chuligánství v období „tání“ a po něm (1956-1969).....	53
4. Kapitalistický přežitek v socialistickém státě. Právní kategorie chuligánství a výtržnictví v legislativě, právnickém diskursu a právní praxi.....	61
4. 1. Koho potírat, koho vychovávat? Import a osvojení pojmu (1956-1961).....	61
4. 2. Mezi represí, prevencí a výchovou. Zpřesnění a diferenciací pojmu (1961-1965).....	71
4. 3. Za zvýšenou produkci chuligánů? Revize trestní politiky (1965-1969).....	80
4. 4. Rekapitulace a dílčí závěr: kategorie chuligánství v právu jako kulturní transfer.....	86
5. V rytmu přerывů a kontinuit. Chuligánství v policejní agendě	92
5. 1. „ <i>Městská správa VB žádá o pomoc</i> “. První ozvuky nového problému (1954-1957).....	92
5. 2. „ <i>V současné době v ČSR chuligánství jako problém neexistuje</i> “. Odumírání kriminality jako přání a skutečnost (1957-1963).....	97
5. 3. „ <i>Je vysoce nemoudré party rozbíjet</i> “. Policejní práce mezi revizí a kontinuitou (1963-1966).....	103
5. 4. Rekapitulace a dílčí závěr: boj bezpečnosti s chuligánstvím jako důkaz hranic diktatury.....	111
6. Mezi normativním a kritickým. Reflexe chuligánství v české publicistice.....	114
6. 1. Cizokrajná zvláštnost či následovánímhodný vzor? Publicistická reflexe chuligánství před rokem 1948.....	115
6. 2. Normativní publicistika: zdomácnění, zobecnění, sémantické rozvolnění pojmu.....	116
6. 3. Kritická publicistika: problematizace, revize, demontáž pojmu.....	125
6. 4. Leitmotivy a mantinely antichuligánské publicistiky.....	132
6. 5. Rekapitulace a dílčí závěr: chuligánství v publicistice jako subkultura.....	136
7. Exkurs B – Středoevropské chuligánství v komparativní perspektivě.....	140
7. 1. Chuligánství mezi mocenskými nároky a sociální praxí.....	141
7. 2. Kontinuity a cézury v antichuligánském diskursu.....	144
7. 3. Funkce a historický význam chuligána.....	148
8. Závěr.....	151
9. Seznam použitých pramenů a literatury.....	155

Seznam zkratek

ABS	– Archiv bezpečnostních složek
AHMP	– Archiv hlavního města Prahy
a. j.	– archivní jednotka
CCCS	– Centre for Contemporary Cultural Studies (angl.)
ČSM	– Československý svaz mládeže
ČSR	– Československá republika
ČSSR	– Československá socialistická republika
f.	– fond
FMV	– Federální ministerstvo vnitra
FS ČSSR	– Federální shromáždění Československé socialistické republiky
HS VB	– Hlavní správa Veřejné bezpečnosti
inv. č.	– inventární číslo
kart.	– karton
KSČ	– Komunistická strana Československa
KS-MV	– Krajská správa Ministerstva vnitra
KSSS	– Komunistická strana Sovětského svazu
MěNV	– Městský národní výbor
MO-VB	– Místní oddělení Veřejné bezpečnosti
MV	– Ministerstvo vnitra
MV KSČ	– Městský výbor Komunistické strany Československa
NDR	– Německá demokratická republika
NEP	– Nová ekonomická politika (rus. <i>Novaja ekonomičeskaja politika</i>)
NS RČS	– Národní shromáždění Republiky československé
NS ČSSR	– Národní shromáždění Československé socialistické republiky
OGPU	– Sjednocená státní politická správa (rus. <i>Objedinennoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije</i>)
ROH	– Revoluční odborové hnutí
SED	– Jednotná socialistická strana Německa (něm. <i>Sozialistische Einheitspartei Deutschlands</i>)
sign.	– signatura
SNB	– Sbor národní bezpečnosti
SSSR	– Svaz sovětských socialistických republik

StB	– Státní bezpečnost
sv.	– svazek
Svazarm	– Svaz pro spolupráci s armádou
TZ RSFSR	– Trestní zákoník Ruské sovětské federativní socialistické republiky
VB	– Veřejná bezpečnost
VCIK	– Prozatímní centrální výkonný výbor (rus. <i>Vremennyj central'nyj ispolnitel'nyj komitet</i>)
VVÚK	– Vědecko-výzkumný ústav kriminologický

1. Úvod

Málokterý pojem prošel v posledním století natolik dynamickým vývojem a proměnami jako právě označení chuligán a chuligánství. Kořeny slova sahají sice do poslední čtvrtiny devatenáctého věku, avšak je používáno dodnes, k popsání jevů ryze současných. Slovo sice pochází z angličtiny, avšak záhy expandovalo do řady jiných jazyků a stalo se nedílnou součástí jejich slovní zásoby. V každé z jazykových oblastí získalo slovo svoje specifické nuance, odlišné významové zabarvení a rámec použití, závislý na historickém a společenském kontextu. V řadě zemí je převažující tendencí posledních několika let redukované chápání slova jako synonyma pro agresivní excesy fotbalových fanoušků. Toto sémantické zúžení se objevuje i v prostředí českém. Dvě knižní publikace posledních let, jež s pojmem chuligán resp. chuligánství explicitně pracují, nejsou historickými pracemi, nýbrž na současnost a nedávnou minulost zaměřenými sociologickými studiemi o fotbalovém výtržnictví.¹

Problematika fotbalových výtržníků je ožehavá a nepochybně si zaslouží si být vědecky zkoumána. Významový rozsah slova v historii byl však širší a oblast fotbalu přesahoval. Orientace na fotbalové výtržnictví coby jev britského původu a na slovo chuligán coby anglicismus pouští ze zřetele svébytný vývoj, kterým britský pojem prošel s rozšířením do jiných jazykových oblastí, především do Sovětského svazu a odtud po druhé světové válce také do dalších zemí východního bloku. Zde představovala nekázeň fotbalových fanoušků nanejvýš jeden z mnoha významových odstínů slova. V novém kulturním kontextu se zároveň výrazně změnilo spektrum jeho použití. Slovo chuligán, původně používané jen jako běžné pejorativum v hovorové řeči a v denním tisku, nabylo v prvních letech existence Sovětského svazu úlohu normativní kategorie. Stalo se právním pojmem, označením pro samostatné ustanovení sovětského trestního zákona. Na dosavadním rozšíření slova v tisku a v hovorové řeči to však nic neměnilo. V sovětském Rusku plnilo slovo obě role – bylo na jedné straně trestněprávním termínem, na druhé straně běžným inventářem hovorové řeči a publicistiky. Již to samo o sobě naznačuje úskalí jeho praktického použití.

Odleskem tohoto dvojakého pojetí slova chuligán stalo se i jeho rozšíření v Československu. Pojem importovali do našeho prostředí již ruští legionáři a v období mezi

¹ Srv. MAREŠ, Miroslav – SMOLÍK, Josef – SUCHÁNEK, Marek: *Fotbaloví chuligáni. Evropská dimenze subkultury*. Brno 2004; SMOLÍK, Josef: *Fotbalové chuligánství. Historie, teorie a politizace fenoménu*, Karlovy Vary 2008.

dvěma světovými válkami vyskytoval se v tisku jen jako kuriózní exotikum, pojmenování ne zcela srozumitelného fenoménu v kulturně vzdálené zemi. Po druhé světové válce a především po únoru 1948 se naopak objevily snahy aplikovat pojem v československém prostředí, využít jej podobným způsobem jako v sovětském Rusku, tj. jako normativní kategorii k označení odchylného, nekonformního, výstředního či protispolečenského chování. Podobné tendence lze tehdy sledovat i v jiných zemích sovětského bloku. Charakter normativního pojmu a stigma antisociálnosti v pojmu chuligán táhne se jako pomyslná červená nit celými čtyřiceti lety komunistického režimu. Není rozhodně bez zajímavosti, že leccos z definic pojmu, vzniklých v předlistopadovém období, přežívá v českých výkladových slovnících dodnes. Rekonstruovat vývoj slova umožní nám nejlépe krátký přehled jeho slovníkových definic. Ten je zde nasměrován „proti proudu času“, tj. od nejsoučasnejších výkladů až po ty nejstarší, a zároveň *ad fontes* kulturního přenosu, relevantního pro naše téma, tj. se zaměřením též na slovníkové definice ruské a anglické.

Krausův *Nový akademický slovník cizích slov* z roku 2005 chápe pojem ve smyslu odchylnosti a protispolečenských projevů. Podle něj je chuligán „*mladík okázale nedbalého zevnějšku, s výtržnickým chováním, žijící asociálním způsobem*“.² Definice v Klimešově *Slovníku cizích slov* z téhož roku obsahuje tytéž konotace společenské marginality a navíc zmínku záporného postoje k práci – zde je chuligán definován jako „*toulavý pobuda, výtržník; mladý člověk štítící se práce, vedoucí výstřední život*“. Táž slovníková definice zároveň informuje o tom, že slovo vzniklo v londýnském slangu kolem roku 1890 podle příjmení konkrétní rváčské rodiny.³ Tentýž kořen slova konstatuje Rejzkův *Český etymologický slovník* z roku 2001, který uvádí i původní anglickou formu slova (*hooligan*).⁴ *Stručný politický slovník* z roku 1986 definuje chuligánství velmi široce jako „*výtržnictví. Chování, které se vyznačuje hrubým porušováním pravidel společenského soužití, přezíráním lidské důstojnosti, výtržnostmi, narušováním pracovní morálky, vandalismem apod.*“⁵ Holubův a Lyerův *Stručný etymologický slovník* z roku 1967 překládá cizí slovo chuligán českým souslovím „*mladistvý zpustlík*“ a odvozuje jeho původ „[z] rus[kého]. *chuligan*, a to prý podle irské zločinecké rodiny *Hooliganovy* v USA“.⁶ Příruční slovník jazyka českého ze třicátých let překládá ruské

² Heslo „chuligán“, KRAUS, Jiří et al.: *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*, Praha 2005, s. 333.

³ Heslo „chuligán“, KLIMEŠ, Lumír: *Slovník cizích slov*, Praha 2005, s. 287.

⁴ Heslo „chuligán“, REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*, Voznice 2001, s. 230.

⁵ Heslo „chuligánství“, *Stručný politický slovník*, Praha 1986, s. 103.

⁶ Heslo „chuligán“, HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, Praha 1967, s. 206.

slovo chuligán českými ekvivalenty „*dareba, ničema*“, a slovo chuligánstvo (ještě s původní ruskou koncovkou) jako „*ničemnictví*“.⁷

V ruském prostředí převažuje výrazně normativní definice chuligánství, důraz na jeho narušování společenských pravidel. Podle Tichonovova slovníku z roku 2001 je chuligán „*[t]en, kdo narušuje veřejný pořádek, projevuje neúctu ke společnosti, k lidské důstojnosti*“, a uvádí jako běžný kontext použití slova např. zadržení či potrestání chuligána.⁸ Podobné výklady nalezneme i ve slovnících ze sovětské éry. Podle Ožegovova slovníku z roku 1987 je chuligán „*[t]en, kdo se zabývá chuligánstvím, hrubě narušuje veřejný pořádek*“, chuligánství pak „*[ch]ování, projevující zjevnou neúctu ke společnosti, k důstojnosti člověka, krajní výtržnost*“.⁹ Slovník spisovné ruštiny z roku 1965 definuje chuligána jako toho, „*kdo řáděním a pácháním výtržností narušuje veřejný pořádek*“.¹⁰ Zatímco ruské slovníky pracují s pojmem jako s již zažitou kategorií, anglické slovníky umožňují lépe osvětlit samotný vznik slova. Podle Brownova slovníku z roku 1993 je slovo *hooligan* totéž co „*(mladý) hrubec nebo surovec, zejména člen rváčského a vandalského gangu*“. Slovník zároveň zdůrazňuje, že slovo vzniklo jako jméno fiktivní irské rodiny rváčů v kabaretním představení.¹¹ Takřka stejný výklad podává raně poválečný Wyldův a Bussův slovník, a datuje první kabaretní použití slova k roku 1885.¹² Murrayův slovník z roku 1933 datuje první výskyt slova v britském tisku rokem 1898 a dokládá dataci i početnými excerpty.¹³

Výše popsané definice dokumentují různorodost chápání slova v českém, ruském a britském prostředí i peripetie jeho vzniku a vývoje. Vyplývá z nich, že britské výklady zdůrazňují násilnost a skupinové chování chuligánů, kdežto ruské výklady akcentují moment protispolečenského zaměření a neúcty k normám. V českých definicích převažuje spíše vliv výkladů ruských. Slovo, jež v důsledku svojí pohnuté „geobiografie“ (transfer z Velké Británie do Ruska, z Ruska do Československa i jinam) mnohokrát změnilo svůj obsah, lze

⁷ Hesla „chuligán“ a „chuligánstvo“, *Příruční slovník jazyka českého, díl I.*, Praha 1935-1937, s. 1084.

⁸ „*Tot, kto narušajet obščestvennyj porjadok, projavljajet neuvaženie k obščestvu, k dostojinstvu čeloveka*.“ Heslo „chuligan“, TICHONOV, A. N. (ed.): *Kompleksnyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva 2001, s. 1185.

⁹ „*Tot, kto zanimajetsja chuliganstvom, grubo narušajet obščestvennyj porjadok*“; „*Povedenije, obbnaruživauščeje javnoje neuvaženie k obščestvu, k dostojinstvu čeloveka, krajneje besčinstvo*.“ Hesla „chuligan“, „chuliganstvo“, OŽEGOV, S. I. (ed.): *Slovar' russkogo jazyka: Okolo 57 000 slov*. Moskva 1987, s. 756.

¹⁰ „*kto, bezobrazničaja, besčinstvuja, narušajet obščestvennyj porjadok*.“ Heslo „chuligan“, *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, Tom 17*, Moskva – Leningrad 1965, s. 525.

¹¹ Viz heslo „hooligan“, BROWN, Lesley (ed.): *The new shorter Oxford English dictionary: on historical principles*, Oxford 1993, p. 1259.

¹² Viz heslo „hooligan“, WYLD, Henry Cecil – BUSS, Hugh (eds.): *The Universal dictionary of the English language*, London [1946], p. 560.

¹³ Viz heslo „hooligan“, MURRAY, James A. H. et al. (eds.): *The Oxford English dictionary*, Oxford 1933, p. 475.

jen obtížně redukovat na jednu zobecňující definici. Význam pojmu stával se v době jeho rozšíření a používání nejednou předmětem diskusí a sporů. Také o tom by měla pojednávat předkládaná práce.

Jak již bylo zmíněno výše, pojmy chuligán a chuligánství došly v posledních letech ohlasu především v oblasti zkoumání fotbalového výtržnictví. Pro Miroslava Mareše, Josefa Smolíka a Marka Suchánka jsou v jejich knize *Fotbaloví chuligáni* (2004) hlavním předělem šedesátá léta – jako počátek větší organizovanosti a nárůstu agresivity fandovských skupin.¹⁴ V šedesátých letech existovala však již sama kategorie chuligána jako etablovaný pojem, a jak nasvědčují výše uvedené slovníkové definice, byla asociována i se zcela jinými oblastmi než s fotbalem. Výzkum, jenž by namísto fotbalového chuligánství zkoumal chuligánství obecně, jenž by se namísto vazeb pojmu na současnost zaměřil spíše na jeho historickou dimenzi, v českých poměrech dosud chybí. Za jeden z hlavních důvodů lze považovat převažující zaměření domácí historické vědy a její stále silnou poplatnost teorii totalitarismu. Totalitaristické paradigma svádí historika k soustředění na problematiku politického panství, a s ním i na problematiku polarizovaných životních postojů kolaborace, odboje či rezistence. Aspekty každodenního života či subtilnější druhy jednání jednotlivců a společenských skupin, jako například kulturně svébytné či výstřední jednání mládeže, do tohoto výkladového rastru často nezapadají. Nahlížet je totalitárním prizmatem hrdinství a zbabělosti, obětí a katů, jeví se jako značně obtížné. V tomto kontextu není bez zajímavosti, že některé z deliktů, trestaných v československém předlistopadovém režimu jako protispolečenské činy, nepodléhaly pozdější soudní rehabilitaci – a tudíž nezakládaly oficiální status „obětí“. Jde například právě o trestný čin výtržnictví, jenž kodifikoval kategorii chuligána v právním smyslu.¹⁵ Důsledkem zúženého chápání „obětí“ a druhou stranou téže mince je dnešní snaha některých aktérů (pamětníků) akcentovat s odstupem padesáti i více let cílený politický a protirežimní charakter svého jednání, aby se do omezeného konceptu odboje a rezistence vměstnali a mohli tak svoji vlastní minulost legitimizovat.¹⁶

Z tohoto důvodu nikterak nepřekvapí, že pojem chuligánství stál v české historické vědě dlouho stranou pozornosti. Mnohem dříve byl reflektován v hraničních uměnovědných

¹⁴ Srv. MAREŠ, Miroslav – SMOLÍK, Josef – SUCHÁNEK, Marek: *Fotbaloví chuligáni...*, s. 46-49.

¹⁵ Rehabilitace byla odepřena např. Bohumilu Schlonzovi, účastníku rock'n'rollového večera v kavárně Mánes v říjnu 1957 a jedné z obětí následného procesu s „výtržníky“. Viz OPEKAR, Aleš: Mánes 1957. Pokus o skandalizaci tanečního večírku, *Rock&pop* 7, 1996, č. 2, s. 72-73, zde s. 73. Srv. BLAŽEK, Petr: „Celá zábava se zvrhla v tancování“. Kampaň proti rock'n'rollu na podzim 1957, *Dějiny a současnost* 32, 2010, č. 6, s. 39.

¹⁶ Charakteristická je v tomto směru časopisecká zpráva Jindřicha Kadrnosky, jednoho z někdejších tzv. vyšehradských jezdců. Srv. ZEMAN, Jiří: Skutečný příběh vyšehradských jezdců, *Reflex* 15, 2004, č. 19, s. 80-85, zvl. s. 84.

oborech (dějiny hudby, dějiny filmu) či v kulturní publicistice. Hudební historik a publicista Aleš Opekar zaměřil se v publicistické stati *Mánes 1957. Pokus o skandalizaci tanečního večírku* (1996) na jeden z pokusů o stigmatizaci západní populární kultury, totiž na soudní proces s tanečnicí rock'n'rollu v Praze na podzim 1957.¹⁷ Filmová historička Stanislava Přádná jako nejspíš první autorka interpretovala v článku „Chuligán“ *Petr tančí twist* (2000) slovo chuligán coby svého druhu emblematický pojem, slovo v šedesátých letech všestranně rozšířené, a tím určující i dobové vzorce myšlení a dimenze generačního konfliktu.¹⁸ Přádná se věnovala funkci pojmu ve Formanově filmu *Černý Petr*, ač lze říci, že v dané době vznikaly jiné české filmy, jenž jsou pro chuligánskou problematiku mnohem reprezentativnější.

Zaměříme-li se mimo příbuzné uměnovědné obory na samotnou historiografii, zde se v produkci posledních let objevují o chuligánech spíše kusé zmínky, zpravidla vedené záměrem dokreslit celkové společenskopolitické klima padesátých a šedesátých let. Z historiků starší generace je tomu tak u Karla Kaplana, jenž ve své *Kronice komunistického Československa* (2005) věnuje několik stran celostátní kampani proti chuligánům na podzim 1957, v kontextu studentských reakcí na XX. sjezd KSSS a obecnějšího problému „vzdorovité mládeže“.¹⁹ Přínosem Kaplanova krátkého exkursu je značná faktografická nasycenost, jeho citelnou slabinou naopak (pro autora bohužel typická) absence poznámkového aparátu. Autor, věrný podstatě „kroniky“, věnuje se celé antichuligánské kampani spíše popisně než interpretativně – nad rámec pouhé deskripce přesahuje vlastně jen Kaplanovo konstatování, že sám vznik fenoménu chuligánství předznamenává rozsáhlejší generační konflikt, jenž vypukl v dalších letech komunistického režimu.²⁰ To, co zmiňuje Kaplan jako pouhé předznamenání budoucího, rozvíjí jako dílčí motiv historik mladší generace Jaroslav Pažout. Ve své monografii o studentském hnutí šedesátých let *Mocným navzdory* (2008) věnuje okrajový prostor mimo jiné i mládežnickému nonkonformismu, stigmatizovanému ve své době jako chuligánství. Zmiňuje např. represivní akci proti tzv. vlasatcům z roku 1966. Věnuje se také problematice odlivu mládeže z řad ČSM v šedesátých letech, mládežnickým snahám o

¹⁷ OPEKAR, Aleš: *Mánes 1957. Pokus o skandalizaci tanečního večírku*, *Rock&pop* 7, 1996, č. 2, s. 72-73.

¹⁸ PŘÁDNÁ, Stanislava: „Chuligán“ Petr tančí twist, *Film a doba* 46, 2000, č. 1, s. 23-24.

¹⁹ KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*, Brno: Barrister&Principal 2005, s. 692-695.

²⁰ Tamtéž, s. 695.

autonomní trávení volného času, a konstatuje celkovou bezradnost režimu tváří v tvář těmto či podobným problémům.²¹

V poslední době se pozornost historiků nonkonformní mládeži padesátých a šedesátých let dále prohloubila. Některé nejnovější dílčí články svědčí o jistém „blýskání na časy“, pokud jde o budoucnost historické produkce na tomto poli. Jedná se především o dva texty v měsíčníku *Dějiny a současnost*: článek Petra Blažka „*Celá zábava se zvrhla v tancování*“ o kampani proti rock’n’rollu z roku 1957, a článek Filipa Pospíšila *Bigbít jako protest?* o big-beatu a oficiální kampani proti tzv. vlasatcům v šedesátých letech (oba 2010). Autoři zmiňují pojmy „výtržník“ či „chuligán“ ponejvíce k dokreslení dobového oficiálního jazyka, ale jinak je hlouběji netematizují.²² Na jedné straně lze kvitovat s potěšením, že texty obou autorů zaměřily serióznější pozornost na tematiku zpracovávanou doposud více publicisticky než historicky. Na druhé straně stojí za podotknutí, že samotný výklad poslechu západní hudby jako „revolty“, určený snad v tomto případě tematickým zaměřením konkrétního čísla časopisu („*Hudba jako revolta*“), není zdaleka jedinou interpretační možností, a že některé konceptuální přístupy k tématu poskytly by nepochybně výklady jiné.

Je-li v české historiografii motiv chuligánů a chuligánství doposud tématem spíše okrajovým, a omezuje se převážně jen na kusé zmínky v průsečíku kulturní historie, dějin filmu a hudby, pak lze pro středoevropskou, západoevropskou a severoamerickou historiografii konstatovat spíše opačný trend. Jako zvýhodňující okolnost působí zde fakt, že chuligánství, či jeho jinojazyčné ekvivalenty (něm. *Rowdytum*, pol. *chuligaństwo*, ap.), etablovalo se jako normativní pojem i v jiných zemích sovětského bloku. Ve většině zahraničních prací figuruje problematika chuligánů jako subtéma rozsáhlejší monografie, ve studiích pak jako ústřední motiv textu vztahujícího se k širšímu tématu. Prvním takovým případem je jednak monografie *Volkspolizei* (2003) německého historika Thomase Lindenbergera, jenž se zaměřil na boj s chuligánstvím v kontextu práce východoněmeckých bezpečnostních složek,²³ jednak monografie *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung* (2005) švýcarské historičky Monicy Wellmannové, jež se orientovala na dvojsečnost konstrukce a recepce chuligána v kontextu života sovětské mládeže dvacátých

²¹ PAŽOUT, Jaroslav: *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Praha: Prostor 2008, s. 76-77.

²² BLAŽEK, Petr: „Celá zábava se zvrhla v tancování“. Kampaň proti rock’n’rollu na podzim 1957, *Dějiny a současnost* 32, 2010, č. 6, s. 37-39. POSPÍŠIL, Filip: Bigbít jako protest? Rocková hudba v socialistickém Československu, *Tamtéž*, s. 40-43.

²³ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952-1968*, Köln – Weimar – Wien 2003, S. 367-443.

let.²⁴ Druhým případem jsou studie *Socialist Leisure in Time and Space* britské historičky Katherine Lebowové a *Alltag in Sztálinváros* maďarského historika Sándora Horvátha (obě 2005), jež zkoumají fenomén chuligánství v kontextu stavby moderních průmyslových měst a snah socialistického projektu o vytvoření kvalitativně odlišného „nového člověka“.²⁵ Vznikly rovněž historické práce analyzující chuligánství jako právní normu a sociální kategorii – například Thomas Lindenberger věnuje se v podnětné studii „*Asoziale Lebensweise*“ (2005) konstrukci „asociality“ ve východoněmecké společnosti, či americký historik Brian LaPierre ve studii *Making hooliganism on a mass-scale* (2006) pojednává o implementaci sovětské právní kategorie drobného chuligánství.²⁶ V pracích Sándora Horvátha či amerického historika Karla Browna nechybí ani tematizace maďarských chuligánů v konceptuálním rámci soudobých subkulturních studií.²⁷

Předkládaná práce, jakkoli se chce vyhnout jednostranným klišé o zaplňování „bílých míst“ či slepé nápodobě zahraničních vzorů, považuje tyto badatelské výsledky za velmi důležitou inspiraci pro zkoumání fenoménu chuligánství v Československu. Slova chuligán a chuligánství jako úhelný kámen předkládané diplomové práce byla zvolena ze dvou důvodů. Za prvé principiálně, tj. s ohledem na význam autentických dobových pojmů, jež tvoří součást širších schémat uvažování a jednání, a mohou proto – na rozdíl od nejrůznějších hodnotově zatížených etiket dneška – pomoci pochopit půlstoletí staré děje jako svébytný myšlenkový svět. Za druhé pragmaticky, tj. s ohledem na nezbytnost pomyslného „filtru“ při zpracovávání nezměrného množství archivních i tištěných pramenů. Původním záměrem diplomové práce bylo zabývat se v období 1948-1969 obecnějším fenoménem kriminality mládeže. Konfrontace s každodenní realitou heuristiky a interpretace pramenů přivedla mne však k rozčarujícímu poznání, že natolik široké téma vystačilo by spíše na studium celoživotní, a

²⁴ WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung. Jugendliche Lebenswelten in Moskau 1920-1930*, Zürich: Pano-Verlag 2005, S. 143-245.

²⁵ LEBOW, Katherine: *Socialist Leisure in Time and Space. Hooliganism and Bikiniarswo in Nowa Huta 1949-1956*. In: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (Hg.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948-1968*, München 2005, S. 527-540; HORVÁTH, Sándor: *Alltag in Sztálinváros. Die „Zivilisierten“ und die „Wilden“ in der ersten sozialistischen Stadt Ungarns*. In: Tamtéž, S. 505-526.

²⁶ LINDENBERGER, Thomas: „Asoziale Lebensweise“. Herrschaftslegitimation, Sozialdisziplinierung und die Konstruktion eines „negativen Milieus“ in der SED-Diktatur, *Geschichte und Gesellschaft* 31, 2005, S. 227-254; LAPIERRE, Brian: *Making hooliganism on a mass scale. The campaign against petty hooliganism in the Soviet Union, 1956-1964*, *Cahiers du Monde russe* 47/1-2, 2006, pp. 349-376.

²⁷ HORVÁTH, Sándor: „Rowdys“, „Schnösel“ und „Gangs“. *Subkulturen ungarischer Jugendlicher in den 1960er Jahren*, In: *Zeitgeschichte-online*. Thema: Pop in Ost und West. Populäre Kultur zwischen Ästhetik und Politik, ed. KLIMÓ, Árpád von – DANYEL, Jürgen, Duben 2006, S. 1-31, zde S. 30-31, URL: <http://www.zeitgeschichte-online.de/zol/portals/_rainbow/documents/pdf/pop_horvath.pdf>; BROWN, Karl: *Dance Hall Days. Jazz and Hooliganism in Communist Hungary, 1948-1956*, In: PICKHAN, Gertrud – RITTER, Rüdiger (eds.): *Jazz behind the Iron Curtain*, [rkp. sborníku – v tisku], pp. 267-294.

že v omezeném rámci diplomního úkolu je obstojně zvládnout nelze. Jako varianty nutné redukce tématu nabízely se buď možnost výrazně omezit časový rámec práce, nebo se omezit na jediný druh pramenů (dokumenty policejní provenience, denní tisk, ap.). Obě jsem zavrhl z obav, že by buď znemožnily postihnout obecnější společenskou dynamiku poválečného období, jež fenomén spoluutvářela, anebo vedly k heuristickým „klapkám na očích“ (pohled na jakékoli historické téma, zprostředkovaný výhradně policejními dokumenty se bezpochyby liší od toho, zprostředkovaného výhradně publicistickými texty – obé je redukcí a znemožňuje poznat historický jev v jeho komplexnosti.). Zaměření tématu na dobový pojem chuligánství jevílo se zde jako vhodný kompromis, jedna z možností, jak pojem analyticky „zahrotit“. Měl-li jsem ještě v prvních měsících po tomto svém rozhodnutí jisté pochybnosti, pak poznání studií zahraničních autorů, u nichž se chuligánství často objevuje jako ústřední pojem, mne v něm spíše utvrdilo.

Předkládaná práce se zaměřuje na Československo v období 1948-1969 s příležitostnými přesahy do let dřívějších. Zkoumá genezi a vývoj pojmu chuligánství, použití pojmu k pojmenování a zhodnocení nežádoucích společenských projevů, a především to, jak s pojmem pracovaly tři subsystémy dobové společnosti – právo, bezpečnostní složky, publicistika. Toto tematické rozdělení moho by se ve srovnání s dělením chronologickým jevit jako poněkud neohrabané. Bylo dáno důvody heuristickými. Jak vyplývá z výše nastíněného rozboru, chuligánství v Československu jako historické téma odkazuje případného zájemce dosud nepoměrně více na dobové prameny než na sekundární literaturu. Prvního je nepřehledné množství, druhého poskrovnu. Již samotné zpracování pramenů právních (zákony a návrhy zákonů, soudní rozhodnutí, právnícké studie), bezpečnostních (situační zprávy, analýzy, rozkazy, hlášení) a publicistických (denní tisk, společenské týdeníky) se projevilo jako rozsáhlý a časově náročný úkol. Periodizační mezníky, jež ono různorodé dvacetiletí vnitřně strukturují a etapy všech tří oblastí propojují, jsou v textu přesto opakovaně zdůrazněny (jde především o triádu let 1956 – 1960 – 1965). Tři společenské subsystémy, podle kterých je práce členěna, lze navíc chápat jako svébytné oblasti, jejichž funkce se v silovém poli mocenských nároků a sociální praxe vzájemně doplňují: právo jako zdroj definice norem (zákonodárství) a jejich teoretického zdůvodnění (právnícký diskurs), policejní aparát jako prostředek implementace těchto norem v každodenním životě, a publicistika jako médium schválení či kritiky těchto norem ze strany inteligence (publicisté) i ostatních společenských skupin (korespondující čtenáři).

S ohledem na tři zkoumané subsystemy společnosti jsou formulovány i otázky, jež si předkládaná práce klade. Nad rámec jednotlivých kapitol sahá zde obecný důraz na dynamiku myšlenkovou (tj. různorodost názorů a vzájemné polemiky), dynamiku časovou (tj. vývoj reflexe fenoménu v rámci zkoumaného období) a širší historický kontext (vliv obecnějších procesů, jako byly mocenská stabilizace na straně jedné či liberalizace na straně druhé). Konkrétní otázky se vztahují k jednotlivým oblastem společnosti zpracovaným ve třech kapitolách za použití archivních pramenů, dobové literatury a periodik. Ke každé kapitole se vztahuje několik otázek dílčích a jedna otázka shrnující, jež vztahuje formulované poznatky k teoretickým konceptům. Otázky jsou formulovány následovně:

I. Pro oblast legislativy, právní praxe a právního diskursu:

1. Jaké konkrétní zákony a nařízení vztahovaly se v československé legislativě k problematice chuligánství?
2. Jaká slabá místa vykazovaly tyto zákony, jak se s těmito slabinami vyrovnávala právní teorie a jaké praktické problémy vyvstávaly při praktickém uplatnění zákonů v judikatuře?
3. Jaká je bilance právní kategorie chuligánství coby kulturního transferu mezi Sovětským svazem a Československem? Co z původního sovětského vzoru bylo přeneseno, a co se naopak neprosadilo?

II. Pro oblast boje bezpečnostních složek s chuligánstvím:

1. Jaký postoj k problematice chuligánství zaujímaly bezpečnostní složky (VB, StB)? Jak problematiku chuligánství interpretovaly? V jakém poměru fungovaly v praktické bezpečnostní práci represe a prevence?
2. Od kdy a do jaké míry odhodlala se bezpečnost v řešení problému chuligánství k dialogu s vědeckými obory (psychologie, psychiatrie, sociologie)?
3. Jak byla rozdělena agenda boje proti chuligánům mezi jednotlivé bezpečnostní složky (VB, StB)? Jaké praktické potíže a funkční nedostatky v policejní práci převažovaly?
4. Lze boj bezpečnostních složek s chuligánstvím vykládat jako symptom „hranic diktatury“?

III. Pro oblast publicistické reflexe chuligánství

1. Jsou v mediální reflexi chuligánství doložitelné zahraniční vzory? Pokud ano, jaké?
2. Jaké vnitřní proudy uvnitř dobové publicistiky existovaly? (tj. co reflexi chuligánství polarizovalo?)
3. Jaké existovaly uvnitř této publicistiky společné leitmotivy ? (tj. co reflexi chuligánství spojovalo?)
4. Lze boj publicistiky s chuligánstvím vykládat jako mediální reakci na subkulturu?

Kromě těchto tří kapitol, jež vycházejí z primárních pramenů, obsahuje práce též tři kapitoly založené ponejvíce na sekundární literatuře: úvodní kapitolu metodologickou, exkurs historický a exkurs srovnávací. V úvodní metodologické kapitole jsou osvětlena její hlavní konceptuální východiska: současné koncepty socialistických diktatur (jako obecnější výkladový rámec), a koncepty anomie a subkultury (jako nástroj interpretace chuligánství). Historický exkurs vychází z faktu, že kategorie chuligánství se v Československu etablovala jako importovaný ruský pojem, a že je tudíž záhodno analyzovat ji se zřetelem k jejímu ruskému vzoru. Popisuje vznik, rozvoj a proměny sovětské normativní kategorie chuligánství od bolševické revoluce do konce šedesátých let. Komparativní exkurs srovnává nabyté poznatky o chuligánství v Československu let 1948-1969 s chuligánstvím v ostatních třech středoevropských zemích (Maďarsko, Polsko, NDR) v téže době, a to se zřetelem ke kontrastu mocenských nároků a sociální praxe, ke společným vývojovým kontinuitám či cézurám i k obecnější funkci a historickému významu kategorie chuligána.

2. Teoreticko-metodologické vymezení badatelského terénu

Pojem totalitarismus vůbec není účinný teoretický koncept, nýbrž spíše svého druhu nouzové opatření: neumožňuje nám myslet, nenutí nás, abychom si osvojili nový pohled na dějinnou skutečnost, kterou popisuje; místo toho nás zprošťuje povinnosti myslet nebo nám dokonce aktivně zabraňuje v myšlení.²⁸

Slavoj Žižek, *Mluvil tu někdo o totalitarismu?*

Namísto „vnucování narativů“ (jak by řekl postmodernista) staví historikové skládačky. Kladou minulosti otázky, jež lze v zásadě zodpovědět. [...] Historie jako záhada hlavolamu vyžaduje neustálé kličkování tam a zpět mezi prameny a teoriemi, otázkami a důkazy, více než závazanost politickému táboru či aktuální identitě.²⁹

Mary Fulbrook, *Approaches to German contemporary history since 1945: Politics and Paradigms*

Dříve než se badatel vydá na cestu vlastní empirické historické práce, měl by si ujasnit základní teoreticko-metodologická východiska. K těm patří jak stanovení obecného rámce, v němž hodlá dané téma zpracovávat, tak i stručný nástin konkrétních konceptů, jež považuje za nosné pro vlastní dílčí téma a o něž se v průběhu bádání bude opírat. Obě roviny lze přirovnat k dvěma soustředným kruhům.

V našem případě jsou širším kontextuálním rámcem koncepty socialistických diktatur. Při jejich nástinu budeme vycházet ponejvíce z novější literatury anglosaské a německé provenience. Většina prezentovaných konceptů se původně vztahovala na dílčí případ

²⁸ ŽIŽEK, Slavoj: *Mluvil tu někdo o totalitarismu?*, Praha 2007, s. 5, překlad Martin Ritter.

²⁹ „Rather than ‘imposing narratives’ (as postmodernists would have it), historians pose puzzles. They put questions to the past, which can in principle be answered. [...] History as puzzle-solving requires constant navigation back and forth between sources and theories, questions and evidence, rather than commitment to a political camp or identity agenda.“ FULBROOK, Mary: *Approaches to German contemporary history since 1945: Politics and Paradigms*. In: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, 1. Jg. 2004, Heft 1 (*Zeitgeschichte heute – Stand und Perspektiven/Contemporary History today – Positions and Perspectives*), S. 50.

Německé demokratické republiky. Východoněmecký stát byl – s ohledem na antiliberální tradici německého *Sonderwegu*, na bezprostředně předcházející éru nacismu, na specifika rozdělené metropole či stejnojjazyčného souseda za hranicemi – v mnohém výjimečný. Přesto se domníváme (a to i tam, kde to výslovně nezmiňujeme), že koncepty vytvořené primárně se zřetelem k NDR lze stejně dobře použít i pro jiné země východního bloku, včetně lidově demokratického a socialistického Československa.

Užší spektrum pojmoslovných nástrojů tvoří v předkládané práci koncepty anomie a subkultury. Anomie na straně jedné a subkultura na straně druhé reagují na dvojznačnost pojmu chuligán, resp. chuligánství, který překlenuje rysy sociálně patologického a jednoznačně kriminálního chování na straně jedné, a subtilnější projevy jinakosti a odlišnosti (v oblékání, vystupování na veřejnosti, v hudební kultuře, mluveném projevu atd.) na straně druhé. Zcela pomocně a spíše ve snaze o názornost mohli bychom zde mluvit o „soft“ chuligánství, uchopitelném spíše jako subkultura, a „hard“ chuligánství, uchopitelném spíše jako projev anomie.

2. 1. Širší rámec: koncepty socialistických diktatur

Z konceptů uplatňovaných v oblasti sociálních i politických dějin k charakterizaci novodobých diktátorských režimů lze označit za nejtradičnější koncept totalitarismu (angl. *totalitarianism*, něm. *Totalitarismus*). Samotný pojem „totalitnosti“ má své kořeny v Itálii počátku dvacátých let, zpočátku jako antifašistické označení mussoliniovského státu, později převzaté samotným Mussolinim v proklamacích o „ohnivé totalitní vůli“ jeho hnutí. Původním impulsem pro vznik a rozvoj totalitarismu coby politologického konceptu byla již v meziválečné éře snaha západních demokracií o nalezení paralel mezi italským fašismem a německým nacismem na straně jedné a sovětským komunismem na straně druhé, o analytické uchopení jejich vzájemných podobností v technikách vládnutí,³⁰ stejně jako typologických odlišností od starších forem politického útlaku.³¹ S počátkem studené války na

³⁰ ROSS, Corey: *The East German Dictatorship. Problems and Perspectives in the Interpretation of the GDR*, London – New York 2002, p. 21.

³¹ Carl J. Friedrich a Zbigniew K. Brzezinski konstatují v úvodu své kdysi průkopnické práce: „Ze všech nám dostupných faktů docházíme k závěru, že fašistická a komunistická totalitní diktatura jsou si v zásadě podobné, nebo v každém případě podobnější sobě navzájem než jakémukoli jinému systému vlády včetně starších autokratických forem.“ („It's our conclusion from all the facts available to us that fascist and communist totalitarian dictatorships are basically alike, or at any rate more nearly like each other than like any other system of government including earlier forms of autocracy.“). FRIEDRICH, Carl J. – BRZEZINSKI, Zbigniew K.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* [1956], London – New York – Washington 1968, p. 15. Srv.

sklonku čtyřicátých let a především s její gradací na počátku let padesátých prožil koncept totalitarismu výraznou konjunkturu a stal se ideovou oporou demokratického Západu v boji proti komunisty ovládanému Východu.³²

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let vznikly dva teoretické modely totalitarismu, jež se liší především názorem na určující rysy totalitních režimů. První „dynamický“ model z pera Hannah Arendtové, klade důraz na jejich revoluční, radikalizující a strukturně destruktivní aspekty, založené na teroristickém uplatňování domněle „objektivních zákonů historie“ a na jednotné ideologii s nároky na univerzální platnost. *„Agresivita totalitarismu nepramení z touhy po moci, a jestliže se horečně snaží o expanzi, nedělá to ani kvůli expanzi, ani pro zisk, ale pouze z ideologických důvodů: udělat svět konzistentní, dokázat, že právě jeho vyšší smysl se osvědčil jako správný.“*³³ Tyranie, trvalý stav teroru a mobilizace mas uvolňují dle Arendtové ohromné množství destruktivní energie, jež kulminuje do podoby agresivně dynamické spirály a nakonec vrcholí sebezničením.³⁴ Druhý model totalitarismu z pera Carla J. Friedricha a Zbigniewa K. Brzezinského, akcentuje namísto dynamických aspektů totalitního systému spíše jeho rysy „statické“ – především kontrolu a plánování všech oblastí života za pomoci moderních organizačních i technických prostředků.³⁵ V kondenzované formě vyjadřuje hlavní rysy totalitarismu ve Friedrichově/Brzezinského pojetí jejich „šest bodů“ – 1. dominantní ideologie, 2. vládnoucí strana, 3. teror ze strany tajné policie, 4. kontrola nad médii, 5. zbrojní monopol a 6. (centrálně) plánované hospodářství.³⁶

JARAUSCH, Konrad H.: Care and Coercion. The GDR as Welfare Dictatorship. In: TÝŽ (ed.): *Dictatorship as experience. Towards a socio-cultural history of the GDR*, New York – Oxford 1999, pp. 47-73, zde p. 52.

³² ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 21. JARAUSCH, Konrad H.: Care and Coercion..., p. 22.

³³ ARENTOVÁ Hannah: *Původ totalitarismu I-III*, Praha 1996, s. 619, překlad Zdenka a Mario Strettiovi.

³⁴ „V totalitární interpretaci se všechny zákony staly zákony pohybu. [...] Základem víry nacistů v rasové zákony jakožto výraz zákona přírody u člověka je Darwinova představa člověka jako produktu přírodního vývoje, nekončícího nutně lidskými bytostmi současného druhu, stejně jako za vírou bolševiků v třídní boj jakožto výraz zákona historie je Marxova koncepce společnosti jako produktu jakéhosi gigantického historického pohybu, který se podle vnitřního, sobě vlastního zákona [...] řítí ke konci historických dob, kdy zničí sebe sama.“ ARENTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu...*, s. 625, překlad Zdenka a Mario Strettiovi. K charakteristice totalitní tyranie, teroru a mobilizace mas viz tamtéž, s. 452, 476. Srv. ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 22.

³⁵ „To, co je skutečně odlišné a inovativní na totalitních režimech, jsou organizace a metody vyvinuté a používané s pomocí moderních technických zařízení ve snaze oživit totální kontrolu ve službách ideologicky motivovaného hnutí.“ („What is really the specific difference, the innovation of the totalitarian regimes, is the organization and methods developed and employed with the aid of modern technical devices in an effort to resuscitate such total control in a service of an ideologically motivated movement.“). FRIEDRICH Carl J. – BRZEZINSKI, Zbigniew K.: *Totalitarian Dictatorship...*, p. 17; srv. ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 22.

³⁶ FRIEDRICH, Carl J. – BRZEZINSKI, Zbigniew K.: *Totalitarian Dictatorship...*, p. 22. Srv. JARAUSCH, Konrad H.: Care and Coercion..., p. 53; ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 22.

S odstupem několika desetiletí jeví se koncept totalitarismu ve vícero směrech jako analyticky nedokonalý. V geopolitických souřadnicích bipolárního světa mohl se – ostatně tak jako v téže éře a v jiné podobě například teorie modernizace³⁷ – jen stěží vyhnout politické zatíženosti.

První slabinou konceptu totalitarismu je jeho citelná jednorozměrnost. Typologie, vzniklá primárně se zřetelem k Hitlerovu Německu a Stalinovu Sovětskému svazu, je jen s obtížemi s to reflektovat pozdější modifikace analyzovaných systémů.³⁸ Neméně problematická je analýza a hodnocení totalitních režimů v konfrontaci vůči západním demokraciím. Ty jsou zde pojímány jako ideální typ, jejich vlastní politické standardy zůstávají však kritického zkoumání ušetřeny.³⁹ Je třeba přiznat, že pokud jde o historickou jednostrannost konceptu totalitarismu, docházelo v dalších letech i ke snahám o jeho komplexnější rozvinutí. Zmínku zasluhuje distinkce Juana J. Linze mezi režimy totalitními a autoritativními, prosazování pojmu „*posttotalitarismus*“ u téhož autora – jako fáze režimu, v níž přetrvávají staré struktury vlády, avšak mizí původní utopistické nadšení,⁴⁰ anebo neologizující pojem „*autolitarismus*“/„*autalitarismus*“ Eckharda Jesseho – jako akcent na souhrn „měkkých“ a „tvrdých“ metod vládnutí.⁴¹ Tyto pozdější deriváty sice pomohly konceptuálnímu „omlazení“ totalitaristického modelu, zároveň však poukázaly na další metodologické rezervy, a znamenaly tak zároveň první krok k jeho erozi.

Druhou slabinou konceptu je úzce dichotomické nazírání na politické mechanismy diktatury i život jejích obyvatel. Teorie totalitarismu tenduje k manichejskému kladení ostrého předělu mezi vládoucí a ovládané, mezi všemocné politické struktury státu a jeho podrobené obyvatele, mezi „režim“ a „lid“, „stát“ a „společnost“. Výsledkem je nepřesvědčivě monolitický obraz totalitních systémů.⁴² Režim hraje zde roli jedijného dějinného subjektu, lidu je přiřčena role pouhého objektu, pasivního recipienta manipulace,

³⁷ Ke kritické analýze teorií modernizace a jejich politické zatíženosti srv. např. KELLER, Jan: *Teorie modernizace*, Praha 2007.

³⁸ JARAUSCH, Konrad H.: *Care and Coercion...*, s. 53. Srv. ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 22.

³⁹ JARAUSCH, Konrad H.: *Care and Coercion...*, p. 53.

⁴⁰ LINZ, Juan J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, London 2000, pp. 6, 246-249. Srv. DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří: *O přechodech k demokracii*, Praha 1994, s. 49-51. Viz též ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 24-25. Srv. JARAUSCH, Konrad H.: *Care and Coercion...*, p. 54.

⁴¹ JESSE, Eckhard: *War die DDR Totalitär?*, *Aus Politik und Zeitgeschichte* [Beilage zur Wochenzeitung *Das Parlament*], B40/94, 7. Oktober 1994, S. 12-23, zde S. 23. U samotného Jesseho je pojem psán jako „*autalitární diktatura*“ („*autalitäre Diktatur*“). V anglicky psaných textech objevuje se slovo ve dvou různých podobách – u Rosse jako „*autalitarian*“ (srv. ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 25), u Jarausche jako „*autolitarian*“ (srv. JARAUSCH, Konrad H.: *Care and Coercion...*, pp. 53-54).

⁴² FULBROOK, Mary: *Approaches...*, S. 44. ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 22.

indoktrinace a donucování „shora“. V extrémním vyjádření Hannah Arendtové: „*Modelem „občana“ totalitního státu je Pavlovův pes.*“ Občané státu „[...] jsou chyceni a uvrženi do procesu přírody nebo historie v zájmu urychlení jejího pohybu; jako takoví mohou být pouze katy nebo oběťmi podle zákona inherentního tomuto pohybu“,⁴³ přinejlepším hrdiny v případě (aktivní) „rezistence“ či „opozice“. ⁴⁴ Hlavní metodologický problém tkví zde jednak v absenci hodnotové neutrality daného přístupu, jednak v riziku, že tímto černobílým sítem propadne příliš mnoho jemných nuancí života v diktatuře,⁴⁵ ať už se jedná o bezpočet mezních situací a morálně nejednoznačných dilemat, o všudypřítomnost každodenního vyjednávání, nebo o prostou skutečnost, že i v rámci bytostně nedemokratického systému žili jednotliví aktéři své každodenní životy včetně běžných i banálních lidských radostí.

Třetí a poslední klíčový deficit konceptu spočívá v jeho soustředění na ideologické proklamace a jejich nedostatečné odlišení od sociální praxe. Na papíře existující normativy jsou zde brány jako primární měřítko reality, jako hlavní pramen vytvářeného historického obrazu.⁴⁶ Toto ztotožnění cílů a výsledků, plánovaného a skutečného („*Ineinssetzung von Soll und Ist*“),⁴⁷ projevuje se v poněkud jednostranném studiu mocenských institucí a materiálů úřední provenience⁴⁸ leckdy až v otrockém přeceňování jejich výpovědní hodnoty. Takto načrtnutý obraz vrhá stín na všechno to, co z nejrůznějších důvodů v aktech nalézt nelze: na drobnou pasivní rezistenci obyvatelstva i „třetí ztráty“ při recepci původních ideologických konstruktů. Koncept postrádá potřebnou dávku kritického odstupu od pramenů samotných, a ocitá se tak svým způsobem v pasti předmětu svého vlastního bádání.

Potřeba politicky méně zatížené alternativy k modelu totalitarismu vedla ke vzniku obecnějšího konceptu moderní diktatury (angl. *modern dictatorship*, něm. *moderne Diktatur*). Tento pojem, jež razil především Jürgen Kocka,⁴⁹ je ve své podstatě pokusem aplikovat teorii

⁴³ ARENDTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu...*, s. 615, 631. Srv. též FRIEDRICH, Carl J. – BRZEZINSKI, Zbigniew K.: *Totalitarian Dictatorship...*, p. 143.

⁴⁴ FULBROOK, Mary: *Approaches...*, p. 44.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ JARAUSCH, Konrad H.: *Care and Coercion...*, p. 53. ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 34.

⁴⁷ LINDENBERGER, Thomas: *Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung.* In: TÝŽ (Hg.): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*, Köln – Weimar – Wien 1999, S. 13-44, zde S. 16.

⁴⁸ JARAUSCH, Konrad H.: *Care and Coercion...*, p. 53.

⁴⁹ KOCKA, Jürgen: *Ein Deutscher Sonderweg. Überlegungen zur Sozialgeschichte der DDR*, *Aus Politik und Zeitgeschichte* [Beilage zur Wochenzeitung *Das Parlament*], B40/94, 7. Oktober 1994, S. 34-45, zvl. S. 43-44. Srv. TÝŽ: *The GDR. A special Kind of Modern Dictatorship.* In: JARAUSCH, Konrad H. (ed.): *Dictatorship as Experience...*, pp. 17-25.

modernizace⁵⁰ na Německou demokratickou republiku, zkoumat její historický vývoj jako jedné průmyslové společnosti mezi mnoha jinými.⁵¹ Vztahuje se k těm diktaturám dvacátého století, jež se vyznačovaly byrokratickou správou, moderními prostředky kontroly a mobilizace (propaganda, tajná policie), masovou stranou nároklující absolutní politickou moc, a závaznou ideologií. Od starších forem diktatury, vojenských diktatur či tradičních monarchistických systémů odlišuje tyto především pseudoplebiscitní charakter vlády.⁵² Oproti konceptu totalitarismu je pojem moderní diktatury prost důrazu na teror a násilí, proto jej lze lépe použít pro analýzu dějin NDR v jejich celistvosti.⁵³

Úskalí konceptu skrývá v sobě na druhé straně komparativní perspektiva samotná. V synchronním srovnání s jinými sovětskými satelity hovoří některé rysy společnosti NDR (zaměstnanost žen jako prvek genderové rovnoprávnosti, vysoký stupeň industrializace) pro její relativní modernost. Ze srovnání se SRN či s jinými zeměmi Západu vychází však NDR v týchž oblastech (mužská nadvláda v politické sféře, faktická neexistence ženského hnutí, nedostatečně rozvinutý terciární sektor, malá míra technické inovace, nedostačující spotřební produkce) jako spíše nemoderní. Jakkoli je koncept moderní diktatury krokem vpřed oproti schematicnosti konceptu totalitarismu, nabízí spíše jakési jeho „rozředění“ než zásadní přestavbu. Sám o sobě skýtá více problematických otázek než definitivních odpovědí.⁵⁴

Dalším pokusem o všeobjímající charakteristiku východoněmecké diktatury je koncept tzv. společnosti prostoupené panstvím (něm. *durchherrschte Gesellschaft*, angl. *society drenched through with authority*). Pojem poprvé používá Alf Lüdtke⁵⁵ a později jej dále

⁵⁰ Na tomto místě považujeme za vhodné zdůraznit rozdíl mezi *teoriemi modernizace* a *teoriemi modernity*. Podle výkladu Jana Kellera postihují *teorie modernity* povahu moderní společnosti v protikladu ke společnosti tradiční a pojmenovávají síly, jež u zrodu modernity stály. Bývají ovšem i skeptičtější k celkovému směřování modernity. *Teorie modernizace* naopak naopak ordinují aktuálním tradičním společnostem patřičné změny, jež je přiblíží společnostem moderním. O blahodárnosti samotných modernizačních procesů zpravidla nikterak nepochybují. Srv. KELLER, Jan: *Teorie modernizace*, s. 18.

⁵¹ Přímý vliv teorie modernizace je patrný především ve studiích východoněmeckého sociologa Detlefa Pollacka. Ten v debatě o moderním charakteru NDR razí pojem „organizační společnost“ („*organization society*“), transformaci východoněmecké společnosti nazírá jako „formu funkční diferenciaci“ („*form of functional differentiation*“), jako rostoucí rozlišení „individuálních systémových úrovní“ („*individual system levels*“), a s ohledem na neúplnou realizaci modernizačních tendencí charakterizuje východoněmecký systém jako „smíšenou polomoderní společnost“ („*semi-modern mixed society*“). Srv. POLLACK, Detlef: *Modernization and Modernization Blockages in GDR Society*. In: JARAUSCH, Konrad H. (ed.): *Dictatorship as Experience...*, pp. 27-45. Viz též JARAUSCH, Konrad H.: *Care and Coercion...*, pp. 55-56.

⁵² ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 29.

⁵³ Cit. dle ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 29.

⁵⁴ ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 41. JARAUSCH, Konrad H.: *Care and Coercion...*, p. 56.

⁵⁵ LÜDTKE, Alf: „Helden der Arbeit“ – Mühen beim Arbeiten. Zur mißmutigen Loyalität von Industriearbeitern in der DDR. In: KAELBLE, Hartmut – KOCKA, Jürgen – ZWAHR, Hartmut (Hg.): *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart 1994, S. 183-213, zde S. 188.

rozvíjí výše zmiňovaný Jürgen Kocka.⁵⁶ Pomyslnou osou konceptu je teze, že neexistovala oblast ve východoněmecké společnosti, jež by nebyla alespoň částečně ovlivněna politikou.⁵⁷ „*Ve skutečnosti formovalo všudypřítomné politické panství onu společnost až do jejích nejjemnějších záhybů.*“⁵⁸ V návaznosti na teorii modernizace je zde východoněmecká společnost charakterizována především nedostatečnou funkční diferenciací – tendencí ke splývání institucí, k jejich multifunkčnosti a ke slabému vymezení státně-stranické moci, snahou vše řídit a do všeho pronikat. Tyto znaky odlišují podle Kocky východoněmeckou společnost jak od soudobých společností Západu, tak od někdejší nacistické diktatury.⁵⁹

Na rozdíl od konceptu totalitarismu přistupuje model společnosti prostoupené panstvím diferencovaněji k rozdílu mezi záměry státu a jejich uskutečněním. Mocenské aspirace „na papíře“ a jejich vždy jen neúplná realizace „ve skutečnosti“ jsou zde již brány jako dvě rozdílné kategorie. Shodně s totalitářskými přístupy stále přetrvává sklon k personifikujícímu vidění diktatury, jejího vzestupu a pádu, a snaha spatřovat ve společnosti pouhý derivát politiky: „*Úhrnem jeví se východoněmecká společnost ve vysoké míře jako umělý produkt politického panství, jím umožněný, skrz naskrz formovaný a na něm závislý.*“⁶⁰ Připouští se však existence „ostrůvků nezávislosti“, již zmiňují v omezené míře i teoretici totalitarismu Friedrich a Brzezinski, stejně jako existence společenských institucí a fenoménů, které socialistickou diktaturu předcházely a přetrvaly. Jinými slovy, Jürgen Kocka nepopírá, že státní moc měla vzdor mimořádnému mocenskému potenciálu také své limity.⁶¹ Jako jeden z prvních historiků tematizuje tak – byť letmo – otázku tzv. hranic diktatury (něm. *Grenzen der Diktatur*).

Po něm tak činí především Thomas Lindenberger. Podle něj hranice státní moci nevytvářely pevně ohraničené linie mezi vládou a „nevládou“. Mezi diktaturou jedné strany a sociálními skupinami resp. aktéry existoval spíše vztah mnohotvarých symbióz.⁶² Lindenberger tuto tematickou rovinu limitů panství dále rozvíjí až do svébytného konceptu

⁵⁶ KOCKA, Jürgen: Eine durchherrschte Gesellschaft. In: KAELBLE, Hartmut – KOCKA, Jürgen – ZWAHR, Hartmut (Hg.): *Sozialgeschichte der DDR...*, S. 547-553, zvl. S. 548-550.

⁵⁷ FULBROOK, Mary: *Approaches...*, p. 45.

⁵⁸ „*In der Tat prägte ubiquitäre politische Herrschaft jene Gesellschaft bis in ihre feinsten Verästelungen hinein.*“ KOCKA, Jürgen: Eine durchherrschte Gesellschaft..., S. 548.

⁵⁹ KOCKA, Jürgen: Eine durchherrschte Gesellschaft..., S. 550.

⁶⁰ „*Alles in allem erweist sich die Gesellschaft der DDR in hohem Maß als künstliches Produkt politischer Herrschaft, von dieser ermöglicht, durchformt und abhängig.*“ KOCKA, Jürgen: Eine durchherrschte Gesellschaft..., S. 550. Srv. LINDENBERGER, Thomas: *Die Diktatur der Grenzen...*, S. 22.

⁶¹ KOCKA, Jürgen: Eine durchherrschte Gesellschaft..., S. 550. Srv. FRIEDRICH, Carl J. – BRZEZINSKI, Zbigniew K: *Totalitarian Dictatorship...*, p. 279; ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 22.

⁶² LINDENBERGER, Thomas: *Die Diktatur der Grenzen...*, S. 30.

tzv. diktatury hranic (něm. *Diktatur der Grenzen*). Uvnitř východoněmecké společnosti šlo, mimo hmatatelné hranice v podobě ostnatých drátů a berlínské zdi, spíše o rozptýlená hraniční pásma než o přesné demarkační linie. Byly neviditelné, přesto každý východoněmecký občan o jejich existenci věděl. Na pomyslné vertikální škále byly možnosti participace obezřetně odděleny od exkluzivních sfér stranické moci, byly drženy v omezeném měřítku a na nejnižší, lokální úrovni.⁶³ „*Tam, kde díky malým rozměrům existovala přehlednost, měli „malí lidé“ moc a řídicí kompetenci.*“⁶⁴ Zjednodušeně řečeno: kdo se dostatečně realizoval a ukojil svoji snaživost a touhu po důležitosti v neškodné funkci pomocníka VB, domovního důvěrníka či člena uličního výboru, u toho mohla takováto seberealizace neutralizovat riziko občanské neposlušnosti. Podobný rys nalezneme i v československém reálném socialismu, například v bezpočetných volnočasových organizacích v rámci Národní fronty (zahrádkáři, myslivci), či v participačních svébytnostech tehdejšího venkovského života (tzv. „akce Z“).

Možnému nařčení konceptu diktatury hranic z dichotomie se lze snadno ubránit. Lindenberger spatřuje praktické udržení tohoto organizačního schématu v třetím důležitém kolektivním aktéru – těch nositelích funkcí, kteří působili na pomezí obou dvou oblastí. Starostové obcí, straničtí tajemníci a jiní základní funkcionáři měli specificky dvojsměrnou sociální roli: „*Byli pohraničníky a převaděči v jednom, měli své spoluobčany odrazovat od narušení hranic, zároveň však i zprostředkovávat [kontakt] mezi světy z obou stran hranice.*“⁶⁵ Přehledná strukturovanost života v diktatuře, možnost kanalizovat a vybouřit své participační ambice a neohrozit tím nedotknutelnou doménu stranické moci, nabízí nám bezpochyby jednu z možných odpovědí na otázku po dlouhodobé stabilitě režimu – československého i východoněmeckého.

S modelem diktatury hranic je v některých směrech propojen a volně na ni navazuje koncept tzv. vlastního smyslu (něm. *Eigen-Sinn*). Jeho duchovním otcem je Alf Lüdtke,⁶⁶ hlouběji jej rozvíjí rovněž Thomas Lindenberger.⁶⁷ Tento teoretický model tematizuje hlavně

⁶³ LINDENBERGER, Thomas: *Die Diktatur der Grenzen...*, S. 31.

⁶⁴ „*Dort, wo durch kleine Dimensionen Überschaubarkeit gegeben war, hatten „kleine Leute“ Macht und Regelungskompetenz.*“ LINDENBERGER, Thomas: *Die Diktatur der Grenzen...*, S. 31.

⁶⁵ „*Sie waren Grenzwächter und Grenzgänger in einem, hatten die Mitbürger ihres Arbeitsbereiches von Grenzverletzungen abzuhalten, zugleich aber zwischen den Welten beiderseits der Grenze zu vermitteln.*“ Tamtéž, S. 34.

⁶⁶ LÜDTKE, Alf: *Geschichte und Eigensinn*. In: Berliner Geschichtswerkstatt (Hg.): *Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte. Zur Theorie und Praxis von Alltagsgeschichte*, Münster 1994, S. 139-153, zvl. S. 140-142, 146-147, 150.

⁶⁷ LINDENBERGER, Thomas: *Die Diktatur der Grenzen...*, S. 23-26.

otázky, jež se nutně vynořují ruku v ruce s kritickým zhodnocením totalitářských přístupů. Pokud byli občané diktatury něčím víc než jen pasivními vykonavateli státní vůle, jak přesně vypadala jejich aktivita v rámci režimu? Pokud mezi „*Soll und Ist*“ režimních záměrů a snah existovala propast, co přesně tuto propast vyplňovalo? „*Jak si lidé žijící v NDR přivlastňovali mocenské poměry oktrojované Stranou? Jak si je vykládali? Jak se mohli vůči nim chovat?*“⁶⁸ Lindenberger nepočítá jen s mezními případy hrdinů a zbabělců. Zdůrazňuje, že spektrum postojů vůči státnímu panství bylo širší. Ideologicky definovaný smysl příkazů a zákazů je jedna věc. Vlastní význam, který si do něj vkládali jednotliví aktéři, je věc druhá. „*„Vlastní smysl“ může [...] vyústit do odboje vůči pohlcování a aktivizačním snahám „shora“, je však sledovatelný také v cíleném využívání a tím i reprodukci konformních způsobů jednání, přičemž tyto obsahovaly pro „svéhlavé“ jedince jiný [...] „smysl“ než oficiální ideologii.*“⁶⁹ Jinak řečeno: indoktrinační či agitační snahy režimu byly ve své „papírové“ podobě pouhým polotovarem, jakousi, otevřenou zásuvkou, do níž si individuální aktéři vkládali svá vlastní zdůvodnění, své vlastní motivace. Reprodukce nebo odmítnutí režimních normativů nesly vždy tento punc osobního.

Velmi podobně je tomu i v případě individuální recepce ideologických normativů v Československu. Příkladem za všechny může být například recepce těchto normativů ze strany etnických menšin anebo ze strany „nové inteligence“. Životopisné rozhovory či vzpomínky čelných představitelů romské menšiny v poválečném Československu ukázaly jaksi mimoděk, že pro mnohé z těch nemnoha Romů, kteří se dostali na skutečně vedoucí pozice, byly identifikace s marxismem, poválečná participace na prvomájových průvodech, vstup do KSČ spojeny s nadějí na společenský vzestup, na únik z letité klatby života na okraji a sociálního vyloučení.⁷⁰ Na „nové inteligenci“ let padesátých je navíc vidět i vnitřní

⁶⁸ „*Wie eigneten sich die in der DDR lebenden Menschen die von der SED oktroyierten Herrschaftsverhältnisse an? Wie deuteten sie sie? Wie konnten sie sich ihnen gegenüber verhalten?*“ LINDENBERGER, Thomas: *Die Diktatur der Grenzen...*, S. 18.

⁶⁹ „*„Eigen-Sinn“ kann in Widerstand gegen Vereinnahmungen und Aktivierungsversuche „von oben“ [...] münden, ist jedoch auch in der gezielten Nutzung und damit Reproduktion herrschaftskonformer Handlungsweisen zu beobachten, indem diese für „eigen-sinnige“ Individuen einen anderen [...] „Sinn“ beinhalten als den der offiziellen Ideologie.*“ Tamtéž, S. 23-24.

⁷⁰ Poválečnou atmosféru nadějí zpřítomňuje v jednom z rozhovorů romský lékař a aktivista Ján Cibula: „*Po válce, [...] v roce 1946 jsem na prvního máje zbuntoval Romy, abychom šli do vesnice. Romové nikdy do vesnice společně nechodili. A tehdy šli všichni! Ženy ušily transparent a na něj jsme napsali Vzhůru Romové! [...] Pak jsem šel na náves a promluvil jsem pár slov, že za války nás chtěli fašističtí gádžové povraždit, nevážili si nás, a že my všichni chceme, aby teď bylo líp.*“ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.): »*Po židoch cigáni*«. *Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945. I. díl (1939 – srpen 1944)*, Praha 2005, s. 123. Podobně plasticky vzpomíná romská spisovatelka a aktivistka Elena Lacková: „*Tatínek říkal celý život: „Komunistická strana je pro chudé lidi. Nám cikánům může pomoci jedině Lenin!“ V Rusku poznal, že existuje spousta národností, černých, bílých, a všichni že jsou soudruzi. Říkal nám všem: „Pamatujte si, že jenom v komunistické straně neexistuje: já jsem pán – ty jsi cikán! V komunistické straně jsi soudruh stejně jako já!“ A zbuntoval nás všechny tak, že jsme se*

dynamika *Eigen-Sinnu*. Z komunistických intelektuálů, kteří si potřebovali sounáležitost se stranou a s režimem vnitřně zdůvodnit, stávali se často v letech šedesátých kritici a v letech sedmdesátých otevření oponenti téhož režimu. Jejich vlastní a tvořivá interpretace pilířů systému, který jim dal vzdělání a tím i prohloubil schopnost kritického myšlení, postavila je časem proti systému samotnému.⁷¹

Koncepty diktatury hranic i *Eigen-Sinnu* charakterizují postupný přechod od konceptů s ambicemi pokrýt a interpretovat socialistickou diktaturu jako celek, ve smyslu *histoire totale*, k teoretickým modelům uměřenějším, spíše tematickým, soustředěným na dílčí aspekty socialistického panství. Jedním z takových konceptů je i diktatura blahobytu (angl. *welfare dictatorship*, něm. *Fürsorgediktatur*)⁷² Konrada H. Jarausche. Ta zdůrazňuje za prvé základní rozpor mezi péčí a donucovacími praktikami. Za druhé připomíná rovnostářskou sociální reformu jako jeden z hlavních ideologických cílů socialismu a zároveň pojitko NDR s rozsáhlejším hnutím celoevropským, ba celosvětovým. Poválečná obliba sociálního státu zdaleka přesahovala hranice východního Německa i vznikajícího sovětského bloku. Jarausch neopomíná však zdůraznit – za třetí – ani represivní charakter uskutečňování této socialistické utopie. Přitom se mu na rozdíl od některých předchozích konceptů obdivuhodně daří spojit protichůdné rysy politické rétoriky a sociální praxe, péče a nátlaku, emancipace a znesvobodnění do jediné kategorie.“⁷³

Po zkušenostech vleklé hospodářské krize a následného válečného konfliktu byla pochopitelnou součástí projektů při budování nového světa snaha nevstoupit podruhé do téže řeky. Není proto příliš s podivem, že akcent na hodnoty sociálního státu stal se vedle mírové rétoriky druhým úhelným kamenem legitimizace nově vznikajících režimů sovětského typu. S postupem času se však východoněmecká diktatura spoléhala na podporu obyvatelstva výměnou za sociální vymoženosti stále více. Usilovala o uspokojení spotřebitelských požadavků i za cenu zahraničního dluhu, klesajících investic a (technologické) inovace.

rozhodli do strany kolektivně vstoupit.“ [...] „Pro nás pro cikány byla největší nadějí té doby komunistická strana. Bylo to něco jako sdružení Jánošíků, kteří bohatým brali a chudým dávali. [...] Já tedy, stejně jako mnoho našich Romů, jsem byla členkou KSČ a skálopevně jsem věřila, že jedine „naše strana“ zajistí lepší život našim dětem.“ LACKOVÁ, Elena: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Praha 2002, s. 154, 177.

⁷¹ K tomu nejnověji viz KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*, Praha 2009.

⁷² JARAUSCH, Konrad H.: *Care and Coercion. The GDR as Welfare Dictatorship*. In: TÝŽ (ed.): *Dictatorship as experience. Towards a socio-cultural history of the GDR*, New York – Oxford: Berghahn Books 1999, pp. 47-73. Anglický pojem skýtá k překladu jako zřejmě nejpřesnější ekvivalent české sousloví *diktatura blahobytu*, při překladu z němčiny jeví se jako vhodnější *opatrovnická diktatura*. V konceptu tematizovanou vnitřní protikladnost a dvojznačnost fenoménu obsahují překlady oba, proto je možné obou používat.

⁷³ Tamtéž, pp. 60, 64.

Hypertrofie státní sociální politiky výměnou za občanskou loajalitu stala se s postupem času pro stát nepřekonatelným břemenem.⁷⁴ NDR nabízela možná radikální odpovědi na problémy klasické industriální společnosti, nebyla však připravena čelit rizikům a výzvám nové společnosti postindustriální. Orientace na klasickou intenzivní strukturu průmyslu a byrokratickou strukturu státu znemožnila přechod k informačnímu věku a konzumní i občanské společnosti. Loajalita východoněmeckých občanů vůči státu zůstávala podmíněčnou, stála a padala s uspokojováním jejich materiálních potřeb. Dlouhodobější legitimizaci vlády nahradit nemohla. Vysvětluje proto i její strmý pád na konci osmdesátých let.⁷⁵

Posledním z řady zde prezentovaných konceptů, opět spíše tematicky zaměřeným, je výchovná diktatura (angl. *education dictatorship*, něm. *Erziehungsdiktatur*). Prapočátky sousloví sahají až k interview s Herbertem Marcusem v předvečer studentské revolty osmašedesátého roku.⁷⁶ Teprve studie německé badatelky Dorothee Wierlingové dala mu však podobu uceleného historického konceptu.⁷⁷ Wierlingová se soustřeďuje na snahy režimu vychovávat své občany k identifikaci se socialistickými ideály a s východoněmeckým státem. V šedesátých letech dvacátého století vidí krom jiného také éru vrcholícího pedagogického optimismu, víry v neomezené možnosti výchovy a neochvějného přesvědčení, že také výchovu mladé generace lze při dostatečné kontrole plánovat. Hlavní autoritou v tomto nadšeném procesu vytváření „nového člověka“ byl – jak jinak – Anton Semjonovič Makarenko, a nejvíce naději se vztahovalo k novému poválečnému pokolení, nedeformovanému zhoubnými vlivy Třetí říše a války.⁷⁸ „*K uskutečnění pedagogického cíle bylo [...] třeba prosadit odburžoaznění společnosti a vyčkat narození nové generace, jež nebude mít žádné vazby na minulost. Konflikty s mládeží padesátých a ještě i počátku šedesátých let zdály se pochopitelné jako dozrívání této minulosti. Byly do nich zapleteny ročníky, které ještě vědomě zažily poslední válečné či první poválečné roky anebo byly ještě*

⁷⁴ Tamtéž, pp. 60-61.

⁷⁵ Tamtéž, p. 62.

⁷⁶ Pokud lze z poněkud rozptýlené výpovědi (dané formou časopiseckého rozhovoru) rekonstruovat hlavní jádro myšlenky, chápe Marcuse výchovnou diktaturu intelektuálů jako přechodnou revoluční fázi, jež má po naplnění svých cílů a hodnot samovolně zaniknout. Srv. MARCUSE, Herbert: Professoren als Staats-Regenten? [rozhovor], *Der Spiegel*, 21. 8. 1967, S. 116. Marcuseho oponent Carl-Heinz Boettcher interpretuje myšlenku – již z kritických pozic – jakožto projekt výchovy „zmanipulovaných“ mas ke „správnému“ třídnímu vědomí. Srv. BOETTCHER, Carl-Heinz: *Der Aufstand wird Vorbereitet. Von der Diktatur des Proletariats zur Erziehungsdiktatur der Neuen Linken*, Köln 1969, S. 99.

⁷⁷ WIERLING, Dorothee: Die Jugend als innerer Feind. Konflikte in der Erziehungsdiktatur der sechziger Jahre. In: KAELBLE, Hartmut – KOCKA, Jürgen – ZWAHR, Hartmut (Hg.): *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart 1994, S. 404-425.

⁷⁸ WIERLING, Dorothee: Die Jugend..., S. 404, 417. Srv. ROSS, Corey: *The East German Dictatorship...*, p. 30.

pod buržoazním či církevním vlivem. V tomto směru se ubírají i komentáře o mládežnické kriminalitě před rokem 1960.⁷⁹ Počáteční optimismus v ideovém formování nové poválečné generace na počátku šedesátých let narazil však v polovině dekády na zklamání. Na rozčarování z neúspěchu svých snah v každodenní praxi a na „pasivní rezistenci“ či nepřístupnost v řadách mládeže reagovali socialističtí vychovatelé ztřísněním kontrolních a represivních mechanismů. Ve vývoji výchovné diktatury šedesátých let spatřuje Wierlingová tři hlavní „stanice“: první bezprostředně po vybudování berlínské zdi, kdy se mládež zdála být zcela v rukou vychovatelů a uzavřené hranice na Západ navíc implikovaly pevné ohraničení výchovného prostoru i jasnou distinkci mezi přítelem a nepřítelem; druhou v polovině šedesátých let v konfliktu kolem západní orientace mládežnické subkultury; třetí v roce 1968, kdy se hnutí východoněmecké mládeže propojilo s revoltou i reformními nadějemi celé Evropy. *„Ve všech třech fázích stáli mladí muži v centru veřejného protestu v NDR.“*⁸⁰ Konečná bilance na konci šedesátých let je podle Wierlingové neuspokojivá: pro socialistické cíle se podařilo získat mezi mládežníky jen nepatrnou menšinu. Mimo jiné proto, že politické struktury stavěly vždy na souhře nadšení a patosu na straně jedné a zařazení a disciplíny na straně druhé. V konfliktních situacích stávala se zhusta prioritou poslušnost, a nikoli spontánně vzešlá vlastní iniciativa. *„Politicky spolehlivá část mládeže byla proto sotva schopna pohnout k angažovanosti a nadšení zbývající většinu. [...] stala se spíše sama nástrojem výchovné diktatury, zatímco stále větší část mládeže se projevovala pasivně a tiše, silná menšina pak nepřizpůsobivě a odbojně, přičemž politické se stávalo často prostým znakem obecnějšího odboje vůči výchovné diktatuře. Tím byla však veškerá mládež pro socialistický projekt ztracena.“*⁸¹

Jakkoli se koncept výchovné diktatury soustřeďuje na edukativní rysy socialistického panství v NDR, nevyplyvá z toho nutně jeho analytické omezení na „druhou německou

⁷⁹ „Es galt [...] für die Verwirklichung des pädagogischen Ziels die Entbürgerlichung der Gesellschaft durchzusetzen und die Geburt der neuen Generation, die keinerlei Bindung an die Vergangenheit hatte, abzuwarten. Die Jugendkonflikte der fünfziger und auch noch zu Beginn der sechziger Jahre schienen als Nachbeben dieser Vergangenheit noch verständlich. In sie waren Jahrgänge verwickelt, die noch die letzten Kriegsjahre oder die unmittelbare Nachkriegszeit bewußt erlebt hatten oder noch unter bürgerlichem oder religiösem Einfluß standen. In diese Richtung gehen auch Kommentare über die Jugendkriminalität vor 1960.“ WIERLING, Dorothee: Die Jugend..., S. 417.

⁸⁰ „In allen drei Phasen standen männliche Jugendliche im Zentrum des öffentlichen Protests in der DDR.“ WIERLING, Dorothee: Die Jugend..., S. 404. Srv. tamtéž, s. 406, 419.

⁸¹ „Der politisch zuverlässige Teil der Jugend war deshalb kaum in der Lage, den großen Rest zu Engagement und Leidenschaft zu verführen. Vielmehr wurde er selbst [...] zum Instrument der Erziehungsdiktatur, während ein immer größerer Teil der jüngeren Generation sich passiv und schweigsam verhielt und eine starke Minderheit unangepaßt und widerständig, wobei das Politische oft zum bloßen Zeichen eines allgemeineren Widerstandes gegen die Erziehungsdiktatur wurde. Damit aber war die gesamte Jugend für das sozialistische Projekt verloren.“ WIERLING, Dorothee: Die Jugend..., S. 420.

diktaturu“, ba dokonce ani na mládež. Koncept skýtá mnoho cenných podnětů a zasluhuje hlubšího rozvinutí i v kontextu lidově demokratického a socialistického Československa. Výchozí bod pedagogického optimismu, jímž je v NDR stavba berlínské zdi roku 1961, lze srovnat s bilančním mezníkem vyhlášení socialismu v Československu o rok dříve. Navíc se možnosti uplatnění konceptu výchovné diktatury nikterak nevyčerpávají problematikou mládeže. Prvky výchovnosti, paternalistického znesvéprávnování a infantilizace postihovaly v menší míře i dospělou populaci. Markantním příkladem je zákonodárství dané éry, konkrétně výchovný akcent obou trestních zákonů z let 1950 i 1961.⁸² Další důkazy nalezneme i v materiální kultuře dané doby. Symptomem výchovnosti jsou například dobové nálepky na zápalkách, tedy na produktu, který takřka *ex definitione* patří do rukou pouze dospělým. Na těchto drobných barevných obrázcích, určených ke každodenní potřebě a neodbytně se tak vnucujících zraku svého uživatele (princip socialistické propagace byl přinejmenším v této strategii vizuálního kontaktu zajedno s principem kapitalistické reklamy), vyskytoval se bezpočet motivů, a co exemplář, to imperativ: „ŠETŘTE DŘEVEM“ – „Spoř!“ – „ČISTI SI ZUBY VEČER I RÁNO“ – „Dělníci braňte své závody před požárem“ – „NIČTE PLEVEL“ – „SOUDRUHU, VĚŘ, ŽE KNIHA I TVOJI ÚROVEŇ ZDVÍHÁ“.⁸³ Za podobný příklad by dále bylo možno považovat výchovný charakter řady krátkých filmů, především dobový žánr tzv. osvětového filmu.

Podle Wierlingové vytvářelo vykořeněním, deklasováním a mobilitou vzniklé vakuum v mladé generaci zároveň poptávku, na niž mohla pružně reagovat například pionýrská organizace. Její vliv však často vydržel jen do puberty a pak se opět snižoval.⁸⁴ Navíc byl chronický konflikt mezi výchovou doma a ve škole poznamenán snahami státu prolomit soukromou hradbu rodiny a zastíněn Damoklovým mečem visícím nad samotnými rodiči: „Misto aby posilovali své děti, museli se rodiče sami obávat, že budou infantilizováni a podrobeni výchovným opatřením.“⁸⁵ – citát, který snad vůbec nejlapidárněji odůvodňuje název celého konceptu. Situace, kdy se neustále křížily výchovné snahy státních institucí na straně jedné a rodiny na straně druhé, situace, kdy tradiční morální normy zmizely ve víru

⁸² Podle trestního zákona z r. 1950 je účelem trestu: „a) zneškodnit nepřátele pracujícího lidu, b) zabránit pachatelům v dalším páchání trestných činů a vychovávat ho k tomu, aby dodržoval pravidla socialistického soužití, c) působit výchovně na ostatní členy společnosti.“ [podtrženo M.K.] (§ 17 trestního zákona č. 86/1950 Sb.). V trestním zákoně z roku 1961 edukativní akcent zůstává: „(1) Účelem trestu je chránit společnost před pachatelé trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život pracujícího člověka, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti.“ [podtrženo M.K.] (§ 23 trestního zákona č. 140/1961 Sb.).

⁸³ Nápis některých etiket na zápalky, soukromá sbírka M. K.

⁸⁴ WIERLING, Dorothee: Die Jugend..., S. 418.

⁸⁵ „Statt ihre Kinder zu stärken, mußten die Eltern befürchten, selbst infantilisiert und Erziehungsmaßnahmen ausgesetzt zu werden.“ WIERLING, Dorothee: Die Jugend..., S. 421.

poučkových zvrátů a nové měly do spontánní masové podpory daleko, kdy vzniklé vakuum v mladém životě mohla jen načas zaplnit pionýrská organizace, avšak časem ji vystřídalo prázdno a bezcílnost (neboť svazácké organizace zhusta upadly do byrokratického stereotypu schůzí a aktivů a nebyly schopny nabídnout podnětější oddechový program), taková situace mohla se nepochybně snadno stát živnou půdou pro delikventní chování mládeže.

Předkládaná práce neklade si za cíl ztotožnit se beze zbytku s žádným z výše nastíněných konceptuálních přístupů – na to si je příliš dobře vědoma ošidnosti jakéhokoli esencialistického přístupu v historiografii. Netají se nijak tím, že blíže má spíše k mladším a posledně zmiňovaným konceptům, skeptickým vůči sebevědomé snaze popsat a charakterizovat celek a tematizujícím dílčí specifika socialistických režimů – pomyslné „vnitřní hranice“, rysy sociálního státu, výchovnosti, atd. Za nejlepší řešení v rámci možného považujeme postupovat eklekticky, spíše si z plné náruče metodologických možností svobodně vybírat při plném vědomí jejich vlastních hranic a nepojímat žádnou z nich jako nedotknutelné dogma. Týká se to obecně konceptů socialistických diktatur coby širšího interpretačního rámce pro sociální dějiny poválečného Československa. Týká se to také obou konceptů, které považujeme za nosné pro vlastní téma práce a jimž se budeme věnovat níže. Tuto devizu nejlapidárněji shrnují závěrečná slova studie Mary Fulbrookové, jež by bylo možno považovat takřka za jakési krédo ideově otevřeného konceptuálního historika:

„Na základě poznání, že historie vyžaduje nevyhnutelně teoretické úsilí, je možné dovozovat, že ‚lepší‘ historické přístupy budou:

- *používat konceptů, jež nejsou ‚esencialistickými‘ (‚svět, jaký je doopravdy‘), nýbrž teoretickými konstrukcemi, heuristickými nástroji, otevřenými bližšímu vymezování a zpochybňování/znepotvrzování;*
- *lépe vysvětlovat více ‚empirických důkazů‘, s vědomím, že jakýkoli ‚důkaz‘ teoreticky kontaminují otázky jež klademe a koncepty jichž používáme při analýze pramenů;*
- *vyhýbat se přílišnému ‚filtrování‘/přílišné ‚selektivitě‘ (takto záměrně jednostranné ‚ideální typy‘ ve weberovském smyslu, pokud jsou používány v hrubé podobě, mohou se projevat jako vysoce problematické);*
- *otevřeny rozumné debatě, revizi a kritice.*

*Ve světle těchto kritérií lze vztah mezi politikou a historickými paradigmaty pročistit.*⁸⁶

2. 2. Použité analytické nástroje: anomie a subkultura

Pojmy chuligán a chuligánství jsou ve své době obsahově přinejmenším nejednoznačné. Významová rozvolněnost slova umožňuje tematizovat fenomén chuligánství jednak jako projev sociálně patologický, tj. spíše kriminálního charakteru, jednak jako projev jinakosti v oblékání, mluvě, hudebním vkusu, trávení volného času, neformálním sdružování. Pro aspekt sociální patologie zvažujeme na tomto místě použitelnost Durkheimova konceptu anomie, pro aspekt „výstředního života“ pak koncept subkultury.

Francouzský sociolog a jeden z otců zakladatelů tohoto oboru, Émile Durkheim, věnoval se problematice anomie již ve své první významné sociologické studii *Společenská dělba práce* z roku 1893.⁸⁷ Durkheimova reflexe pokroku a jeho stinných stránek charakterizuje fenomén anomie coby sociální úpadek, rozpad hodnotového a normativního řádu uvnitř společnosti.⁸⁸ „Anomie pochází totiž z toho, že v některých místech společnosti je nedostatek kolektivních sil, tj. skupin ustavených k regulaci sociálního života.“⁸⁹ Absence těchto regulujících sil tkví ve skutečnosti, že staré normativní struktury se rozpadají příliš rychle a nové vznikají příliš pomalu na to, aby mohly bezprostředně nastoupit na jejich místo. Starý svět zaniká, avšak nový ještě nevznikl.⁹⁰ Vzniklé vakuum hrozí vykořeněním a hodnotovou dezorientací jednotlivce. „Charakteristické pro člověka je to, že brzda, již je podržena, není fyzická, nýbrž morální, tj. sociální. Nepřijímá svůj zákon z hmotného prostředí, jež by se mu hrubě vnucovalo, nýbrž z vědomí, jež přesahuje jeho vlastní a jehož

⁸⁶ „Based on the recognition that history is inevitably a theoretical endeavour, it is possible to argue that ‘better’ historical approaches will:

- use concepts which are not ‘essentialist’ (‘the way how the world really is’) but theoretical constructions, heuristic tools, open to qualification and ‘disconfirmation’;
- account better for more of the ‘empirical evidence’, bearing in mind that all ‘evidence’ is theoretically contaminated by the questions asked and the concepts used to analyse sources;
- not entail ‘screening out’ too much (thus willfully one-sided ‘ideal types’ in the Weberian sense may prove highly problematic if used crudely);
- be open to reasoned debate, revision and critique.

In the light of these criteria, the relationship between politics and historical paradigms can be clarified.“ FULBROOK, Mary: *Approaches...*, pp. 49-50.

⁸⁷ DURKHEIM, Émile: *Společenská dělba práce*, Brno 2004.

⁸⁸ PETRUSEK, Miloslav: Durkheimův návrat do Čech. In: DURKHEIM, Émile: *Sociologie a filozofie*, Praha 1998, s. 135-167, zde s. 138.

⁸⁹ „L’anomie vient, en effet, de ce que, sur certains points de la société, il y a manque de forces collectives, c’est-à-dire de groupes constitués pour régler la vie sociale.“ DURKHEIM, Émile: *Le suicide. Étude de sociologie*, Paris: PUF 1990, p. 440.

⁹⁰ DURKHEIM, Émile: *Společenská dělba práce*, s. 341, překlad Pavla Doležalová.

nadřazenost pociťuje. Jelikož největší a nejlepší část jeho života přesahuje tělo, člověk uniká jařmu těla, podléhá však jařmu společnosti. Je li ovšem společnost narušena, ať už bolestnou krizí nebo šťastnými leč příliš náhlými transformacemi, pak schopnost tohoto působení dočasně ztrácí“.⁹¹ Popisovanými krizovými symptomy jsou doprovázeny hospodářské katastrofy, ale stejně tak i překotný hospodářský růst. Životní tempo jednotlivce či jediného pokolení může jen sotva držet krok s tempem komplexních celospolečenských přeměn: „Každá změna života, ať už náhlá nebo připravovaná, přináší vždy bolestnou krizi [...] Jedna generace je málo na to, aby se rozloučila s dílem celých předešlých generací, aby na místo starého člověka postavila člověka nového.“⁹²

Původní Durkheimův koncept dále rozvinul americký sociolog Robert King Merton ve své studii *Social Structure and Anomie* (*Sociální struktura a anomie*) z roku 1938.⁹³ Byť vznikla v kontextu americké společnosti třicátých let a tlaku na společenský úspěch, přináší nemálo nadčasově platných závěrů. Zkoumá především rub tohoto diktátu úspěchu – v podobě nelegitimních způsobů jednání, a také v existenci deviantních či rebelujících jedinců. Merton se snaží zjistit, jaké sociální faktory tlačí příslušníky společnosti k nonkonformnímu spíše než ke konformnímu chování. Pracuje přitom s korelací dvou veličin: kulturních cílů na straně jedné a institucionalizovaných prostředků k jejich dosažení na straně druhé. Dle vzájemného vztahu těchto veličin rozlišuje pět rozdílných typů společenské adaptace, totiž: I. Konformitu, II. Inovaci, III. Ritualismus, IV. Únik a V. Rebelii.

Způsoby adaptace	Kulturní cíle	Institucionalizované prostředky
I. Konformita	+	+
II. Inovace	+	-
III. Ritualismus	-	+
IV. Únik	-	-
V. Rebelie	±	±

Nejčastějším typem adaptace je podle Mertona (I.) konformita – dodržování jak kulturních cílů, tak ustálených prostředků jejich dosažení. Aktér, jenž si zvolil adaptační typ (II.) inovace, klade větší důraz na dosažení cíle, avšak bez ohledu na prostředky k tomu

⁹¹ „Ce que l'homme a de caractéristique, c'est que le frein auquel il est soumis n'est pas physique, mais moral, c'est-à-dire social. Il reçoit sa loi non d'un milieu matériel qui s'impose brutalement à lui, mais d'une conscience supérieure à la sienne et dont il sent la supériorité. Parce que la majeure et la meilleure partie de sa vie dépasse le corps, il échappe au joug du corps, mais il subit celui de la société. Seulement, quand la société est troublée, que ce soit par une crise douloureuse ou par d'heureuses mais trop soudaines transformations, elle est provisoirement incapable d'exercer cette action.“ DURKHEIM, Émile: *Le suicide...*, p. 279-280.

⁹² DURKHEIM, Émile: *Společenská dělba práce*, s. 203-204.

⁹³ MERTON, Robert K.: *Social Structure and Anomie*, *American Sociological Review* 3, 1938, Issue 5, pp. 672-682. Česky MERTON, Robert K.: *Sociální struktura a anomie*. In: TÝŽ: *Studie ze sociologické teorie*, Praha 2000, s. 132-177.

vynaložené (tj. i za cenu použití prostředků nelegitimních).⁹⁴ (III.) Ritualismus vyznačuje se rezignací na kulturní cíle závratného peněžního úspěchu, avšak zároveň lpěním na zavedených institucionálních normách chování.⁹⁵

Se zřetelem k chuligánství zasluhují pozornost zejména poslední dvě adaptační kategorie – únik a rebelie. (IV.) Únik považuje Merton za adaptaci nejméně početnou: „*Do této kategorie patří některé adaptivní aktivity psychotiků, autistů, páriů, vyděděnců, tuláků, pobudů, vandráků, notorických alkoholiků a narkomanů. Opustili kulturně předepsané cíle a jejich chování není ani v souladu s institucionálními normami. To neznámá, že v některých případech není příčinou jejich způsobu adaptace sama sociální struktura, kterou prakticky odvrhli, ani že jejich existence v rámci nějaké oblasti nepředstavuje problém pro příslušníky společnosti.*“ V úniku vidí Merton navzdory vzniku center a deviantních společenství spíše ryze individuální formu adaptace, jakousi „kolektivní osamělost“.⁹⁶ Konstruktivnější způsob adaptace oproti úniku představuje v Mertonově pojetí (V.) rebelie, jež: „*[...] vede lidi ven ze sociální struktury, [...] k plánování a snaze o nastolení sociální struktury nové, tzn. značně pozměněné.*“ Merton ji však důrazně odlišuje od jiného duševního rozpoložení, totiž resentimentu: „*Zásadním bodem, v němž se resentment liší od rebelie, je, že v něm nejde o skutečnou změnu hodnot.*“⁹⁷

Durkheimův koncept anomie zrodil se jako intelektuální reakce na modernizační proces devatenáctého století, Mertonovy úvahy o anomii pak v prostředí americké společnosti třicátých let. Jsou však neméně inspirativní pro analýzu historických procesů mladšího data. Překotný zánik starého a opožděný vznik nového, morální a hodnotové vakuum, dezorientace jedince v kontextu celospolečenských transformací – to vše jsou motivy, přítomné i v „zakladatelském období komunistického režimu“ v Československu. Syntetické studie k poválečným dějinám to do značné míry potvrzují. „*V letech 1948-1953 prodělalo československé hospodářství největší a nejrychlejší přeměny za poslední století, a to cestou politickomocenských a administrativních opatření, nikoliv přirozeným ekonomickým vývojem*“, konstatuje pro ekonomické poměry v zemi Karel Kaplan.⁹⁸ K podobným závěrům

⁹⁴ MERTON, Robert K.: Sociální struktura..., s. 147-148.

⁹⁵ Tamtéž, s. 161.

⁹⁶ Tamtéž, s. 166-167, 170. Pocity této „kolektivní osamělosti“ navozuje velmi sugestivně např. řada pasáží ve filmu Jiřího Krejčíka *Probuzení* (1959), jednom z prvních celovečerních snímků v Československu, jenž se snažil o zobrazení chuligánské každodennosti v maximální autenticitě – a sklídl za to velmi rozporuplné reakce od tehdejší kritiky.

⁹⁷ Tamtéž, s. 170-171.

⁹⁸ KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948-1953, 2. část: Zakladatelské období komunistického režimu*, Praha 1991, s. 93.

stran sociální struktury dochází Lenka Kalinová. Podle ní byla krize sociálního systému v Československu v letech 1951-1953 „výrazem hlubších souvislostí. Ukázalo se, že nastartovaný směr a tempo přechodu od jednoho systému k druhému a hluboká restrukturalizace ekonomiky ve více směrech najednou byly sociálně neudržitelné.“⁹⁹

Systémové změny po únoru 1948 znamenaly v mnoha ohledech zemětřesení. Násilná kolektivizace, masová industrializace jednostranně zaměřená na těžký průmysl, deklasování vyšších společenských vrstev, likvidace tradičních společenských elit, pracovní mobilizace obyvatelstva dle momentálních potřeb průmyslu – to vše nemohlo v natolik krátkém období působit jinak než destruktivně. Émile Durkheim charakterizuje stav anomie celkem sedmi symptomy, totiž:

1. *industriálními a obchodními krizemi, zejména bankroty,*
2. *třídním bojem a antagonismem mezi prací a kapitálem [...],*
3. *absencí efektivní regulace vztahu mezi prací a kapitálem,*
4. *pohybem či přenosem ekonomické aktivity z rodiny do továrny,*
5. *extrémně rychlými sociálními a technologickými změnami,*
6. *podmínkami, v nichž mizí smysl pro spolupráci mezi dělníky [...],*
7. *krajní rutinizací práce, která redukuje dělníka na přívěsek stroje.*¹⁰⁰

Z těchto sedmi bodů identifikujeme v československé společnosti padesátých let přinejmenším čtyři, ne-li pět. Za (1) „industriální a obchodní krizi“ lze označit v širším smyslu veškeré organizační deficity plánovaného hospodářství a ekonomické těžkosti, jež vyvrcholily měnovou reformou roku 1953, v užším smyslu pak problémy zapříčiněné jednostrannou orientací na těžký průmysl,¹⁰¹ stejně jako s ní úzce spojený neuspokojivý stav na trhu spotřebním zbožím, jenž kulminoval v době měnové reformy a pak ještě jednou v roce 1962.¹⁰² (4) „Přenos ekonomické aktivity z rodiny do továrny“ lze spatřovat jednak v nárůstu zaměstnanosti žen,¹⁰³ jednak v masivním přesunu zemědělců do těžkého průmyslu a do

⁹⁹ KALINOVÁ, Lenka: *Změny ve složení a postavení dělníků – představy a skutečnost*. In: *K proměnám sociální struktury v Československu 1918-1968*, Praha 1993, s. 157-158. Cit. dle PERNES, Jiří: *Krize komunistického režimu v Československu v 50 letech 20. století*, Brno 2008, s. 55.

¹⁰⁰ Cit. dle PETRUSEK, Miloslav: *Durkheimův návrat do Čech*, s. 138.

¹⁰¹ KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945-1969*, Praha: Academia 2007, s. 202.

¹⁰² Tamtéž, s. 195, s. 250-256.

¹⁰³ Tamtéž, s. 152-153, 158.

stavebnictví, především v nově industrializovaných regionech druhdy agrárního rázu (východní Slovensko, ap.).¹⁰⁴ Tytéž dynamické procesy industrializace a sociální mobility je možno zahrnout též do obecnější kategorie (5) „extrémně rychlých sociálních a technologických změn“. (7) „Krajní rutinizace práce“ či „redukce dělníka na přívěsek stroje“ není sice charakteristická pro celé sledované období. Její náznaky jsou však patrné přinejmenším v mobilizaci pracovních sil v období prvního pětiletého plánu,¹⁰⁵ v tehdejším nadměrném fyzickém zatížení pracovníků (včetně žen a mladistvých),¹⁰⁶ a ve snahách o eliminaci absence a fluktuace, jež dosáhly svého kulminačního bodu (a zároveň vlastních mezí) v „jepičím“ vládním nařízení č. 52/1953 Sb.¹⁰⁷ Pokud jde o fenomén (6) „mizení smyslu pro spolupráci mezi dělníky“, jeho doložitelnost v daném období je poněkud sporná. Lenka Kalinová opakovaně zdůrazňuje erozi tradičního odborového hnutí, degradaci odborů na roli pouhé převodní páky státu.¹⁰⁸ Peter Heumos je k faktickým výsledkům disciplinačních snah spíše skeptický a docenuje význam dělnické „pasivní rezistence“.¹⁰⁹

Nalézáme-li v Československu padesátých a šedesátých let symptomy upomínající na anomii v pojetí Durkheimově – tj. dezintegraci a morální vakuum coby společenský rámec přechodného období, možno zde nalézt stejně tak i ozvuky anomie v pojetí Mertonově – tj. nekonformní, deviantní či delikventní adaptaci jednotlivců uvnitř tohoto rámce. Mertonovské adaptační typy, především únik a rebelie, jsou jednou z možností analýzy chuligánů a chuligánských part. Rebelii vlastní cesta „ven ze sociální struktury“ je zde taktéž patrná. Její hlavní atribut, Mertonův „nový mýtus“, rozeznáme při prosopografickém pohledu na skupinu Vyšehradských jezdců v motivu amerikanofilství a touhy po emigraci – čtyři z deseti členů skončili podle slov jejich někdejšího vrstevníka dříve či později za hranicemi, další se o totéž pokoušeli.¹¹⁰ To je však případ jedné skupiny. Táž tužba figuruje během padesátých a šedesátých let i jako vágní snaha o únik z bezvýhodna. Ne vždy dosahuje ideové koherentnosti cesty za alternativním ideálem, jež by umožnila spolu s odvržením starého také formulaci nového.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 156-157, 288.

¹⁰⁵ STÁTNÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech. Vládní nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci č. 52/1953 Sb.*, Praha 1994, s. 97.

¹⁰⁶ KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny...*, s. 186, 198.

¹⁰⁷ STÁTNÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo...*, s. 8.

¹⁰⁸ Srv. KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny...*, s. 183, 185-186, 196-197, 212.

¹⁰⁹ Srv. HEUMOS, Peter: „*Vyhráme si rukávy, než se kola zastaví!*“. *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*, Praha: ÚSD AV ČR 2006, s. 39-40.

¹¹⁰ ZEMAN, Jiří: Skutečný příběh vyšehradských jezdců, *Reflex* 15, 2004, č. 19, s. 85.

Druhým z konceptů, jež lze považovat za užitečný pro analýzu a teoretické uchopení problematiky chuligánství v poúnorovém Československu, je koncept **subkultury**. Ten má svoji dávnou prehistorii již na samém počátku moderní epochy. Lze ji hledat nejpozději v početných relacích o londýnské městské chudině z devatenáctého století. Již tehdy byli její příslušníci pojednáváni a typologizováni především v protikladu k dělnictvu – tedy jako společenská skupina neproduktivní, „ti, kteří nepracují“ na rozdíl od „těch, kteří pracují“.¹¹¹ Stigma neproduktivity, stejně jako analýza subkultur ve vztahu ke kategorii dělnické třídy, stalo se v pozdějších teoretických pracích rysem dominantním.

Vlastní pojem subkultury je o poznání mladší – zrodil a rozvinul se v lůně výzkumů urbánní sociologie na chicagské univerzitě. Tamní vědecké centrum, založené roku 1892 a dnes obecněji známé pod pojmem chicagská škola, snažilo se ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století s pomocí empirické sociologie reflektovat masivní nápor společenské i etnické jinakosti, jemuž toto druhé největší město Spojených států muselo ve stále větší míře čelit. Chicagští sociologové inspirovali se přitom Durkheimovou anomii, Simmelovou mikrosociologií i Tönniesovou dichotomií *Gemeinschaft – Gesellschaft*.¹¹² Jednou z odpovědí na otázku po charakteru a původu marginálních či neasimilovaných sociálních typů je právě koncept subkultury. Milton M. Gordon spatřoval v něm v roce 1947 jakýsi zastřešující pojem pro doposud používané sociologické kategorie – etnicitu, třídu, národnost či náboženské vyznání.¹¹³ Chápání doposud arbitrárně používaného označení coby organizujícího pojmu pro „interdependenci“ různorodých sociálních činitelů svědčí o autorově diferencovanějším sociologickém myšlení – Milton M. Gordon se rovněž vyvaruje dřívější jednostranné asociace subkultur s městem či zločinností. V aluzi na dřívější tezi Roberta Parka o „městech ve městech“ hovoří poněkud neutrálněji o „světě ve světě“ („*world within a world*“).¹¹⁴

Renesance propojení pojmu subkultury se sociálně patologickými jevy přišla v padesátých letech, kdy se ve Spojených státech významně rozvíjí spolupráce sociologie s kriminologií. Albert K. Cohen ve své studii *Delinquent Boys: The Culture of the Gang* (1955)¹¹⁵ navázal na někdejší Mertonův koncept anomie. Cohen chápe delikvenci coby výslednici sdílených pocitů a norm, jež se přičí normám většinové společnosti, avšak samy

¹¹¹ GELDER, Ken: The Field of Subcultural Studies. In: TÝŽ (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York 2005, pp. 1-15, zde p. 4.

¹¹² GELDER, Ken: The Field of Subcultural Studies, p. 7-9.

¹¹³ Cit. dle GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, p. 21.

¹¹⁴ GORDON, Milton M.: The Concept of the Sub-culture and its Application [1947]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, pp. 46-47.

¹¹⁵ Úryvek z knihy byl otištěn v Gelderově antologii. Viz COHEN, Albert K.: A general Theory of Subcultures [1955]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, pp. 50-59.

rovněž vyžadují akceptanci a loajalitu ze strany svých přívrženců. Zároveň klade důraz na vytvoření nových alternativních norem: „*Jedním z řešení pro jedince, kteří sdílejí takovéto problémy, je tíhnout k sobě navzájem a společně etablovat nové normy, nová statusová kritéria definující jako meritorní charakteristiky, jež mají, typy chování, jichž jsou schopni*“.¹¹⁶ Tento akcent v Cohenově práci má blízko k Mertonovu pojetí rebelie. Albert K. Cohen je zároveň předchůdcem budoucích birminghamských studií. Jako první totiž spatřoval v subkulturním chování odpověď na sociální (adaptační a statusové) těžkosti (především chlapců z nižších vrstev neschopných dostat společenským normám a cílům středostavovské společnosti),¹¹⁷ a anticipoval tak později hojně používaný pojem „subkulturního řešení“ (*subcultural solution*).

Na Cohenovo chápání chlapecké delikventní party (*gang*) coby skupiny *sui generis* s vlastními pravidly, navázali na přelomu padesátých a šedesátých let i Richard A. Cloward a Lloyd E. Ohlin, kteří však zároveň přesně rozlišují mezi subkulturami delikventními a nedelikventními. Zdůrazňují, že ne každé deviantní chování je delikventním, a že ne každá subkultura je spojena s delikvencí: „*V nedelikventní skupině lze všechny skupinové role úspěšně sehrát bez uchýlování se k delikventnímu chování. Členové skupiny mohou takové chování tolerovat, avšak nevyžadují je jako prokázání způsobilosti k členství či k vůdcovství. Delikventní subkultura je taková, v níž některé formy delikventní činnosti představují zásadní požadavky pro sehrání dominantních rolí subkulturou podporovaných. Právě ústřední postavení přisuzované specificky delikventní činnosti odlišuje delikventní subkulturu od jiných deviantních subkultur*“.¹¹⁸

Šedesátá léta byla v americkém světě obdobím expanze subkultur samotných i konjunkturou jejich teoretického zkoumání. Mořské pobřeží okupovala tehdy subkultura surfařská, silnice subkultura motocyklistů, vnitřní město i venkov početné komunity *hippies*. Studium subkultur stalo se integrální součástí sociologie i na periferních univerzitách.

¹¹⁶ „One solution is for individuals who share such problems to gravitate towards one another and jointly to establish new norms, new criteria of status which define as meritorious the characteristics they do possess, the kinds of conduct of which they are capable.“ COHEN, Albert K.: A general Theory of Subcultures, p. 56, podtrženo M. K.

¹¹⁷ GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, p. 22.

¹¹⁸ „In a nondelinquent group, all roles within the group can be performed sucessfully without reporting to delinquent behavior. Members of the group may tolerate such behavior, but they do not require it as a demonstrativ of eligibility for membership or leadership status. A delinquent subculture is one in which certain forms of delinquent activity are essential requirements for the performance of the dominant roles supported by the subculture. It is the central position accorded to specifically delinquent aktivty that distinguishes the delinquent subculture from other deviant subcultures.“ CLOWARD, Richard A. – OHLIN, Lloyd E.: *Delinquency and Opportunity. A Theory of delinquent Gangs*, New York – London 1966, p. 7, podtrženo M. K.

Dosavadní koncept z pera chicagské školy a jejích pokračovatelů, jenž spojoval subkulturu jednostranně s deviacemi či s delikvencí, začínal být této expanzi poněkud těsný, nedržel krok se vznikem nových subkulturních proudů. Slovy jednoho z pozdějších jeho kritiků, Johna Irwina, bylo ve starších studiích chicagské školy „příliš mnoho závaznosti, determinismu, instrumentálnosti a stability členství.“¹¹⁹ Autoři mladší generace nahlíží subkultury méně normativně a více hodnotově neutrálně, coby „explicitní životní styl“, projev „amerického pluralismu a relativismu“.¹²⁰

Vlivný a inovativní proud subkulturních studií přišel na svět ve Velké Británii, konkrétně na univerzitě v Birminghamu. Tamní *Centre for Contemporary Cultural Studies* (CCCS), založené roku 1964 (a zaniklé roku 2002), etablovalo se v první polovině sedmdesátých let jako důležité výzkumné středisko. Zatímco se chicagská škola orientovala na urbánní sociologii, kriminologii a empirický výzkum, birminghamské centrum se věnovalo spíše studiu médií, populární kultury, literatury, a tíhlo více k teorii.¹²¹ Jedním z jeho klíčových východisek je oprášení a nová aplikace marxistického konceptu třídy – subkultura a subkulturní projevy jsou na birminghamské univerzitě často traktovány v úzké vazbě na dělnickou kulturu a vykládány v kategoriích třídního konfliktu.¹²²

Například Phil Cohen v práci *Subcultural Conflict and Working Class Community* (1972)¹²³ je subkultura chápe subkulturu jako odpověď předměstské dělnické mládeže na trojí problém: 1. generační konflikt s rodiči, 2. nárůst vlivu konzumní společnosti a 3. zánik vlastního společenství a třídy. Subkulturní reakce zahrnuje tedy odklon od kultury rodičů, příklon k novému konzumerismu, avšak zároveň uchovává tradiční smysl pro komunitu, jakousi „Gemeinschaft uprostřed Gesellschaft“.¹²⁴ Subkulturní projevy dělí Cohen do celkem čtyř subsystémů, jež lze rozdělit na dva typy forem: a) relativně 'tvárné' formy – (1) oděv a (2) hudbu, které sice sama subkultura neprodukuje, avšak jež jsou cíleně vybírány a nabývají subkulturní význam, b) více 'infrastrukturní' formy – (3) argot a (4) rituál. Subkultury lze podle Cohena analyzovat na třech rozdílných úrovních: I.) na úrovni historické analýzy konkrétní třídy, II.) na úrovni sémiotické analýzy subsystémů, jejich artikulace a proměn, III.)

¹¹⁹ „too much commitment, determinism, instrumentality, and stability in membership.“ Cit. dle GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, p. 23.

¹²⁰ IRWIN, John: Notes on the Status of the Concept Subculture [1970]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, pp. 74-75.

¹²¹ GELDER Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, p. 81.

¹²² Tamtéž.

¹²³ Úryvek z knihy byl otištěn v Gelderově antologii. Viz COHEN, Phil: *Subcultural Conflict and Working-class Community* [1972]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, pp. 88-93.

¹²⁴ GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, p. 82.

na úrovni fenomenologické analýzy „prožívání“ subkultury jejími nositeli.¹²⁵ Vnitřní rozpory a subsystémové dělení subkultur ukazuje Cohen v praxi na britských subkulturách *mods* a *skinheads*, z nichž obě vzešly z dělnické třídy, avšak zatímco první kontaminovala dělnickost (argotu a rituálů) středostavovstvem (oděvního a hudebního vkusu), druhá se i v životním stylu přimkla k tradičnímu dělnickému puritanismu a šovinismu.¹²⁶ Pro Phila Cohena je však subkultura spíše kompromisem než zdrojem rezistence, „*kompromisním řešením dvou protichůdných potřeb: potřeby vytvořit a vyjádřit autonomii a rozdílnost vůči rodičům, potažmo jejich kultuře, a potřebou uchovat si jistotu dosavadních způsobů sebeobrany a rodičovských identifikací, jež je podporují. [...] subkultura umožňuje 'podruhé se narodit' a nemuset přitom podstoupit bolest symbolické smrti.*“¹²⁷ Jinými slovy: mladí rodičovskou kulturu zároveň odvrhují a zároveň její struktury nevědomky reprodukují, pocit nezávislosti na rodičích je zde stejně opojný jako iluzorní.

John Clarke, Tony Jefferson a Stuart Hall o tři roky později ve společném eseji *Subcultures, Cultures and Class* (1975)¹²⁸ přikládají rezistenčnímu potenciálu subkultur větší význam. Pracují s Gramsciho pojmem hegemonie – v jeho světle jsou subkultury stejně podřízené jako jejich rodičovská kultura, to jim však nebrání „získávat prostor“, usilovat o alespoň částečnou autonomii v oblasti životního stylu, volného času, atd.¹²⁹ Clarkův, Jeffersonův a Hallův text zároveň rozvíjí Cohenův důraz na sémiotickou analýzu kulturních produktů i zdánlivě banálních předmětů denní potřeby.¹³⁰ Tento sémiotický akcent v britských subkulturních studiích sedmdesátých let, inspirace Gramsciho pojmem hegemonie, Lévi-Straussovým pojmem *bricolage*, ranými studiemi Rolanda Barthesa či Louisem Althusserem, nabyl nejznámější a zároveň teoreticky nejhutnější podobu v práci Dicka Hebdige *Subculture: The Meaning of Style* (1979), jež dokumentuje své teze především na znakově pestré a interpretačně vděčné subkultuře britských punkerů.

Podle Hebdige je styl v subkultuře „*těhotný významem. Jeho proměny jdou 'proti přírodě', narušují proces 'normalizace'. Jako takové jsou gesty a hnutími směrem k projevu,*

¹²⁵ COHEN, Phil: *Subcultural Conflict...*, p. 90.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ „*a compromise solution to two contradictory needs: the need to create and express autonomy and difference from parents and, by extension, their culture and the need to maintain the security of existing ego defences and the parental identifications which support them. [...] the subculture provils a means of 'rebirth' without having to undergo the pain of symbolic death.*“ COHEN, Phil: *Subcultural Conflict...*, p. 91.

¹²⁸ CLARKE, John – HALL, Stuart – JEFFERSON, Tony – ROBERTS, Brian: *Subcultures, Cultures and Class* [1975]. In: HALL, Stuart – JEFFERSON, Tony (eds.): *Resistance through Rituals. Youth Subcultures in post-war Britain*, London 1991, pp. 9-74.

¹²⁹ CLARKE, John [et al.]: *Subcultures, Cultures and Class*, p. 45.

¹³⁰ Tamtéž, p. 55.

který uráží 'mlčící většinu', narušuje princip jednoty a soudržnosti, který odporuje mýtu o konsensu. [...] Takovéto hnutí, jakožto symbolické narušení společenského řádu, přitahuje a bude přitahovat pozornost, nutit k pokárání a působit [...] v subkultuře jako hlavní nositel významu."¹³¹ Narušitelskou a provokativní povahu subkultur podtrhuje i Hebdigeova metafora subkultury coby hluku v protikladu ke zvuku.¹³² Vznik okázalé subkultury (*spectacular subculture*) doprovázejí zpravidla přiměřeně hysterické reakce v tisku, tyto reakce jsou však ambivalentní – oscilují mezi hrůzou a fascinací, pobouřením a pobavením. Zvláště subkulturní styl vyvolává dvojí odezvu: oslavování na straně jedné a zesměšňování či demonizaci na straně druhé. Jak shledává Hebdige, „způsob reprezentace subkultur v médiích činí je zároveň více a méně exotickými než ve skutečnosti jsou. Jsou nahlíženy zároveň jako nebezpeční cizinci a nevycválané děti, divoká zvěř a neposlušní domácí mazlíčci. [...] Byly vyvinuty dvě základní strategie nakládání s touto hrozbou. Za prvé lze Druhého trivializovat, naturalizovat, zdomácnit. Zde je odlišnost jednoduše popřena ('Jinakost je proměněna ve stejnost'). Kromě toho lze Druhého přeměnit v cosi bezvýznamně exotického, 'pouhý předmět, ve spektakl, v klauna'.“¹³³ Média plní kromě glorifikace na straně jedné a trivializace či demonizace na straně druhé ještě zásadnější úlohu: navracejí sémanticky nejednoznačný subkulturní projev do zavedených významových rámců. Tato redefinice má podle Hebdige dvě možné podoby: (1) přeměnu subkulturních znaků (oděvu, hudby) v masově vyráběné zboží (tj. redefinici zboží), (2) pojmenování a redefinici odchýlného chování dominantními skupinami – policií, médii, soudnictvím (tj. redefinici ideologickou).¹³⁴

Stejně jako chicagská škola nebyla prosta metodologických chyb, slabin a jednostranností ani práce birminghamského CCCS. Její teoretické publikace stávaly se v pozdějších letech čím dál tím více terčem kritiky. Vůči birminghamským paradigmátům vymezili se polemicky již někteří současníci, například Gary Clarke ve stati *'Defending Ski-*

¹³¹ „Style in subculture is, then, pregnant with significance. Its transformations go 'against nature', interrupting the process of 'normalization'. As such, They are gestures, movements towards a speech which offends the 'silent majority', which challenges the principle of unity and cohesion, which contradicts the myth of consensus. [...] As a symbolic violation of the social order, such a movement attracts and will continue to attract attention, to provoke censure and to act [...] as the fundamental bearer of significance in subculture.“ HEBDIGE, Dick: *Subculture: The Meaning of Style*, London – New York 1979, p. 19.

¹³² HEBDIGE, Dick: *Subculture: The meaning of style* [1979]. In: GELDER, Ken – THORNTON, Sarah (eds.): *The Subcultures Reader*, New York 1997, p. 130.

¹³³ „the way in which subcultures are represented in the media makes them both more and less exotic than they actually are. They are seen to contain both dangerous aliens and boisterous kids, wild animals and wayward pets. [...] Two basic strategies have been evolved to deal with this threat. First, the Other can be trivialized, naturalized, domesticated. Here, the difference is simply denied ('Otherness is reduced to sameness'). Alternatively, the Other can be transformed into meaningless exotica, a 'pure object, a spectacle, a clown'.“ HEBDIGE, Dick: *Subculture...*, In: GELDER, Ken – THORNTON, Sarah (eds.): *The Subcultures Reader*, p. 133.

¹³⁴ Tamtéž, p. 131.

jumpers' (1981).¹³⁵ Později přibyla kritika z pera Sarah Thorntonové (1995)¹³⁶ či Davida Muggletona (2000),¹³⁷ Andyho Bennetta a Keitha Kahn-Harrise (2004).¹³⁸ Tito mladší autoři reprezentují směr, jenž sám přijal označení „postsubkulturní studia“ a hlavním pilířem jeho sebedefinice je právě kritika birminghamské školy.¹³⁹ Vznesené námitky lze shrnout do tří hlavních bodů:

- 1) jednostranný historismus a esencialismus konceptu. Převádění všech subkulturních projevů na společného jmenovatele konfliktu dělnické třídy s buržoazií či rozpadu tradičních dělnických identit. Snaha dekódovat subkulturní styl výlučně v kategoriích opozice či rezistence (součástí této analytické slabiny je i převažující dichotomické pojmosloví: dělnická třída × buržoazie, subkultura × dominantní kultura, subkultura × masová kultura, dělnický puritanismus × středostavovský hedonismus...);
- 2) přeceňování subkultur na úkor jiných aspektů každodennosti, tendence vidět vývoj subkulturního stylu jakožto zcela svébytný proces, přeceňování invence a kreativity jednotlivých subkulturních aktérů, naopak podceňování vnějšího vlivu komerčních tlaků (slovy Stanleyho Cohena: „*snaha zobrazit děti raději jako kreativní aktéry než jako zmanipulované hlupáčky*“¹⁴⁰);
- 3) příliš doslovná a všudypřítomná aplikace analytických nástrojů strukturalismu a sémiotiky, tendence rozvíjet koncept zcela bez ohledu na myšlenkový svět a motivace aktérů samotných,¹⁴¹ příliš teoretický a málo empirický ráz konceptu, obecně přeintelektualizovanost konceptu (opět slovy Stanleyho Cohena: „*intelektuální pyrotechnika*“¹⁴²).

¹³⁵ CLARKE, Gary: 'Defending Ski-Jumpers': A Critique of Theories of Youth Subcultures [1981]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005, pp. 169-174. Jedná se o aluzi na pasáž z knihy *Subculture: The Meaning of Style*, v níž Hebdige poněkud apodikticky označuje příslušníky subkultur za inovátory, a naproti tomu konzumenty masově vyráběných produktů – např. lyžařských svetrů (*Ski-Jumpers*) za pouhé imitátory.

¹³⁶ Viz THORNTON, Sarah: *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*, Cambridge 1995.

¹³⁷ Viz MUGGLETON, David: *Inside Subculture: The Postmodern Meaning of Style*, Oxford – New York 2000. Titul knihy je zjevně parafrází na *Subculture: The Meaning of Style* Dicka Hebdige.

¹³⁸ Viz BENNETT, Andy – KAHN-HARRIS, Keith: *After Subculture*, Houndmills 2004.

¹³⁹ WEINZIERL, Rupert – MUGGLETON, David: *What is 'Post-subcultural Studies' Anyway?*. In: WEINZIERL, Rupert – MUGGLETON, David (eds.): *The Post-subcultures Reader*, Oxford – New York 2004, p. 4.

¹⁴⁰ „*zeal to depict the kids as creative agents rather than manipulated dummies*“. COHEN, Stanley: *Symbols of Trouble* [1980]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, p. 163.

¹⁴¹ V souvislosti s touto výtkou nutno zdůraznit, že toto „vzdálení se historickému aktéru“, odklon od dobového myšlenkového a pojmového světa historických postav, je zároveň – paradoxně – opuštěním vědeckých postupů E. P. Thompsona, jehož kniha *The Making of the English Working Class* byla kdysi jednou z „Bibli“ rané birminghamské školy.

¹⁴² „*intellectual pyrotechnics*“, COHEN, Stanley: *Symbols of Trouble*, p. 168.

Představitelé postsubkulturních studií nabízejí řadu alternativních pojmů a přístupů. Sarah Thorntonová v protikladu k dřívějšímu přepolitizovanému vidění subkultur používá pojem „subkulturní ideologie“ či „klubové kultury“,¹⁴³ Michel Maffesoli hovoří o „emocionálních komunitách“.¹⁴⁴ Pozorujeme zde mimo jiné podobný proces jako v případě vývoje konceptů socialistických diktatur – i zde esencialistické, všeobjímající koncepty (jako „totalitarismus“ či „společnost prostoupená panstvím“) ustupují široké škále konceptů dílčích a tematicky zaměřených (jako „diktatura hranic“ či „výchovná diktatura“). Není náhodou, že ve většině oněch nejnovějších přístupů a pojmů zrcadlí se zároveň převažující *Zeitgeist* postmoderní éry: pluralita, fragmentovanost a fluidita identit, nebývalá mobilita, všudypřítomný individualismus.

Použitelnost konceptu subkultury pro naše badatelské téma je nutno důkladně zvážit při vědomí determinujících podmínek jeho vzniku. Subkulturní studia v éře birminghamského CCCS na počátku sedmdesátých let dvacátého století jsou v první řadě duchovním dítětem své doby. Stěží zaprou přezentistické impulzy svého zrodu – deziluzi ze skřípajícího soukolí britského sociálního státu, z početního nárůstu mladých nezaměstnaných, z prvních ozvuků masivní hospodářské recese. Koncept třídní společnosti je doslova „šitý na míru“ britské společnosti, vyznačující se prastarou tradicí kapitalismu a industrializace, početně silným dělnictvem, pevnou a neprostupnou sociální stratifikací, stabilitou tradičních elit. V Československu padesátých a šedesátých let je hovořit o „třídě“ či „hegemonii“ v britském pojetí přinejmenším problematické. Přesto považujeme některé prvky konceptu subkultury, ať již jde o jeho „odrůdu“ chicagskou či birminghamskou, za inspirativní i pro kulturní či sociální dějiny lidově demokratického a socialistického Československa.

V teoretických pracích chicagské školy máme na mysli za první názor, že subkultury se formují coby symptom adaptačních problémů a statusové inferiority uvnitř většinové společnosti, a za druhé názor, že subkultura – coby skupina neadaptovaných a statusově inferiorních jedinců – vytváří si v rámci většinové společnosti zcela nový a vlastní soubor hodnot a statusových kritérií.¹⁴⁵ Důraz na adaptační a statusové problémy identifikujeme především ve snahách československých publicistů či společenskovědních teoretiků uvést chuligánské chování (primárně) v souvislost s neutěšeným rodinným prostředím, školními či

¹⁴³ WEINZIERL, Rupert – MUGGLETON, David: *What is 'Post-subcultural Studies' Anyway?*, p. 4.

¹⁴⁴ Cit. dle GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, p. 145.

¹⁴⁵ COHEN, Albert K.: *A general Theory of Subcultures*, pp. 54-57.

pracovními neúspěchy.¹⁴⁶ Důraz na alternativní normy subkulturních skupin, vzniklé v opozici vůči normám většinové společnosti (slovy Kena Geldera: „*subkultury jsou možná nenormativní, avšak nikoli 'norem prosté'*“¹⁴⁷), lze pozorovat již ve vícero dobových československých výzkumech, jež považovaly chuligánství za skupinový jev a jež se v rámci zkoumání fenoménu snažily analyzovat genezi a vnitřní pravidla chuligánských part.¹⁴⁸

V teoretických pracích birminghamské školy vidíme jako nosný za prvé důraz na generační dimenzi subkulturního vzdoru a na dvojaký vztah příslušníků subkultury k jejich rodičům (jejichž kulturu aktéři zčásti okázale odvrhují a zčásti nevědomky reprodukuji), za druhé důraz na způsob, jakým se s touto hrozbou „sémantického výtržnictví“ (*semantic disorder*) vyrovnávají masmédia. I zde lze vidět četné paralely mezi tím, co konstatovali britští teoretikové sedmdesátých let, a tím, co otrásalo v padesátých a šedesátých letech veřejným míněním v Československu. Jako příklad budiž uvedeno nakládání s nositeli subkulturního stylu, tzv. pásky v padesátých letech, či s tzv. vlasatci (máničkami) v šedesátých letech, v satirickém časopise *Dikobraz*. Zde pozorujeme častou dvojdomost demonizace a trivializace, nerozhodnost mezi tím, zda zobrazit „sémantické výtržníky“ jako nebezpečná (polo)zvířata, či spíše jako rozmazlené synky od rodin, jimž by prospěla jen trocha otcovské brachiální výchovy.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Kauzální vztah mezi špatným školním prospěchem či špatnou pracovní morálkou na straně jedné a kriminálním chováním na straně druhé implikuje již brožura Radovana Krátkého z mediální kampaně proti páskům. Srv. KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek. Studie na živočichozpytném podkladě*, Praha: Mladá Fronta 1954, s. 99.

¹⁴⁷ „Subcultures may be non-normative but they are not 'normless'“ GELDER, Ken: *The Field of Subcultural Studies*, p. 1.

¹⁴⁸ Srv. Sociálně politické rysy dnešní mladé generace... (1965)....., s. 58-73. ABS: Fond: Studijní ústav MV, sign. A1, kart. 22, inv. č. 291, a některé příčiny protispolečenských jevů v této oblasti, kapitola *Volný čas a party v životě mládeže*, s. 58-73.

¹⁴⁹ K demonizaci pásků a časté metafoře páska-zvířete srv. VACA, Karel: Tato opice pochází z člověka, *Dikobraz* 9, 1953, č. 42, s. 352; KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek...*, s. 37-38, [118]. K trivializaci pásků srv. DANEŠ, Kamil: Láska – páska, *Dikobraz* 10, 1954, č. 3, s. 20; SKÁLA, František: Řek si: „Už budou Vánoce.“/A nakupuje divoce. [...], *Dikobraz* 9, 1953, č. 51, s. 425. K pozdější trivializaci mániček srv. NEPRAKTA: „Neřezal jsem ho.“ – „Tedy samorost?“; *Dikobraz* 22, 1966, č. 33, s. 2.

3. Exkurs A – Právní norma a sociální praxe. Chuligáni a chuligánství v sovětské společnosti

Paragraf o «chuligánství» vždy byl a bude «bianko» normou. Avšak v podmínkách samoděržaví byl by býval zbytečným nástrojem útisku lidových mas. V podmínkách sovětského systému je podobná norma jedním z prostředků výchovy těchto mas, vštípení úcty vůči lidské osobnosti, vůči lidské práci, a tím i vůči kolektivu pracujících.¹⁵⁰

M. Isajev, *Chuliganstvo (Juridičeskij očerk)*

3. 1. Od „terminologického nedorozumění“ k „jednomu z nejrozšířenějších zločinů“. Chuligánství v počátcích sovětského státu (1917-1934)

Britský pojem *hooligan* pronikl do předrevolučního Ruska poměrně záhy po svém vzniku a rozšíření. Za relevantní mezník v importu a akulturaci pojmu v ruském prostředí považuje právní literatura sovětské provenience výnos z roku 1892, kterým městský náčelník v Sankt Peterburgu Fon Balja uložil všem policejním orgánům podniknout rozhodná opatření proti *chuligánům*, tj. v metropoli řádícím pouličním bandám násilníků.¹⁵¹ Samo datum proniknutí pojmu do ruského prostředí, zmíněné v roce 1929 právním teoretikem Ljublinským a pozdější sovětskou literaturou přejímané, nelze přijmout bez výhrad – již proto, že podle některých britských slovníků slovo *hooligan* dosahuje teprve 1898 zobecnění v samotném tisku britském.¹⁵² Pokud se jedná o transfer slova směrem na východ Evropy, tezi, že pojem

¹⁵⁰ „Stat'ja o «chuliganstve» vseгда byla i budet «blanketnoj» normoj. No v uslovijach samoděržavija ona javilas' by lišnim orudijem ugnetenija narodnych mass, v uslovijach sovětskogo stroja podobnaja norma – odno iz sredstv vospitanija etich mass, vnušenija im uvaženija k čelovečeskoj ličnosti, k čelovečeskomu trudu, tem samym – k kollektivu trudjaščichsja.“ ISAJEV, M.: *Chuliganstvo...*, s. 19.

¹⁵¹ LJUBLINSKIJ, P.: *Chuliganstvo i jeho social'no bytovye korni*. In: TOLMAČEV, Vladimir Nikolajevič (ed.): *Chuliganstvo i chuligany*, Moskva 1929, s. 38-62, zde s. 38. Srv. též KUZNECOV, A. V.: *Chuliganstvo i bor'ba s nim*, Moskva 1962, s. 3; KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Chuliganstvo i mery bor'by s nim*, Minsk 1979, s. 5-6.

¹⁵² Viz heslo „hooligan“, MURRAY, James A. H. et al. (eds.): *The Oxford English Dictionary*, Oxford 1933, p. 475.

pronikl do Ruska přes polská území,¹⁵³ lze naproti tomu již z geografického hlediska považovat za věrohodnější. Ať již pronikl pojem do carského Ruska v roce 1892 či o pár let později byl jako označení pro sociálně psychologický jev oficiálně uznán teprve v období po poražené revoluci let 1905-1906.¹⁵⁴ Již v předvečer první světové války, na sjezdu Ruské skupiny Mezinárodního svazu kriminalistů v únoru 1914, objevily se první pokusy o uplatnění pojmu chuligánství jako normativní kategorie. Úvahy o zákonodárném zakotvení samostatného deliktu chuligánství byly nakonec odmítnuty „vzhledem k různorodosti jeho sociálního obsahu.“¹⁵⁵ Někteří účastníci zmíněného sjezdu zdůraznili dokonce nesmyslnost samostatné právní kategorie chuligánství jejím označením za „terminologické nedorozumění“ (*terminologičeskoje nedorazumenije*).¹⁵⁶

Jako normativní pojem prosadilo se chuligánství až na sklonku první světové války – v dekretu o revolučních tribunálech z 4. května 1918, v jehož druhém paragrafu náleží do kompetence těchto tribunálů také „záležitosti týkající se boje s pogromy, úplatkářstvím, podvody, neoprávněným používáním sovětských dokumentů, chuligánstvím a špionáží“.¹⁵⁷ Kromobyčejně rozmanitá škála trestné činnosti, do níž je zde chuligánství zařazeno, svědčí o neujasněné charakteristice tohoto deliktu v počátcích bolševického režimu. O necelého půl roku mladší výnos Kasačního odboru VCIK (Prozatímního centrálního výkonného výboru) o soudní příslušnosti revolučních tribunálů z 6. října 1918, pokusil se chuligánství jako první též právně definovat. Podle tohoto výnosu se provinuje chuligánstvím ten, „kdo výhradně s cílem dezorganizovat nařízení sovětských úřadů nebo urazit mravní cit či politické přesvědčení ostatních lidí spáchá výtržnost.“¹⁵⁸

Ve dvacátých letech, s vypracováním a novelami sovětského trestního kodexu, prošla zákonná definice chuligánství několika proměnami. Sovětský trestní kodex z roku 1922 (TZ RSFSR § 176) definoval chuligánství jako „výtržnické, bezcílné činy, spjaté se zjevnou neúctou k jednotlivým občanům nebo k celé společnosti“, a trestal je nucenými pracemi či

¹⁵³ Srv. KRAVČÍK, Ján: K niektorým otázkam mládeže, *Kriminalistický sborník* 10, 1966, č. 1, s. 44.

¹⁵⁴ Viz heslo „chuliganstvo“, *Enciklopedičeskij slovar' Russkogo Bibliografičeskogo Instituta Granat*, Tom 45, Moskva b. d. [1927], s. 112-114, zde s. 113.

¹⁵⁵ „v vidu raznoobrazija jeho bytovoho soderžanija.“ ISAJEV, M.: *Chuliganstvo (Juridičeskij očerk)*. In: TOLMAČEV, Vladimir Nikolajevič. (ed.): *Chuliganstvo i chuligany*, s. 11-19, zde s. 16.

¹⁵⁶ Cit. z KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Chuliganstvo i mery bor'by s nim*, s. 7, 136.

¹⁵⁷ „dela o bor'be s pogromami, vzjatočničestvom, podlogami, nepravomernym ispol'zovanijem sovětskich dokumentov, chuliganstvom i špionažem“. ISAJEV, M.: *Chuliganstvo...*, s. 11.

¹⁵⁸ „kto isključitel'no s celju vnesti dezorganizaciju v rasporjaženija Sovetskoj vlasti ili oskorbit' nraštvennoje čuvstvo ili političeskije ubeždenija okružajuščich učinit besčinstvo“. Cit. z KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Otvestvennost' za chuliganstvo po sovětskomu zakonodatel'stvu*, Minsk 1970, s. 5.

odnětím svobody do jednoho roku.¹⁵⁹ Roku 1924 VCIK coby zákonodárný orgán změnil definici deliktu: byl vyškrtnut znak bezcílnosti i neúcty k jednotlivým občanům.¹⁶⁰ Chuligánství bylo nově definováno jakožto „výtržnické činy, spjaté se zjevnou neúctou ke společnosti, zejména bujnost a výtržnost“,¹⁶¹ a paragraf rozdělen na dva odstavce. Prosté chuligánství (*prostoje chuliganstvo*) mělo být poprvé trestáno administrativní cestou (nucenými pracemi do 1 měsíce či pokutou do 50 rublů). Za chuligánství páchané opětovně či bez ohledu na výstrahu příslušníka milice byl stanoven vyšší trest (odnětí svobody do tří měsíců).¹⁶² Pod tímto přísněji trestaným chuligánstvím, pro něž se nejpozději ve třicátých letech vžilo označení zlomyslné chuligánství (*zlostnoje chuliganstvo*), rozuměl zákonodárce především rvačky a násilnosti, odpor ke státní moci, těžké poškozování věcí a veřejně páchané oplzlosti.¹⁶³ Nová redakce sovětského trestního zákoníku z roku 1926 posílila represi a zvýšila trestní hranici u obou druhů chuligánství. Příslušný paragraf (TZ RSFSR § 74) definoval chuligánství jako „výtržnický čin, spjatý se zjevnou neúctou vůči společnosti“¹⁶⁴, stanovil administrativní opatření nebo trest odnětí svobody do 3 měsíců za prosté chuligánství, a trest odnětí svobody do 2 let za nebezpečnější formy chuligánství, tedy chuligánské činy a) vyznačující se bujností či výtržností, b) spáchané vícekrát, c) spáchané bez ohledu na výstrahu orgánů veřejného pořádku, nebo d) odhalující mimořádný cynismus či drzost.¹⁶⁵ Nově určená horní hranice trestních sazeb za prosté chuligánství se shoduje s někdejší maximální sazbou za zlomyslné chuligánství – což dokládá vzestup represivní tendence.

V letech 1925-1926 odehrála se v sovětském tisku první masivní kampaň proti chuligánství. Jejím hlavním důsledkem se stalo povýtce inflační používání pojmu. Jak konstatuje švýcarská historička Monica Wellmannová: „Chuligánství bylo nejen souhrnným

¹⁵⁹ „ozornyje, bescel'nyje, soprjažennyje s javnym neuvaženijem k ot del'nym graždanam ili obščestvu v celom dejstvija“. Cit. dle hesla „chuliganstvo“, *Bol'saja sovetskaja enciklopedija*, Tom 60, Moskva: Sovetskaja enciklopedija 1934, s. 276-278, zde s. 277. Srv. též WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung. Jugendliche Lebenswelten in Moskau 1920-1930*, Zürich: Pano-Verlag 2005, S. 160; ISAJEV, M.: Chuliganstvo..., s. 12; KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Otvestvennost' za chuliganstvo...*, s. 5-6.

¹⁶⁰ ISAJEV, M.: Chuliganstvo..., s. 12.

¹⁶¹ „ozornyje, soprjažennyje s javnym neuvaženijem k obščestvu dejstvija, v častnosti, bujstvo i besčinstvo“. Cit. dle KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Otvestvennost' za chuliganstvo...*, s. 6.

¹⁶² ISAJEV, M.: Chuliganstvo..., s. 12. Srv. WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung*..., S. 160-161.

¹⁶³ WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung*..., S. 161. Brian LaPierre řadí právní diferenciaci mezi prostým a zlomyslným chuligánstvím do poloviny třicátých let. Srv. LAPIERRE, Brian: Making hooliganism on a mass scale. The campaign against petty hooliganism in the Soviet Union, 1956-1964, *Cahiers du Monde russe* 47/1-2, 2006, pp. 349-376, zde p. 350.

¹⁶⁴ „ozornoje, soprjažennoje s javnym neuvaženijem k obščestvu, dejstvije“. Cit. z hesla „chuliganstvo“, *Enciklopedičeskij slovar'*..., s. 113. Srv. heslo „chuliganstvo“, *Malaja sovetskaja enciklopedija*, Tom 9, Moskva 1932, s. 584.

¹⁶⁵ Tamtéž.

názvem pro právnicky definovanou skutkovou podstatu podle paragrafu 176 trestního zákoníku, nýbrž popisovalo i sdružování mládežnických band páchajících výtržnosti na veřejnosti, sloužilo jako politická zbraň proti nežádoucím druhům chování, stejně jako hovorové označení pro všechny formy neslušného nebo odchylného chování.¹⁶⁶ Brzy po zahájení mediální kampaně následovalo (1926-1927) zostření trestní politiky vůči chuligánství a posun jejího těžiště směrem k represivním postihům.¹⁶⁷ Aplikace paragrafu o chuligánství se rozšířila i na delikty jiného druhu – proti osobám (bití, urážky) či úřadům (svévolné jednání, odpor),¹⁶⁸ a ukázala tak mimoděk povýtce křehké hranice této trestní kategorie. Rubem zostřené trestní politiky bylo časté neporozumění mladých chuligánů pro důvody trestního stíhání, jejich různorodé představy o přijatelném chování a hranicích mezi zákonným a nezákonným. Mnohé z toho, co zakládalo skutkovou podstatu chuligánství, bylo zároveň přirozenou součástí životního stylu, rituálů a vzorců chování mladých dělníků. V tomto směru lze disciplinární opatření vůči chuligánům (podle Monicy Wellmannové) chápat jako součást širšího normotvorného procesu¹⁶⁹ – stejně tak ovšem jako způsob vyrovnání se s anomickými tendencemi ve válečné a revoluční generaci mládeže. Úderná kampaň proti chuligánům z let 1925-1926 dočkala se ve své době kritiky. Již současníci poukazovali jak na nežádoucí důsledky nepodmíněných trestů odnětí svobody vůči chuligánům, tak na mlhavost samotného pojmu chuligánství.¹⁷⁰

V reakci na kampaň vzniklo ve druhé polovině dvacátých let i několik pokusů, jak se s tímto ožehavým problémem sovětské společnosti vědecky vyrovnat. Jednou z takových vědeckých publikací byl i sborník *Chuliganstvo i chuligany* (1929) vydaný pod editorským vedením tehdejšího lidového komisaře pro vnitro, Vladimira Nikolajeviče Tolmačeva.¹⁷¹ Sborník lze chápat jako jakousi bilanci sovětského boje s chuligánstvím v průběhu dvacátých let. Zaujme-li něco na interdisciplinárně pojatém souboru textů, zpracovávajícím celou řadu subtémat, od vztahu chuligánství a alkoholismu přes chuligánství žen až po chuligánské projevy ve vězeňských zařízeních, je to především nebývale silná otevřenost vůči zahraniční odborné produkci: Isajevova právní analýza kategorie chuligánství vypomáhá si

¹⁶⁶ „Chuliganstvo war nicht nur der Oberbegriff für einen juristisch definierten Tatbestand gemäß Paragraph 176 des Strafgesetzbuches, sondern beschrieb auch den Zusammenschluß von burschen Jugendlicher, die in der Öffentlichkeit Unruhe stifteten, diente als politischer Kampfbegriff gegen unerwünschte Verhaltensweisen sowie als umgangssprachliche Bezeichnung für alle Formen unanständigen oder abweichenden Verhaltens.“ WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung...*, S. 157.

¹⁶⁷ Tamtéž, S. 163.

¹⁶⁸ Srv. heslo „chuliganstvo“, *Bol'saja sovetskaja enciklopedija*, Tom 60, Moskva 1934, s. 277.

¹⁶⁹ WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung...*, S. 167.

¹⁷⁰ ŠIRVINDT, E.: Nekotoryje itogi bor'by s chuliganstvom. In: TOLMAČEV, Vladimir Nikolajevič (ed.): *Chuliganstvo i chuligany*, s. 167-171, zde s. 168-169.

¹⁷¹ TOLMAČEV, Vladimir Nikolajevič (ed.): *Chuliganstvo i chuligany*, Moskva 1929.

komparativními exkursy do soudobé německé legislativy.¹⁷² Ljublinského stať o sociálních kořenech chuligánství zase srovnává ruskou kategorii chuligána s jejími západoevropskými i americkými protějšky, a také hojně cituje soudobou literaturu německé, britské, francouzské či americké provenience, včetně průkopnických děl sociologie chicagské školy.¹⁷³ Právnick Ljublinskij pokusil se ve svém příspěvku vykreslit na základě vlastních empirických výzkumů jakousi obecnou typologii chuligána: „*Ve většině případů je to mladý člověk do 25 let, pocházející z málo kulturní a málo zabezpečené rodiny, který nezřídka ztratil v dětství otce a začal záhy samostatně žít i pracovat, který v mnoha případech zažil události imperialistické a občanské války a často se jich účastnil, člověk s nízkými společenskými zájmy a s náklonností k alkoholu, který často začal pít v dětství, člověk nadšený pro film, člověk nemající ve většině případů žádné ukončené vzdělání, vykonávající fyzickou, často nelegální práci, ve většině případů svobodný a bez rodiny, který již má za sebou pobyt ve vězení, a – jak je patrné z neuropatologického zkoumání – často velmi narušený nervový systém.*“¹⁷⁴ Kromě citované charakteristiky chuligána, příznačné především pro sovětské poválečné poměry (traumatizující válečná zkušenost, mladistvá socializace v násilných podmínkách války a revoluce, brzká ztráta rodičů), obsahuje Ljublinského článek mnoho motivů, které se v následujících desetiletích staly obligátními *topoi* textů o chuligánství v Sovětském svazu i jinde: označení chuligána za přechodný typ mezi „zaučujícím se“ pouličním výrostkem na straně jedné a profesionálním zločincem na straně druhé, implicitní pojednávání o chuligánství v kategoriích konceptu subkultury (tj. s důrazem na jejich svébytnou etiku, jazyk, normy),¹⁷⁵ a v neposlední řadě optimistický pohled na vývoj chuligánství, které má být v socialismu (při patřičném spolupůsobení veřejnosti) odsouzeno k zániku.¹⁷⁶

Jedním z nejdůležitějších axiomů oficiálního antichuligánského diskursu v Sovětském svazu bylo uznání zásadního kvalitativního rozdílu mezi chuligánstvím v kapitalismu a v socialismu, a z něj vyplývající posuzování deliktu i opatření proti němu. Sovětský encyklopedický slovník *Granat* z konce dvacátých let hovoří v tomto duchu o „revolučních

¹⁷² ISAJEV, Chuliganstvo..., s. 17.

¹⁷³ LJUBLINSKIJ, P.: Chuliganstvo..., s. 39-41, 44.

¹⁷⁴ „*V bol'sinstve slučajej eto molodoj čelovek, ne dostigšij 25 let, vyšedšij iz malokul'turnoj i maloobespečennoj sem'ji, neredko lišivšijsja otca v detstve, rano načavšij samostojatel'nuju žizn' i rabotu, pereživšij v rjade slučajej sobytija imperialističeskoj i graždanskoj vojny i začastuju prinimavšij v nich učastije, čelovek s ponižennymi obščestvennymi interesami, pristrastivšijsja k alkogolju, často načavšij pit' s maloletstva, perevozbuždennyj kino, ne polučivšij v bol'sinstve slučajej kakogo-libo zakončennogo obrazovanija, zanjatij fizičeskim, začastuju černym, trudom, v bol'sinstve slučajej odinokij, bez sem'ji, pobyvavšij uže v mestach zaključenija i, kak vidno iz nevropatologičeskogo obsledovanija, neredko s ves'ma rasšatannoj nervnoj sistemoj.*“ LJUBLINSKIJ, P.: Chuliganstvo..., s. 61.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 38-39, 43-44.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 62. Srv. ŠIRVINDT, E.: Nekotoryje itogi ..., s. 171.

rysech chuligánství“ po rusko-japonské válce, a „kontrarevolučních rysech chuligánství“ po bolševické revoluci.¹⁷⁷ Ještě výmluvnější je obhajoba elastické právní kategorie chuligánství v Isajevově právním nástinu: „*Paragraf o «chuligánství» vždy byl a bude «bianko» normou. Avšak v podmínkách samoděržaví byl by býval zbytečným nástrojem útisku lidových mas. V podmínkách sovětského systému je podobná norma jedním z prostředků výchovy těchto mas, vstípení úcty vůči lidské osobnosti, vůči lidské práci, a tím i vůči kolektivu pracujících.*“¹⁷⁸ V tomto zhodnocení lze spatřovat totéž, co konstatuje Thomas Lindenberger pro antichuligánský diskurs v NDR šedesátých let – jakési vymezení obecně uznávaných hodnot *ex negativo*.¹⁷⁹ Byla-li jednou z těchto hodnot *úcta* (ke člověku, k práci, k pracovnímu kolektivu), jevílo se jako nejpříhodnější definovat protispolečenský čin (chuligánství) právě projevem *ne-úcty* k němuž.

Švýcarská historička Monica Wellmannová interpretuje fenomén chuligánství jako dynamický dvousměrný proces – na jedné straně reakci dělnické mládeže na státem oktrojované normy a výchovná očekávání, a na druhé straně obranu strany i mládežnické organizace vůči tomuto nonkonformismu. Moskevská mládež se podle Wellmannové asketicko-utilitaristickým požadavkům komunistické strany a Komsomolu vzpírala, odmítala zaujmout přidělené místo v nové společnosti, raději pokračovala ve svém dosavadním životě a v zažitých formách chování. Strana a Komsomol reagovaly na tuto mládežnickou autonomii podrážděně, především represí a strategií exkluze. Mechanismus vyčlenění, fungující v případě třídních nepřátel, zůstal ovšem v případě pokusů disciplinovat dělnickou mládež povětšinou bez úspěchu.¹⁸⁰ Viděno prizmatem sociálně historických konceptů lze tedy u ruského chuligánství dvacátých let hovořit o *Eigen-Sinnu* (odvrhnutí vnucované společenské role, pokračování v dosavadním způsobu života) či hranicích diktatury (neúspěch výchovných strategií, použitých vůči chuligánům). Stejně tak je ovšem možné hovořit zde o symptomech anomie. Oč bouřlivější socializací prošli mladí lidé v éře světové války a bolševické revoluce (tedy v době dezintegrace starého řádu a jen pozvolného utváření řádu nového), o to těžší byla jejich pozdější adaptace na nové společenské normy dvacátých let. Bilancující studie na konci Tolmačevova sborníku podtrhuje tuto rozpolcenost chuligánů mezi

¹⁷⁷ Srv. heslo „chuliganstvo“, *Enciklopedičeskij slovar'...*, s. 113.

¹⁷⁸ „*Stat'ja o «chuliganstve» vseгда byla i budet «blanketnoj» normoj. No v uslovijach samoděržavija ona javilas' by lišnim orudijem ugnetenija narodnych mass, v uslovijach sovětskogo stroja podobnaja norma – odno iz sredstv vospitanija etich mass, vnušenija im uvaženija k čelovečeskoj ličnosti, k čelovečeskomu trudu, tem samym – k kollektivu trudjaščichsja.*“ ISAJEV, M.: *Chuliganstvo...*, s. 19.

¹⁷⁹ Srv. LINDENBERGER, Thomas: „Asoziale Lebensweise“. Herrschaftslegitimation, Sozialdisziplinierung und die Konstruktion eines „negativen Milieus“ in der SED-Diktatur, *Geschichte und Gesellschaft* 31, 2005, S. 227-254, zde S. 229.

¹⁸⁰ WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung...*, S. 209, 243-245.

dvěma epochami konstatováním, že „převládající počet skutečných chuligánů [...] rekrutuje se z lidí [...] zanedbaných minulostí a nepřilnulých k současnosti.“¹⁸¹

Druhá polovina dvacátých let byla v Sovětském svazu ve znamení snah pochopit chuligánství jako komplexní fenomén, analyzovat jej interdisciplinárně a pomocí nejnovějších vědeckých poznatků. Již koncem dvacátých let došlo ovšem k závažnému obratu. Tvrdá linie vůči chuligánům, reprezentovaná politickou policií OGPU již od roku 1924, nabyla vrchu.¹⁸² Od roku 1929 prosadil se (oproti sociálnímu akcentu dosavadních výkladů) jednoznačně politický výklad, identifikace chuligánství s kontrarevolučním postojem a řazení chuligánů po bok třídních nepřátel.¹⁸³ *Bol'saja sovetskaja enciklopedija* z roku 1934, jež charakterizuje chuligánství jako „jeden z nejrozšířenějších zločinů“¹⁸⁴, drží se plně tohoto politického výkladu. „Hlavní masu odsouzených za chuligánství tvoří představitelé maloburžoazie, zejména odtržení od starých společenských kořenů, přestěhovaní z vesnice do města (sezonní dělníci atd.). Zvláštní roli hrají třídně nepřátelské a deklasované živly, jež organizují nejnebezpečnější chuligánské činy a snaží se ve formě chuligánství uskutečnit přímé výpady proti sovětskému státu a podnikové disciplíně.“¹⁸⁵ Počáteční éra proměnlivých definic a dynamických sporů o podstatu chuligánství se tímto uzavřela. Pojem se nejpozději od počátku třicátých let stal neproblematizovanou kategorií a vděčným nástrojem disciplinace obyvatelstva.

3. 2. „Vůči chuligánům nesmí být uplatňováno podmíněné odsouzení“.

Chuligánství v éře vrcholného a pozdního stalinismu (1934-1956)

Proměny trestní kategorie chuligánství v éře vrcholného stalinismu vyznačují se především zostřením trestní represe za běžné i těžší formy deliktu. V roce 1935 byla zvýšena horní hranice trestu odnětí svobody na pět let za zlomyslné chuligánství, tj. chuligánství

¹⁸¹ „preobladajuščee količestvo dejstvitel'nych chuliganov [...] rekrutirujetsja iz ljudej [...] otstavšich ot prošlogo i ne pristavšich k nastojaščemu.“ ŠIRVINDT, E.: Nekotoryje itogi..., s. 168.

¹⁸² WELLMANN, Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung..., S. 164-165, 186-188.

¹⁸³ Tamtéž, S. 190, 221.

¹⁸⁴ „odno iz najbolj rasprostranennyh prestuplenij“. Cit. z hesla „chuliganstvo“, *Bol'saja sovetskaja enciklopedija*, Tom 60, Moskva 1934, s. 276.

¹⁸⁵ „Osnovnuju massu osuždennyh za Ch.[uliganstvo] dajut predstaviteli melkoj buržuaziji, v osobennosti otryvajuščijesja ot staryh social'nych kornej, perechodijaščije iz derevni v gorod (rabočije-sezonniki i t. d.). Osobuju rol' igraju klassovo vraždebnyje i deklassirovannyje elementy, organizujuščije najbolj opasnyje chuliganskije dejstvija i pytajuščijesja v forme Ch.[uliganstva] osuščestvľjat' prjamyje vylazki protiv Sovetsknoj vlasti i discipliny na proizvodstve.“ Tamtéž, s. 277-278.

spočívající v bujnosti či výtržnosti (*v bujstve ili besčinstve*), spáchané opakovaně, bez ohledu na výstrahu orgánů veřejného pořádku, anebo vyznačující se výjimečným cynismem či drzostí. V roce 1940 zvýšil se i trestní postih za prosté chuligánství na jeden rok odnětí svobody.¹⁸⁶ Výnos Prezidia Nejvyššího Sovětu SSSR z 10. srpna 1940, určující tuto trestní sazbu, hovořil přitom pouze o chuligánských činech spáchaných v podnicích, na úřadech a na veřejných místech.¹⁸⁷ Usnesení Národní komise justice SSSR z 29. července téhož roku uložilo soudům posílit represivní opatření ve vztahu k chuligánům, zcela skoncovat s uplatňováním nápravně pracovních prací a mírnějších trestních opatření vůči nim, a používat vůči zlomyslným chuligánům naopak doplňkový trest vypovězení či zákazu pobytu.¹⁸⁸ Ustanovení pléna Nejvyššího soudu SSSR, vydané v srpnu 1940 krátce po výnosu o zostření trestů za prosté chuligánství, dokonce stanovovalo, že „*vůči chuligánům nesmí být uplatňováno podmíněné odsouzení nebo trest nižšího rozsahu, stanoveného v zákoně.*“¹⁸⁹

Několik zmíněných právních norem a směrnic, zostřujících boj s chuligánstvím, poskytuje nicméně jen rámcovou představu o antichuligánské trestní politice válečných let. Na údaje o sovětském chuligánství a boji s ním v letech 1941-1945 je dostupná právníká či historická literatura nebývale skoupá. S ohledem na válečné poměry si tu lze nanejvýš vypomoci tvrzením Sheily Fitzpatrickové, jež se pokouší vysvětlit podobně nápadný nedostatek údajů z let 1937-1947 o příživnících a „sociálně škodlivých živlech“: „*Bezpochyby tomu tak není proto, že by problém zmizel, nýbrž proto, že pozornost státu byla jinde.*“¹⁹⁰ V soudní praxi ustálila se v prvních letech po druhé světové válce definice chuligánství, kladoucí důraz na protispolečenský charakter činu a jeho nebezpečnost pro veřejný pořádek. Tato definice zazněla poprvé v ustanovení Pléna Nejvyššího soudu SSSR z 11. července 1947: „*Chuligánství je čin, jehož podstata je vyjádřena v narušení veřejného pořádku, spojeného se zjevnou neúctou vůči společnosti.*“¹⁹¹ Vyšinské a Menšaginova učebnice sovětského trestního práva z roku 1950 označuje za objekt chuligánství veřejný pořádek a pravidla socialistického soužití, z objektivní stránky spočívá delikt podle autorů v činech,

¹⁸⁶ MENŠAGIN, V. D. – VYŠINSKAJA, Z. A.: *Sovetskoje ugolovnoje pravo*, Moskva 1950, s. 468. Srv. *Ugolovnyj kodeks RSFSR*, Moskva 1953, s. 28.

¹⁸⁷ Cit. dle MENŠAGIN, V. D. – VYŠINSKAJA, Z. A.: *Sovetskoje ugolovnoje pravo*, s. 468.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 470.

¹⁸⁹ „*k chuliganam ne dolžno primenjatsja uslovnoje osuždenije ili nakazanije niže nižšego predela, ustanovlennogo v zakone.*“ Tamtéž, s. 471.

¹⁹⁰ „*This is undoubtedly not because the problem disappeared but because the state's attention was elsewhere.*“ FITZPATRICK, Sheila: Social parasites. How tramps, idle youth and busy entrepreneurs impeded the Soviet march to communism, *Cahiers du Monde russe* 47/1-2, 2006, pp. 377-408, zde p. 380.

¹⁹¹ „*Chuliganstvo predstavljajet soboj dejstvije, suščnost' kotorogo vyražajetsja v narušenij obščestvennogo porjadka, sojedinennogo s javnym neuvaženijem k obščestvu.*“ Cit. dle KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Chuliganstvo...*, s. 10.

narušujících veřejných pořádek a spjatých se zjevnou neúctou vůči společnosti, ze subjektivní stránky vyžaduje pak skutková podstata chuligánství úmyslné zavinění.¹⁹² Zákonné normy a výnosy k úpravě boje s chuligánstvím, vzniklé v letech 1935-1940, byly v platnosti až do konce stalinské éry. Směrnice Pléna Nejvyššího Soudu SSSR v příloze trestního zákoníku RSFSR z roku 1953 nepřímou prozrazuje, jakým potížím a přehmatům v uplatňování paragrafu o chuligánství bylo v soudní praxi ponejvíce nutno čelit. Jako nejčastější chyby, jichž je nutné se vyvarovat, uvádí směrnice aplikaci paragrafu na činy neobsahující zákonné znaky chuligánství (tj. narušení veřejného pořádku a zjevnou neúctu vůči společnosti), na činy definované jinými paragrafy trestního zákona (urážky, ublížení na zdraví), a na protispolečenské činy menšího významu.¹⁹³ V první polovině padesátých let, resp. v období 1953-1956, dosahuje počet případů chuligánství se vzestupem o plných 69 % svého kulminačního bodu.¹⁹⁴ Astronomický nárůst chuligánství lze – s ohledem na dobový kontext – interpretovat jako symptom oslabené disciplinace obyvatelstva po skončení stalinské éry. Boj se všeobecně rozšířeným a houževnatě přetrvávajícím zločinem si žádal nových metod a účinných řešení. Právní reformy v této věci podniknuté, jejich implementace v praxi a úspěchy či neúspěchy této implementace představují jednu z mnoha facet sovětského období částečné liberalizace, obecně nazývané podle románu Ilji Erenburga jako „tání“.

3. 3. Mezi zmírněním trestů a masovou produkcí chuligánů. Chuligánství v období „tání“ a po něm (1956-1969)

Důležitý mezník boje s chuligánstvím v poststalinské éře představuje výnos Prezidia Nejvyššího sovětu z 19. prosince 1956 o odpovědnosti za drobné chuligánství.¹⁹⁵ V historii sovětské trestní politiky proti chuligánství lze v tomto výnose spatřovat jakýsi protipól norem zavedených ve třicátých letech. Byla-li v meziválečném sovětském právu vytvořena kategorie tzv. zlomyslného chuligánství (*zlostnoje chuliganstvo*), nejprve fakticky (diferenciace § 74 na dva odstavce podle stupně závažnosti činu) a později i nominálně (uplatnění termínu *zlostnoje chuliganstvo* jako závazného trestněprávního pojmu), s cílem diferencovat dosavadní kategorii chuligána a pokrýt nebezpečnější formy chuligánství (fyzické útoky, zápasy na

¹⁹² MEN'ŠAGIN, V. D. – VYŠINSKAJA, Z. A.: *Sovetskoje ugodovnoje pravo*, s. 468-469.

¹⁹³ *Ugolovnyj kodeks RSFSR* 1953, s. 95-96.

¹⁹⁴ LAPIERRE, Brian: *Making hooliganism...*, pp. 349-350.

¹⁹⁵ KUZNECOV, A. V.: *Chuliganstvo i bor'ba s nim*, Moskva 1962, s. 20. Srv. LAPIERRE, Brian: *Making hooliganism...*, pp. 349-350.

nože), usiloval výnos z prosince 1956 zavedením kategorie tzv. drobného chuligánství (*melkoje chuliganstvo*) naopak o diferenciaci směrem k méně nebezpečným formám činu. Bylo-li cílem výnosu o zlomyslném chuligánství z r. 1935 boj proti chuligánům „zintenzivnit“ (tj. potrestat malé množství provinilců vysokými tresty vězení), měl výnos o drobném chuligánství z r. 1956 orientovat tentýž boj naopak „extenzivně“ (tj. potrestat velké množství provinilců nízkými tresty).¹⁹⁶ Zaostřoval na méně závažná protispolečenská jednání, jež v předchozích letech často proklouzla justičním soukolím nepotrestána. Starší výklady od poloviny dvacátých let do roku 1956 připouštěly možnost uložení administrativního opatření za méně závažné chuligánské projevy,¹⁹⁷ Teprve výnos z 19. prosince 1956 vytvořil však z těchto méně závažných projevů samostatnou subkategorii chuligánství.

Namísto tvrdých trestů odnětí svobody od jednoho do pěti let ukládal výnos tří- až patnáctidenní tresty fyzických prací, ponechával odsouzeného bez záznamu v trestním rejstříku a zajišťoval mu uchování pracovního místa po dobu zadržení. Tyto „měkké“ rysy výnosu umožňovaly tvůrcům poukazovat na jeho „humánní“ charakter, a sloužily režimu k hned dvojímu důležitému sebevymezení: jednak od stalinské minulosti, jednak od kapitalistického Západu.¹⁹⁸ Extenzivní charakter nově zavedené normy měl ovšem i celou řadu stinných stránek. Jak shledává americký historik Brian LaPierre: „*Vytvořením nové formy, jež spojovala malé delikty s nízkými tresty, včlenil stát do chuligánství různé stupně odchylnosti a učinil z něj elastickou zbytkovou kategorii, již bylo možno vyostřit či oslabit na míru pro každou příležitost a každé jednání, jakkoli malé či nevýznamné. [...] Ve výnose o drobném chuligánství nešlo však jen o to trest omezit. Šlo o to trest všeobecně rozšířit. [...] V mnohoznačném a otevřeném jazyce naznačoval výnos záměr státu trestat vše, co vykládal jako nevhodné chování.*“¹⁹⁹ Zjednodušeně řečeno: drobné chuligánství stalo se jakousi odnoží chuligánství *par excellence*, Vynikala v něm hlavní slabina, typická pro právní kategorii chuligánství obecně – tedy vágnost a neohraničenost pojmů jej určujících. Misto aby

¹⁹⁶ LAPIERRE, Brian: Making hooliganism..., p. 350.

¹⁹⁷ *Ugolovnyj kodeks RSFSR 1953*, s. 95. Srv. heslo „chuliganstvo“, *Encyklopedičeskij slovar'...*, s. 114; ISAJEV, M.: Chuliganstvo..., s. 12; WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung...*, S. 160. Viz též heslo „chuliganstvo“, *Malaja sovetskaja enciklopedija*, Moskva 1932, s. 584; heslo „chuliganstvo“, *Bol'saja sovetskaja enciklopedija*, Moskva 1934, s. 277.

¹⁹⁸ LAPIERRE Brian: Making hooliganism..., pp. 351.

¹⁹⁹ „By creating a new form of hooliganism that coupled little offenses to light punishments, the state inserted degrees of deviancy into hooliganism and made it into a flexible catchall category that could be ratcheted up or watered down to fit any occasion or action no matter how small or non-serious. [...] However, the petty hooligan decree was not just about reducing punishment. It was about universalizing punishment. [...] In ambiguous and open language, the decree signaled the state's intent to punish anything it interpreted as incorrect conduct.“ LAPIERRE, Brian: Making hooliganism..., pp. 350-352.

postupující diferenciaci definic a druhů chuligánství toto zmatení pojmů odstranila, spíše jej dále prohlubovala.²⁰⁰

Ke svévolným výkladům v případě kategorie drobného chuligánství přispěl především fakt, že projednávání případů náleželo nižším policejním složkám (orgánům milice), tedy především méně kvalifikovaným a právně nevzdělaným silám. Ty obdařily pojem novými významy, a přispívaly svými individuálními výklady ke stále extenzivnějšímu pojetí deliktu. Pachatelem drobného chuligánství mohl se podle této logiky stát školák za pošlapání záhonu ve veřejném parku a občan za přeběhnutí vozovky mimo přechod pro chodce, stejně jako dva mladíci, kteří si podél silnice natrhali květiny pro své dívky.²⁰¹ Pozoruhodné je, s jakou samozřejmostí individuální výklady chuligánství, tedy deliktu *ex definitione* veřejného (zaměřeného na narušení veřejného pořádku), stíraly hranice mezi veřejným a soukromým. Jako drobné chuligánství byla stíhána i mnohá jednání odehrávající se v domácnostech – manželské hádky, sousedské hašteření, klení „v přítomnosti manželky a dětí“, dokonce zničení dveří vlastního bytu občanem, který si doma zabouchl klíče a potřeboval se dostat dovnitř.²⁰²

Samotné procedury administrativního řízení podléhaly duchu „výkaznictví“ celé kampaně proti drobným chuligánům – tj. důrazu na rychlé, efektivní a kvantitativně vykazovatelné odsuzování co největšího počtu pachatelů. Výnos ukládal vyřizování jednotlivých případů v šibeniční lhůtě 24 hodin od zadržení pachatele, což vedlo zpravidla k ignorování „obtížných formalit“ jako přípravného řízení či svědeckých výpovědí.²⁰³ Svoji důležitou roli zde hrála i ochotná spolupráce veřejnosti (v podobě udání milici), za níž se ovšem mnohdy namísto upřímného zápalu pro ochranu veřejného pořádku skrývaly spíše pragmatické osobní zájmy – snaha ženy zbavit se na pár dní opileckého a násilnického manžela, snaha tchánů vypudit zete ze společného bytu a rozšířit si tak o pár čtverečních metrů svůj těsný životní prostor, snaha středoškolského učitele zbavit se nevyčválaného studenta rušícího vyučování.²⁰⁴ Řečeno s Brianem LaPierrem: „*Spíše než by byli pouhým objektem programu drobného chuligánství, přisvojili si sovětští občané nový státní výnos pro*

²⁰⁰ Tamtéž, p. 358.

²⁰¹ Tamtéž, pp. 358, 359, 362.

²⁰² Tamtéž, pp. 355-356, 359.

²⁰³ Paradoxem v kontextu destalinizace a „tání“ je, že urychlená vyšetřování a neúplné soudní procesy byly převzaty ze soudní praxe meziválečného stalinského období (sic!). Srv. LAPIERRE, Brian: *Making hooliganism...*, p. 374.

²⁰⁴ LAPIERRE, Brian: *Making hooliganism...*, pp. 360-364.

své vlastní cíle“.²⁰⁵ V osvojování kategorie drobného chuligánství sovětskou veřejností – ryze individuálně motivované loajalitou vůči režimním normativům, ba dokonce jejich spooluutváření – lze tedy spatřovat přesně to, co označuje Thomas Lindenberger jako *Eigen-Sinn*.

Extenzivní (a expanzivní) charakter kategorie drobného chuligánství ovlivnil i odpovídající proměnu socioprofesionálního profilu pachatelů. Podle Monicy Wellmannové i dobových odborníků představoval ve dvacátých letech typického sovětského chuligána nekvalifikovaný dělník sužovaný adaptačními problémy, mladý muž bez rodiny a bez vzdělání (někdy též bez práce), socializovaný v těžkých letech války a revoluce.²⁰⁶ V letech padesátých a šedesátých byli drobní chuligáni, stejně jako soudně trestaní pachatelé prostého chuligánství, dělníci starší 25 let s náklonností k alkoholu, neúplným sekundárním vzděláním a čistým trestním rejstříkem. „*Namísto marginály, žijícími na okraji civilizované společnosti, byli drobní chuligáni z hlediska svého demografického a profesionálního profilu vcelku typickými představiteli dynamicky se industrializující a urbanizující společnosti Chruščovova období*“, konstatuje LaPierre.²⁰⁷

Podobnost s chuligánskou problematikou ve dvacátých letech představují třetí plochy a kolize normativního výkladu chuligánství s tradičním životním stylem, rituály a každodenností sovětských dělníků. Hrdě pěstované atributy mužnosti (nemírné pití alkoholu; klení; souboje) či charakteristicky mládežnické vzorce chování (hulákání na ulicích; drzost k rodičům, starším lidem a úředním osobám) se po vzniku nové právní normy (ve dvacátých letech *chuliganstvo*, v padesátých letech *melkoje huliganstvo*) z běžného prvku každodennosti staly proviněním dříve, než by sami aktéři (resp. obžalovaní) byli s to tuto změnu zaregistrovat a pochopit. Co pak v mnoha konkrétních případech zakládalo skutkovou podstatu chuligánství, bylo pouhé lpění na navyklém způsobu života a zažitém trávení volného času.²⁰⁸ Zkrátka a dobře, drobný chuligán padesátých a šedesátých let stal se mnohdy drobným chuligánem, aniž by pořádně věděl jak. „*Namísto rebelů zuřících proti systému šlo o náhodné provinilce. Spadli nevědomky do chuligánství tím, že jejich každodenní nectnosti (jako hádky, klení a popíjení) a jejich způsoby socializace (jako flámování) pohltily*

²⁰⁵ „*Rather than being simply objects of the petty hooligan program, Soviet citizens adopted the state's new deviancy decree for their own purposes*“. Tamtéž, p. 361.

²⁰⁶ WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung...*, S. 178-179. Srv. LJUBLINSKIJ, P.: *Chuliganstvo...*, s. 61.

²⁰⁷ „*Instead of being marginals existing at the outskirts of civilized society, petty hooligans, in terms of their demographic and occupational profile, were fairly typical representatives of the dynamic industrializing and urbanizing society of the Khrushchev period*“ LAPIERRE, Brian: *Making hooliganism...*, p. 355.

²⁰⁸ WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung...*, S. 143, 167, 243.

posouvající se hranice rozšířené kategorie odchylnosti. Tím, že nevědomky vstoupili do cizí rozšířené a elasticke definice odchylnosti, stali se ze svárlivců, primitivů, neotesanců a výstředníků chuligáni a narodili se podruhé jako vydědenci sovětského systému.“²⁰⁹ Podle Briana LaPierre proměnila kampaň proti drobnému chuligánství milici a soudy ve „výrobce chuligánů v masovém měřítku“, zároveň stigmatizovala milióny dříve netrestaných sovětských občanů a zahájila u některých z nich skutečné disciplinární kariéry. Sám systém trestů, uvedený v zákoně a orientovaný především na drakonické trestání recidivy (poprvé spáchané drobné chuligánství řešit administrativně – podruhé spáchané drobné chuligánství řešit soudně – potřetí spáchané drobné chuligánství řešit soudně jako prosté chuligánství...), ulehčoval vznik jakési „spirály“ eskalujících trestů, na jejímž začátku stál netrestaný občan a na konci notně proškolený recidivista. Skutečnost, že 30-50 % soudně trestaných chuligánů v polovině šedesátých let uvízlo poprvé právě v síti kampaně proti drobnému chuligánství, překvapí v tomto světle sotva.²¹⁰

Brian LaPierre interpretuje fenomén drobného chuligánství v Sovětském svazu let 1956-1964 jako nestandardní narativ právní reformy v éře tání. Spíš než na podporu socialistické zákonnosti ukazuje podle něj daná právní norma na souhru liberalizace a represe, zákonnosti a svévole, na všudypřítomnou sociální disciplinaci – a tím většinový obraz „tání“ spíše narušuje než potvrzuje. Souhlasit lze rovněž s jeho konstatováním, že zavedením konceptu drobného chuligánství rozšířil stát škálu deviantního chování na úkor její srozumitelnosti, a že zavedení této nové podskupiny vneslo nejasnosti do právní kategorie již tak obtížně interpretovatelné.²¹¹

I další vývoj právní kategorie chuligánství v šedesátých letech dává LaPierrovi skepticismu za pravdu. Po Brežněvově nástupu vychyluje se pomyslné kyvadlo – podruhé od třicátých let – směrem ke ztřeštěnému postihu těžkých forem chuligánství. Proces vnitřní diferenciacie celé trestní kategorie dovršil výnos Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 26. července 1966 o zvýšení odpovědnosti za chuligánství.²¹² Ten upřesňuje tresty za varianty

²⁰⁹ „Instead of being rebels raging against the system, they were accidental deviants. They stumbled unwittingly into hooliganism as their everyday incivilities (such as arguing, cursing and carousing) and their ways of socializing (such as binge drinking) were absorbed into the expanding boundaries of a broadened category of deviance. By walking unknowingly into somebody else's enlarged and elastic definition of deviancy, the argumentative, uncultured, uncouth and eccentric became hooligans and were reborn as outcasts of the Soviet system.“ LAPIERRE, Brian: Making hooliganism..., p. 357.

²¹⁰ Tamtéž, pp. 354-355.

²¹¹ Tamtéž, p. 358, 374.

²¹² Výnos Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR o zvýšení odpovědnosti za chuligánství, *Kriminalistický přehled*, 1966, č. 4, s. 73-76.

chuligánství existující již z dřívějších, a zároveň vytváří novou kategorii tzv. zvláště zlomyslného chuligánství (*osobo zlostnoje chuliganstvo*). Kromě ustanovení trestu odnětí svobody na 10-15 dnů, nápravného opatření na 1-2 měsíce se srážkou 20 % ze mzdy nebo pokuty v rozmezí 10-30 rublů jako sankce za drobné chuligánství („*Drobné chuligánství, tj. vulgární slovní projevy na veřejných místech, urážlivé obtěžování občanů a jiné podobné jednání, které narušuje veřejný pořádek a klid občanů*“), potvrzení dosavadní lhůty 24 hodin pro projednání případu drobného chuligánství příslušníkem milice či samosoudcem (nadále bez možnosti odvolání)²¹³ a ustanovení společenského působení (předání pachatele společenské organizaci nebo kolektivu pracujících) jako alternativy administrativního stíhání a upřesnění sankcí za odmítání fyzické práce ve výkonu trestu potvrdil výnos z 26. července 1966 též dosavadní výši trestů za prosté chuligánství (odnětí svobody resp. nápravné opatření na 6-12 měsíců, pokuta ve výši 30-50 rublů) a zcela zrušil dosavadní neúčinný trest veřejné důtky. Nově vytvořená kategorie tzv. zvláště zlomyslného chuligánství se zaměřovala na chuligánské útoky za použití střelných, sečných nebo bodných zbraní (nožů, boxerů) a trestala je odnětím svobody v rozmezí 3-7 let.²¹⁴ Některá další ustanovení výnosu reflektují nové volnočasové dimenze sovětského života a pozvolné zvyšování bytového standardu (možnost odebrat postihnutým chuligánům prémie, poukazy na rekreaci, změnit jejich pořadí v bytovém pořadníku). Jiná poukazují naopak na kontinuitu starších ruských tradic – například ustanovení, jež povoluje občanům překazít chuligánský čin i za cenu poškození pachatele, a jež ukládá pachateli v případě, že by byl při zákroku tělesně poškozen, povinnost hradit si léčení sám.²¹⁵ To vykazuje podobnost s někdejšími tzv. *samosudy* na ruské předrevoluční vesnici – jakýmsi ruským ekvivalentem lynčování v jižanských státech USA.²¹⁶

Výnosem z 26. července 1966 o zvýšení odpovědnosti za chuligánství byla dovršena rozsáhlá vnitřní diferenciaci daného trestného činu, a kategorie chuligánství odstupňována do celkem pěti různých variant podle stupně společenské nebezpečnosti (1. drobné chuligánství stíhané administrativně – 2. drobné chuligánství stíhané soudně – 3. prosté chuligánství – 4. zlomyslné chuligánství – 5. zvláště zlomyslné chuligánství). Přes tuto na pohled souměrnou expanzi jedné trestní normy směrem k lehčím (1.-2.) i k těžším (4.-5.) druhům provinění

²¹³ Tamtéž, s. 73.

²¹⁴ Tamtéž, s. 74-75. Pro úplnost nutno podotknout, že šarvátky na nože (*ponožovščina*) představovaly jednu z typických variant chuligánství již v dvacátých letech. Již v roce 1927 vyšel samostatný sborník pod titulem *Chuliganstvo i ponožovščina*. Cit. dle hesla „chuliganstvo“, *Bol'saja sovetskaja enciklopedija*, Moskva 1934, s. 278.

²¹⁵ Tamtéž, s. 75-76.

²¹⁶ O venkovských *samosudech* viz WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung...*, S. 223.

nutno konstatovat, že její původní mnohoznačnost se tím nevyřešila. Jak poznamenává Brian LaPierre, k okázalému rozšíření škály typů chuligánství došlo totiž na úkor ujasnění a „standardizace“ konkrétních příkladů deliktu samotného. Rozvětvenost jedné trestněprávní kategorie zvýšila naopak riziko špatné kvalifikace činu i další konfúze již tak mnohoznačného pojmu.²¹⁷ Jako jeden konkrétní příklad za všechny lze uvést potíže s interpretací exhibicionismu, který byl podle LaPierra stíhán jako drobné chuligánství,²¹⁸ A. V. Kuznecov jej ve své brožurě z roku 1962 naopak uvádí jako příklad zlomyslného chuligánství (s poukazem na „výjimečný cynismus“).²¹⁹ Nejednoznačnost a elasticita daného paragrafu byla však na druhé straně dobře využitelná pro politickou perzekuci. Paragraf o drobném chuligánství uplatňuje se, dlužno říci, i v dnešních postsovětských republikách jako osvědčený nástroj pronásledování nepohodlných politických odpůrců (Bělorusko) či investigativních novinářů (Ruská federace).²²⁰

Dějiny právní kategorie chuligánství v Sovětském svazu, její vnitřní diferenciaci a implementaci v praxi jsou jakýmsi pomyslným kyvadlem, pohybujícím se tu směrem k represí, tu zase směrem k prevenci a k výchovnosti. Dynamika jejího vnitřního rozrůznění (vznik drakonicky trestané subkategorie *zlostnoje chuliganstvo* 1935, vznik mírně trestané a extenzivní subkategorie *melkoje chuliganstvo* 1956, další rozšíření o drakonickou subkategorii *osobo zlostnoje chuliganstvo* 1966) shoduje se v mnohém i s rytmem společenských změn a mocenskopolitických následnictví. Co představuje ve zkoumaném období kontinuitní rys, je jakási univerzalita pojmu – stále se vracející schopnost obsáhnout masu běžných sovětských občanů, výrazný stigmatizační potenciál, elasticita výkladu a tudíž velká zneužitelnost. Paragraf o chuligánství je a byl stejně pohodlným prostředkem represe ve stalinské éře, v období „tání“ i v postsovětských režimech současnosti.

Co ve zkoumaném období prošlo naopak vývojem, byla především reflexe pojmu právními vědci, míra jejich otevřenosti světu a vnímavosti ke komparacím. To lze doložit i na takovém znaku, jakým je zaměření vědeckých studií. Autoři sborníku *Chuliganstvo i chuligany* (1929) vypomáhají si s naprostou samozřejmostí srovnávacími exkurzy do německé legislativy Výmarské republiky, pracují s německými poznatky nápravné psychologie či se sociologií chicagské školy, a pojednávají o chuligánství jako o problému

²¹⁷ LAPIERRE, Brian: Making hooliganism..., pp. 357-358.

²¹⁸ Tamtéž, p. 355.

²¹⁹ KUZNECOV, A. V.: *Chuliganstvo...*, s. 49.

²²⁰ LAPIERRE, Brian: Making hooliganism..., p. 373.

globálním.²²¹ Autor brožury *Chuliganstvo i mery bor'by s nim*, vzniklé o padesát let později (1979), pracuje naopak výhradně s domácí literaturou, a uvádí v knize natolik pochybná tvrzení, jako např. spekulace o staroruských kořenech slova.²²² Autoritativní tradice sovětského státu na straně jedné a provinčnost a uzavřenost některých vědních disciplín (včetně teorie práva) v sovětském prostředí na straně druhé lze považovat za jakési spojité nádoby, jež umožňovaly univerzálním stigmatizačním nástrojům typu paragrafu o chuligánství jejich dlouholetou a úspěšnou existenci. Přetrvávání dané normy v současnosti je jedním z důkazů povážlivých kontinuit mezi Sovětským svazem a postsovětským Ruskem. V éře sovětského bloku se však, uvážíme-li dlouholeté zakotvení „chuligánského“ paragrafu v soudní a policejní praxi, nelze divit, že právě on byl jedním z legislativních sovětismů importovaných do řady satelitních států – mezi nimi i do poúnorového Československa.

²²¹ LJUBLINSKIJ, P.: *Chuliganstvo...*, s. 39-40.

²²² KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Chuliganstvo...*, s. 5.

4. Kapitalistický přežitek v socialistickém státě. Právní kategorie chuligánství a výtržnictví v legislativě, právnickém diskursu a právní praxi

Treba pamätať, že trestná činnosť výtržníctva tvorí akúsi základnú náplň a spôsob každodenného života chuligána. Prostredie výtržníkov je domovom chuligánov a iných deklasovaných elementov. Preto prísna represia pri stíhaní trestnej činnosti výtržníctva je požiadavkou účinného boja proti chuligánom a proti ich kriminalite, ktorá vyúsťuje obyčajne v ťažšie trestné činy, ako je trestný čin výtržníctva podľa § 188 b tr. zák. Vo svojom konečnom vývoji sa kriminalita chuligánov prejavuje v kontrarevolučných trestných činoch, vo vraždách a pod.²²³

Pavel Király, *O boji proti chuligánom podľa nášho platného práva*

4. 1. Koho potírat, koho vychovávat? Import a osvojení pojmu (1956-1961)

Počátky trestněprávního pojmu výtržnictví sahají do roku 1956 a mají kořeny v tehdejší novele československého trestního zákona č. 63/1956 Sb. z 19. prosince 1956.²²⁴ Ač byla tato novela schválena pouhých pár týdnů po potlačení maďarského povstání a nepokoju v Polsku, její přípravy byly dlouhodobější. Článek Juraje Viesky *O novelisaci trestního zákona* vyšel již v sedmém (tj. červencovém) čísle časopisu *Socialistická zákonnost* 1956, bezmála čtvrt roku před maďarskými událostmi.²²⁵ Z toho lze tedy usuzovat, že politické nepokoje v Maďarsku nepůsobily jako bezprostřední podnět trestněprávní novelizace, jak naznačují Jiří Bílek a Vladimír Pilát,²²⁶ nýbrž jako pouhý její katalyzátor. Vieskův článek zdůvodnil novelizaci potřebou 1. zmírnit a zpřesnit či zrušit ustanovení příliš obecná, u nichž dříve docházelo k nepřiměřené represii (trestný čin nepřátelského jednání proti republice), 2. postihnout takové formy kriminality, které jsou typickým zjevem přechodu od

²²³ KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom podľa nášho platného práva, *Právny obzor* 41, 1958, č. 6, s. 364.

²²⁴ Zákon č. 63/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb.

²²⁵ VIESKA, Juraj: O novelisaci trestního zákona, *Socialistická zákonnost* 6, 1956, č. 7, s. 391-396.

²²⁶ Srv. BÍLEK, Jiří – PILÁT, Vladimír: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku, *Soudobé dějiny* 3, 1996, č. 4, s. 500-511, zde s. 504.

kapitalismu k socialismu (kriminalitu páchanou zbytky vykořisťovatelských tříd a deklasovaných živlů), 3. trestní právo více humanizovat (možnost uložení alternativního trestu odnětí svobody na pětadvacet let místo trestu smrti, zrušení doživotního trestu odnětí svobody) a 4. prohloubit výchovné poslání soudů (možnost uložení podmíněného trestu či nápravného opatření).²²⁷

Ve Vieskových úvahách z oné doby je velmi silně patrný důraz na třídní hledisko. Novelizace měla za úkol vyvážit úlohu represivní úlohou výchovnou, a sahat napříště k té či oné podle třídního klíče: na jedné straně namířit ostří represe proti třídně definovaným nepřátelům režimu (bývalým vykořisťovatelům, deklasovaným elementům), na druhé straně uplatňovat výchovná opatření vůči občanům z řad pracujících. „*Shrneme-li hodnocení novelisace [...]: Trestní zákon má být prostředkem účinné a přiměřené represe vůči nesporně nepřátelským činům třídních nepřátel, [...] a současně [...] pomáhat při převýchově těch pracujících, kteří porušují pravidla socialistického soužití.*“²²⁸ V podobném smyslu hovořila i důvodová zpráva k vládnímu návrhu: „*Novela trestního zákona umožní, aby se trestního zákona používalo jako účinného prostředku proti nepřátelům socialistické výstavby a zároveň aby všechna opatření učiněná podle trestního zákona působila výchovně na masy pracujících.*“²²⁹ Byl zrušen § 188 z původního zákona č. 86/1950 Sb. (hrubá neslušnost), podle něhož: „*Kdo hrubou neslušností vzbudí veřejné pohoršení za okolností, které zvláště vyžadují slušnosti a vážnosti, bude potrestán odnětím svobody na jeden rok*“,²³⁰ a nahrazen novými paragrafy příživnictví (§ 188a) a výtržnictví (§ 188b).

Tyto dva nové paragrafy z roku 1956 byly na počátku v právně teoretických textech tematizovány společně, což vedlo mnohdy k jisté konfúznosti. Propagátor novely Vieska přiznal sovětskou inspiraci nových skutkových podstat („*Něco podobného skutkové podstatě chuligánství v sovětském trestním zákoně*“²³¹), avšak zároveň operoval s pojmem „*veřejné pohoršení*“ ze zrušeného § 188. Znak pohoršlivosti vztahuje se v jeho textu ještě k oběma dvěma deliktům – příživnictví i výtržnictví („*skutková podstata, postihující pohoršlivé chování, vyvolané buď tím, že se pachatel živí nekalým způsobem a po delší dobu se vyhýbá poctivé práci, nebo se dopustí hrubé neslušnosti nebo výtržnosti takové povahy, která svědčí o*

²²⁷ VIESKA, Juraj: O novelisaci..., s. 393-394.

²²⁸ Tamtéž, s. 394.

²²⁹ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb., NS RČS 1954-1960, Tisk č. 94.

²³⁰ § 188 odst. 1 zákona č. 86/1950 Sb. Nutno dodat, že odst. 2. téhož paragrafu („*Stejně bude potrestán, kdo vzbudí veřejné pohoršení tím, že hrubě zneuctí místo nebo věc, které jsou určeny k náboženskému účelu*“) působí v kontextu proticírkevní kampaně počátku padesátých let spíše jako úsměvný anachronismus.

²³¹ VIESKA, Juraj: O novelisaci..., s. 396.

*zjevné neúctě pachatele vůči společnosti*²³²). Nový § 188b o výtržnictví, uzákoněný trestněprávní novelou z 19. prosince 1956 a platný od 1. ledna 1957, zněl: „*Kdo vzbudí veřejné pohoršení tím, že se dopustí hrubé neslušnosti nebo výtržnosti, které svědčí o jeho zjevné neúctě vůči společnosti, bude potrestán odnětím svobody na tři měsíce až dvě léta.*“²³³ Důvodová zpráva k zákonu interpretovala výtržnictví jako reziduum minulého společenského řádu („*Taková jednání vyvěrající z přežitků minulosti jsou dědictvím hrubých společenských mravů a návyků a je proto nutno proti nim účinně bojovat.*“²³⁴).

Záhy po zavedení nové právní normy došlo k určité divergenci používaných pojmů. Ve formulaci paragrafu trestního zákona, v právnickém diskursu a v rozhodnutích soudů převážil v následujících letech pojem výtržník. Slovo chuligán vystupovalo tu pouze ve dvou krátkodobých vlnách – poprvé v letech 1956-1958, kdy se československé právo s novou kategorií takřikajíc „učí zacházet“,²³⁵ podruhé v letech 1966-1967, kdy se objevují snahy inspirovat se aktuálními sovětskými modifikacemi v postihu chuligánství. Jindy vystupovalo v právnickém diskurzu spíše ojediněle, častěji jen v informativních textech věnovaných polské či sovětské problematice. V kriminologickém diskurzu, hovorové řeči a publicistice slovo chuligán naopak výrazně převažovalo. V těchto oblastech náležel pojmu mnohdy o poznání širší význam než ten, definovaný v § 188b zák. č. 86/1950 Sb. (resp. v pozdějším § 202 zák. č. 140/1961 Sb.) o výtržnictví. Také Pavel Király v časopise *Právny obzor* roku 1958 poukázal na tuto významovou diskrepanci: „*Pojem chuligána v našom platnom práve sa oficiálne nepoužíva. Počujeme ho však používať v hovorovej reči a dočítame sa o ňom hodne v našej tlači. Označujú sa ním rôzne prejavy protispoločenského správania sa u niektorých našich občanov, najmä z radov mládeže.*“²³⁶

Až do roku 1961 přetrvávala právní kategorie výtržnictví v podobě definované novelou z roku 1956. Je-li možno vyzdvihnout její hlavní problematické rysy, jež vyplývají ze zákona a z dobových právnických článků, jsou to především tyto tři. Za prvé vágnost použité terminologie (tudíž i riziko zcela svévolného výkladu zákona), za druhé prolínání s ostatními

²³² Tamtéž.

²³³ § 188b vyhlášky ministra spravedlnosti č. 1/1957 Sb. o úplném znění trestního zákona.

²³⁴ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb., NS RČS 1954-1960, Tisk č. 94.

²³⁵ Mimo citovaného textu Vieskova jde například o kritickou připomínku ministra spravedlnosti Václava Škody na zasedání ÚV KSČ v červnu 1957, že „*vůbec nebyly využívány nové skutkové podstaty na ochranu socialistické společnosti, jako teror, spekulace, chuligánství a příživnictví.*“ Cit. dle Z diskuze na zasedání Ústředního výboru KSČ 13-14. června 1957, *Rudé právo* 37, 20. června 1957, s. 3.

²³⁶ KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom podľa nášho platného práva, *Právny obzor* 41, 1958, č. 6, s. 359-364, zde s. 359.

trestnými činy obsaženými v trestním zákoně či v trestním zákoně správním (tj. nejasné hranice mezi výtržnictvím a jemu podobnými delikty), a za třetí přeceňované třídní hledisko při posuzování pachatelů (a s ním spojené riziko politické instrumentalizace paragrafu).

První problematický rys kategorie výtržnictví, vágnost pojmů, plyne ze skutečnosti, že některé její konstitutivní rysy se jinde v novelizovaném trestním zákoně nevyskytovaly, či nebyly přesněji definovány. Pojem „hrubá neslušnost“ zde figuroval jako jakési reziduum zrušeného § 188 zákona č. 86/1950 Sb., pojem „zjevná neúcta vůči společnosti“ naopak jako sovětský import,²³⁷ který jinde v trestním zákoně není vůbec vysvětlen. Právníkové analýzy i praxe soudů danou nejasnost často řešily názorem, že zjevnou neúctu vůči společnosti lze odvodit z různých okolností případu a z pachatelova osobního profilu.²³⁸ Právní teorie označovala za subjektivní stránku výtržnictví úmyslné jednání pachatele a vyžadovala k naplnění skutkové podstaty přímý či nepřímý úmysl.²³⁹ Mnohá soudní rozhodnutí však tuto subjektivní stránku bagatelizovala a namísto zvláštního úmyslu určovala zjevnou neúctu vůči společnosti podle místa činu, intenzity útoku či osoby pachatele.²⁴⁰ Řada z nich se řídila podle principu sovětského práva, vylučujícího znak zjevné neúcty v případě osobního vztahu pachatele k poškozenému.²⁴¹ V tomto duchu interpretovali zjevnou neúctu autoři prvních článků po zavedení paragrafu v Československu, např. Pavel Király v červnu 1958: „*Ked' pohnútka bude vyplývať z osobných vzťahov medzi obvineným a poškodeným [...], spravidla nebude daná ani subjektívna stránka trestného činu výtržníctva. Podľa toho [...] keď páchatel konal len z pomsty ku poškodenému, po subjektívnej stránke chýbal u neho úmysel prejavovať tým, že udel poškodeného, aj zjavnú neúctu k spoločnosti a vzbudzovať verejné pohoršenie.*“²⁴² Naproti tomu Jiří Nezkusil a Dagmar Čisařová v roce 1960 navrhli v případech osobních pohnutek pachatele souběh výtržnictví s násilným trestným činem, a

²³⁷ Srv. definici v ustanovení Pléna Nejvyššího soudu SSSR z 11. července 1947: „*Chuligánství je čin, jehož podstata je vyjádřena v narušení veřejného pořádku, spojeného se zjevnou neúctou vůči společnosti*“ („*Chuliganstvo predstavljajet soboj dejstvije, suščnost' kotorogo vyražajetsja v narušenij obščestvennogo porjadka, sojedinennogo s javnym neuvaženijem k obščestvu*“). Cit. dle KALMYKOV, Vasil Timofejevič: *Chuliganstvo...*, s. 10.

²³⁸ Názor o možnosti odvodit zjevnou neúctu ke společnosti z osoby pachatele vyjádřil např. Josef Burda v květnu 1958: „*Právě ze spáchaného jednání a z okolností případů a zejména vzhledem k osobě pachatele bude soud hodnotit, zda jednání pachatele svědčí o jeho zjevné neúctě vůči společnosti, o jeho zjevné neúctě vůči pravidlům socialistického soužití.*“ BURDA, Josef: Trestný čin výtržnictví podle § 188 b) tr. z., *Socialistická zákonost* 6, 1958, č. 5, s. 290-295, zde s. 291-292.

²³⁹ To formuluje např. poznámka Pavla Királyho: „*Po subjektívnej stránke sa vyžaduje, aby páchatel trestného činu výtržníctva podľa § 188 b tr. zák. konal [...] aj s úmyslom prejaviť zjavnú neúctu voči spoločnosti.*“ KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 362. Srv. BURDA, Josef: Trestný čin výtržnictví..., s. 291.

²⁴⁰ Srv. Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 13. júna 1958, 2 Tz 62/53.

²⁴¹ Srv. Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 19. května 1961 – 3 Tz 13/59; Rozhodnutí krajského soudu v Brně z 5. dubna 1962 – 3 To 113/62.

²⁴² KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 362.

sovětský právně teoretický názor revidovali: „*Násilná trestná činnost pachatele – motivována třeba osobně – může stejně svědčit o neúctě pachatele vůči společnosti, jako činnost bez tohoto motivu.*“²⁴³

Podobně mnohoznačným jako „zjevná neúcta vůči společnosti“ byl v paragrafu o výtržnictví pojem „veřejné pohoršení“. Ten se podle dobových výkladů neslučoval s pojmem „veřejně“ podle § 76 odst. 3 zák. č. 86/1950 Sb., nýbrž měl být vykládán – slovy jednoho z dobových soudních rozhodnutí – se zřetelem k účelu ustanovení o výtržnictví.²⁴⁴ Tím vznikl prostor pro veskrze libovolné interpretace, a to jak v rozhodnutích soudů, tak v právní teorii. V rozhodnutí Nejvyššího soudu z roku 1958 se např. vyskytlo stanovisko, že „*Veřejné pohoršení může pachatel vzbudit [...] i po určitém časovém odstupu po činu, např. proto, že se o výtržnickém činu dozví další osoby.*“²⁴⁵ Podobně extenzivní chápání zákonného znaku vyjádřil v téže době Josef Burda: „*Veřejné pohoršení může být vzbuzeno i jednáním, které nebylo spácháno veřejně.*“²⁴⁶; Jiří Nezkusil a Dagmar Císařová pojem dále rozmělnili distinkcí mezi veřejným pohoršením vzbuzeným přímo (tj. u osob přítomných výtržnickému jednání) a vzbuzeným nepřímo (např. s rozšířením zvěsti o výtržnickém jednání).²⁴⁷ Kam až sahala pružnost výkladu pojmu, dokazují dvě hraniční interpretace. Jednak soudní klasifikace činu, který nikterak nevzbudil veřejné pohoršení, jako pokusu výtržnictví,²⁴⁸ jednak úvaha Nezkusila a Císařové o vzbuzení veřejného pohoršení v případě informace veřejnosti tiskem – to je ovšem výklad, který sami autoři označují za absurdní.²⁴⁹

Druhý problematický rys importované trestní kategorie představovaly poněkud nejasné hranice mezi výtržnictvím a ostatními skutkovými podstatami trestního zákona, resp. trestního zákona správního. Důvodem byl za prvé fakt, že znaky trestného činu výtržnictví (veřejné pohoršení, výtržnost) vystupují i v jiných paragrafech obou trestních zákonů – v ustanoveních o potírání alkoholismu („*kdo se požitím alkoholických nápojů přivede do stavu*

²⁴³ NEZKUSIL, Jiří – CÍSAŘOVÁ, Dagmar: K některým otázkám trestného činu výtržnictví podle § 188 b) tr. zák., *Právní obzor* 43, 1960, č. 3, s. 141-156, zde s. 151-152.

²⁴⁴ Srv. Rozhodnutie Najvyššieho súdu z 13. júna 1958, 2 Tz 62/53.

²⁴⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 25. července 1958, 1 Tz 175/58.

²⁴⁶ Za pozornost stojí, že ve výkladu pojmu „veřejné pohoršení“ nebere autor nikterak v potaz, kolik osob bylo činu přítomno zároveň: „*Tak např. pachatel se postupně dopustí výtržnosti nebo hrubé neslušnosti na odlehlých místech a to na jednotlivcích, u nichž toto jednání vzbudilo pohoršení.*“ BURDA, Josef: *Trestný čin výtržnictví...*, s. 291.

²⁴⁷ NEZKUSIL, Jiří – CÍSAŘOVÁ, Dagmar: K některým otázkám..., s. 145.

²⁴⁸ „*Jestliže výtržnický čin pachatele nevzbudí veřejné pohoršení, ačkoliv takový výsledek podle běžných zkušeností bylo možno očekávat [sic!], lze dovodit, že pachatel jednal v úmyslu vzbudit veřejné pohoršení a že se proto dopustil pokusu trestného činu výtržnictví.*“ Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 25. července 1958, 1 Tz 175/58.

²⁴⁹ NEZKUSIL, Jiří – CÍSAŘOVÁ, Dagmar: K některým otázkám..., s. 145.

vzbuzujícího pohoršení“),²⁵⁰ o hanobení národa a rasy („Kdo veřejně hanobí některý národ nebo jeho jazyk nebo některou rasu, takže to může vzbudit veřejné pohoršení [...]“),²⁵¹ opilství („Kdo se opije, byť i z nedbalosti, ač je v opilosti náchylný k výtržnostem, nebo kdo osobu, která je v opilosti náchylná k výtržnostem, úmyslně opije [...]“),²⁵² za druhé fakt, že řada jiných trestných činů a přestupků uvedených v obou zákonech se obsahově blíží proviněním běžně kvalifikovaným v soudní praxi jako výtržnictví.²⁵³ Autoři právnických článků z konce padesátých let chápali výtržnictví vesměs jako účinnější doplnění § 127 trestního zákona správního, popřípadě též § 134 téhož zákona.²⁵⁴ Zároveň však kritizovali nešvar ignorování nového paragrafu, či naopak jeho bezmyšlenkovitou aplikaci. Tak Pavel Király konstatoval na jedné straně nedůsledné uplatňování § 188b počátkem roku 1957, na druhé straně jeho rutinní používání jako náhražky za §§ 85, 127, 134 trestního zákona správního či § 187 odst. 1 trestního zákona v roce 1958: „Z ustanovenia § 188 b tr. zák. sa v praxi robí akési univerzálne ustanovenie, ktorým sa prikrývajú zdanlivé medzery v ochrane spoločenských vzťahov alebo nedostatky a ťažkosti pri zaobstarávaní dôkazov ohľadne iných trestných činov, ktoré boli spáchané v súvislosti s nejakou výtržnosťou.“²⁵⁵

Rozhodování mezi uplatněním § 188b a příslušných paragrafů trestního zákona správního doporučovali autoři činit podle osoby pachatele, míry zavinění a možnosti pachatelovy nápravy, a také „z hlediska způsobu provedení, stupně veřejného pohoršení a následků jednání.“²⁵⁶ Vyčerpání znaků trestného činu výtržnictví a zároveň znaků jiných trestných činů chápal Pavel Király jako jednočinný souběh těchto trestných činů s trestným činem výtržnictví.²⁵⁷ V literatuře i v judikatuře jsou známy případy souběhu výtržnictví s trestným činem pobuřování proti republice,²⁵⁸ ublížení na zdraví,²⁵⁹ rvačky, urážky veřejného činitele, rušení domovní svobody, poškození cizí věci nebo opilství.²⁶⁰ Naproti

²⁵⁰ § 85 odst. 2 písm. b) trestního zákona správního č. 88/1950 Sb.

²⁵¹ § 126 trestního zákona č. 86/1950 Sb.

²⁵² § 187 odst. 1 trestního zákona č. 86/1950 Sb.

²⁵³ V trestním zákoně správním č. 88/1950 Sb. jde o § 127 (ochrana občanského soužití), § 133 (urážky na cti), § 134 (přestupky proti mravnosti), § 135 (ochrana proti mravnímu ohrožení mládeže). V trestním zákoně č. 86/1950 Sb. jde o § 177 (násilí proti veřejnému činiteli), § 179 (rušení výkonu pravomoci veřejného činitele), § 180 (urážka veřejného činitele), § 219 (ublížení na zdraví), § 223 (rvačka), § 245a (poškozování majetku v socialistickém vlastnictví), § 255 (poškození cizí věci).

²⁵⁴ BURDA, Josef: Trestný čin výtržnictví..., s. 290; KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 361.

²⁵⁵ KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 361.

²⁵⁶ BURDA, Josef: Trestný čin výtržnictví..., s. 295. Srv. čl. III zákona č. 14/1957 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon správní č. 88/1950 Sb.

²⁵⁷ KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 363.

²⁵⁸ Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 18. března 1958, 1 Tz 43/58.

²⁵⁹ KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 363. Srv. NEZKUSIL Jiří – CÍSAŘOVÁ, Dagmar: K některým otázkám..., s. 153.

²⁶⁰ NEZKUSIL, Jiří – CÍSAŘOVÁ, Dagmar: K některým otázkám..., s. 153-154.

tomu správní přestupky porušení základních pravidel občanského soužití,²⁶¹ přestupky proti mravnosti a mravní ohrožení mládeže²⁶² chápala právní teorie ve vztahu k § 188b tr. zák. jako podpůrné (subsidiární).²⁶³

Třetí sporný rys trestněprávní kategorie výtržnictví, a zároveň nejčastější postup při překonávání výše popsaných formulačních nejasností, představovalo uplatňování „třídního klíče“. To znamená, že hlavním kritériem v posuzování případů, v hodnocení pachatelů i pomyslným jazýčkem na vahách v jakkoli sporných bodech byla třídní příslušnost obžalovaného. Tento „dvojitý metr“ implikuje již důvodová zpráva k trestněprávní novele svým pokynem používat trestního zákona jako „účinného prostředku proti nepřátelům socialistické výstavby“ a zároveň působit „výchovně na masy pracujících“.²⁶⁴ Dále jej konkretizují některé články v právnických časopisech z let 1958-1960. Například článek Josefa Burdy z května 1958 podal charakteristiku jakéhosi ideálnětypického pachatele výtržnictví, jehož některé rysy mají ovšem s definicí § 188b jen velmi málo společného: „*Trestného činu výtržnictví se u nás dopouštějí často rozkladné (deklasované) živly. Jde o osoby, které se vyhýbají poctivé práci, nemají trvalý pracovní poměr, které se dopouštějí krádeží a podvodů a tak si opatřují prostředky, výstředně se oblékají a opíjejí se.*“²⁶⁵ Podobný popis ideálnětypických pachatelů, výčet těch, kteří se „často“, „obvykle“ nebo „zpravidla“ dopouštějí výtržnictví, objevoval se i v dalších letech, především v rozhodnutích soudů.²⁶⁶

Nezbytnou součástí charakterizace výtržníka v právnickém diskursu bylo zdůraznění jeho politické zneužitelnosti. Nedílný *locus communis* textů o výtržnících a zároveň legitimizaci drakonických opatření proti nim představoval odkaz na nepokoje v Polsku a Maďarsku v roce 1956.²⁶⁷ „*Aj v tomto období si chuligánstvo udržuje svoju reakčnú podstatu*

²⁶¹ § 127 trestního zákona správního č. 88/1950 Sb.

²⁶² §§ 134 a 135 trestního zákona správního č. 88/1950 Sb.

²⁶³ NEZKUSIL, Jiří – CÍSAŘOVÁ, Dagmar: K některým otázkám..., s. 154-155.

²⁶⁴ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb., NS RČS 1954-1960, Tisk č. 94.

²⁶⁵ BURDA, Josef: Trestný čin výtržnictví..., s. 291-292.

²⁶⁶ Např. soudní rozhodnutí z roku 1959 zdůrazňuje, že „*Trestného činu výtržnictví podle § 188 b) tr. zák. se dopouštějí především nepřátelské a protispolečenské živly, u nichž zjevná neúcta ke společnosti se projevuje výtržnostmi a hrubými neslušnostmi nebo i jinak, zejména jejich záporným postojem k práci, k pracujícím, k jejich společenským organizacím, k budovatelskému úsilí pracujících, k veřejnému životu.*“ (Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 18. září 1959, 5 Tz 53/1959). Podobnou charakteristiku typického pachatele výtržnictví nalezneme o tři roky později: „*Trestný čin výtržnictví podle § 202 tr. zák. předpokládá, že pohnutkou hrubé neslušnosti nebo výtržnosti byla zjevná neúcta pachatele vůči společnosti, jakou mívají zpravidla osoby, které se štítí práce, vedou příživnický život a mají protispolečenský charakter.*“ (Rozhodnutí krajského soudu v Brně z 5. dubna 1962 – 3 To 113/62).

²⁶⁷ BURDA, Josef: Trestný čin výtržnictví..., s. 291-292; NEZKUSIL, Jiří – CÍSAŘOVÁ, Dagmar: K některým otázkám..., s. 142.

a tvorí obyčajne zálohu kontrarevolúcie“, psal Pavel Király.²⁶⁸ Vladimír Flegl v článku o soudní kriminalitě mládeže užil rovněž Maďarska a Polska jako srovnání („výtržnictví u nás nepřerostlo v nepřátelské chuligánské akce, jako tomu bylo například v Maďarsku a Polsku v roce 1956“²⁶⁹). Četnost výskytu výtržnictví posuzoval však autor střízlivě: mezi soudní kriminalitou mládeže je podle něj výtržnictví zastoupeno pouhými 2,1 %, a jedná se výlučně o činy obecně kriminální povahy. „Názory zveličující tuto formu trestné činnosti mládeže a přisuzující jí politický charakter jsou proto naprosto neopodstatněné a odporující skutečnosti. Pokusy třídních nepřátel a některých západních agentur zneužít výstřední mládeže k protistátním akcím ztroskotaly o morálně politickou jednotu našeho lidu a zdravé jádro naší mládeže, takže na jejich scestnou propagandu plně dopadá známé pořekadlo o záměně přání s myšlenkou.“²⁷⁰

Třídní hledisko, uplatňované při stíhání výtržnictví, mělo poněkud ambivalentní důsledky. Na jedné straně vedlo k paušálně uplatňovaným represivním trestům vůči osobám bez pracovního poměru, příslušníkům stigmatizovaných společenských skupin (soukromých zemědělců, vyvlastněných podnikatelů) či politickým oponentům. Občan, který hlasitě vystupoval proti kolektivizaci zemědělství, narušoval volby do národních výborů nebo veřejné schůze,²⁷¹ stal se vhodným adeptem obžalování z výtržnictví stejně jako občan, který pronesl cestou z hostince urážlivé výroky na adresu ten den zemřelého prezidenta Zápotockého.²⁷² U dvou mladých pachatelů stalo se pro posouzení jejich činu důležitým, že „byli bez pracovního poměru a ve zprávě o pověsti byli hodnoceni jako „pásci““.²⁷³ U pachatele se špatným třídním a osobním profilem učinil soud závěr o motivu zjevné neúcty vůči společnosti dokonce i v případě, že „napadá jednotlivé občany nebo narušuje klid po práci jednotlivých občanů i v jejich soukromí,“ neboť „zpravidla tak činí proto, že jde o členy společnosti, kteří řádně žijí a pracují“.²⁷⁴ Na druhé straně byly dobové právnické statí i rozhodnutí soudů nuceny čelit faktu, že za výtržnictví bývají často souzeni právě dělníci. „Treba sa [...] v praxi vyvarovať [...] nebezpečenstva, aby sa toto ustanovenie trestného zákona, ktoré má za cieľ bojovať proti rôznym deklasovaným a chuligánskym elementom,

²⁶⁸ KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 360.

²⁶⁹ FLEGL, Vladimír: Tři pohledy na soudní kriminalitu mládeže, *Socialistická zákonnost* 6, 1958, č. 7, s. 423-431, zde s. 427.

²⁷⁰ FLEGL, Vladimír: Tři pohledy..., s. 430.

²⁷¹ Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 18. března 1958, 1 Tz 43/58.

²⁷² Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 25. července 1958, 1 Tz 175/58.

²⁷³ BURDA, Josef: Trestný čin výtržnictví..., s. 292.

²⁷⁴ Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 19. května 1961 – 3 Tz 13/59. Z tohoto výkladu je rovněž znát snaha o popření hranic mezi veřejným a soukromým, rozšířená v téže době v sovětské implementaci paragrafu o drobném chuligánství.

nezneužívalo z nepochopenia jeho triednej náplne proti občanom z radov robotníkov, ktorí sa pri nejakej príležitosti náhodile dopustia nejakej neprístojnosti“²⁷⁵ varoval v roce 1958 Pavel Király. Soudní rozhodnutí z procesů s dělníky získávala často velmi formální či účelový charakter. Vůči pachateli výtržnictví z dělnických řad bývalo mnohdy uplatněno podstatně více shovívavosti než vůči pachatelům ostatním. Dokládají to dva soudně projednávané případy z let 1958-1961, kterým se nyní budeme zevrubněji věnovat.

V prvním z nich stanul před soudem muž, jenž se v opilosti dopustil verbálního a fyzického útoku na svoji nevěrnou ženu. „Obžalovaný v noci na 16. 3. 1958 ve vinárně Radniční sklípek v Novém Jičíně, pak i na Leninově náměstí v Novém Jičíně a na okresním oddělení veřejné bezpečnosti, kam byl pak předveden, v přítomnosti více lidí se vulgárně vyjadřoval o své nevěrné manželce, nadával a vyhrožoval jí i jinými [sic!] občanům, ohrožoval je dřevěnou latkou, zakročujícího orgána VB uchopil za klop kabátu, cloumal jím a urážlivě se vyjádřil o přítomných bezpečnostních orgánech.“²⁷⁶ Všechny popsané detaily počínání obžalovaného (vliv alkoholu; čin spáchán na veřejnosti a před více lidmi; nadávání a vyhrožování ženě; nadávání a vyhrožování neznámým občanům; fyzický útok na ženu a na neznámé občany; fyzický útok na příslušníka VB; nadávání příslušníkům VB) by v jiném případě svědčily o hrubé neslušnosti a výtržnosti,²⁷⁷ dokládaly by vzbuzení veřejného pohoršení a zjevnou neúctu vůči společnosti, v lepším případě by jakožto přestupek (proti potírání alkoholismu, urážka na cti, přestupek proti mravnosti) tvořily přitěžující okolnost,²⁷⁸ v horším případě by zakládaly skutkovou podstatu dalších trestných činů (opilství; násilí proti veřejnému činiteli; urážka veřejného činitele) v souběhu s výtržnictvím.²⁷⁹

S poukazem na třídní příslušnost pachatele byly však všechny tyto detaily jeho provinění naopak překvapivě bagatelizovány. Soud předložil ve prospěch obviněného k uvážení jeho osobní a třídní profil – především skutečnost, že „obviněný pochází z dělnické rodiny, že podle zprávy zaměstnavatele pracuje již několik let na stavbě v Bludovicích jako vedoucí čtyř kopáčů a betonářů, práci v četě dobře zajišťuje a svou pracovní morálkou je

²⁷⁵ KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 364; Srv. NEZKUSIL, Jiří – CÍSAŘOVÁ, Dagmar: K některým otázkám..., s. 149.

²⁷⁶ Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 18. září 1959, 5 Tz 53/1959.

²⁷⁷ Podle Jiřího Nezkusila a Dagmar Císařové jsou výtržnostmi především činy násilné povahy, hrubou neslušností naopak činy povahy slovní (urážky, sprosté výroky. ap.). NEZKUSIL, Jiří – CÍSAŘOVÁ, Dagmar: K některým otázkám..., s. 142-143; Podle Josefa Burdy je při hodnocení případu nutno mj. zvážit, zda pachatel výtržnictví jedná vůči ženě nebo dětem. BURDA, Josef: Trestný čin výtržnictví..., s. 291.

²⁷⁸ Srv. čl. III odst. 3 zákona č. 14/1957 Sb.: „Má-li být někdo potrestán současně pro několik přestupků, uloží se jediný trest [...]; k ostatním přestupkům se přihlédne jako k okolnosti přitěžující.“

²⁷⁹ Srv. KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 363.

*příkladem všem členům čety. Četa je zapojena do socialistické soutěže a již po delší dobu je v podnikové soutěži vyhodnocována jako nejlepší.*²⁸⁰ Vliv alkoholu byl v daném případě prezentován bezmála jako polehčující okolnost. Přesto, že napadených bylo kromě samotné nevěrné manželky více, vykládal soud celé extempore jako scénu ze žárlivosti. Předchozích sedm (sic!) odsouzení obviněného bylo soudem relativizováno slovy, že se podle současného právního stavu jedná o pouhé přestupky. Nejvyšší soud v závěru rozsudku konstatoval, že „[u]ložený trest je proto v očividném nepoměru ke stupni nebezpečnosti činu pro společnost.“²⁸¹

Ve druhém případě stanula před soudem dvojice mladíků, kteří pro neshody napadli skupinu občanů na taneční zábavě. „*Krajský soud stejně jako lidový soud v Litoměřicích spatřoval tento trestný čin v tom, že obžalovaní se činu dopustili na veřejném místě za přítomnosti značného počtu občanů, mezi nimiž prý svým jednáním způsobili značné rozhořčení, dále v tom, že napadli pokojné občany, kteří k jejich jednání nedali podnět, a že A jako mladistvý napadl občana věkově daleko staršího. To podle názoru krajského soudu svědčí o zjevné neúctě obou obžalovaných ke společnosti.*“²⁸² Nejvyšší soud vynesený rozsudek lidového a krajského soudu zrušil a jejich závěry revidoval. Popřel vzbuzení veřejného pohoršení zdůrazněním rozdílu mezi pojmy „veřejné pohoršení“ a „veřejné“ podle § 76 odst. 3 zák. č. 86/1950 Sb., vyvrátil znak zjevné neúcty vůči společnosti poukazem na dosavadní bezúhonný život obviněných, především pak na jejich třídní a osobní profil: „*Oba obžalovaní jsou dělnického původu a oba jako dělníci pracují. Jsou příslušníky dělnické třídy, jejichž pracovní morálka, jak vyplývá z posudků o jejich životě, jest dobrá a jejich chování vůči ostatním členům naší společnosti bylo až do spáchání trestné činnosti bez závad.*“²⁸³

Stojí za pozornost, že ve dvou větách se pozitivně konotovaný (až „fetišizovaný“) atribut dělnickosti objevil kumulativně hned třikrát za sebou – jako označení původu, profesního zařazení a třídní příslušnosti. Dělnický původ plnil jakousi exkulpační funkci také při omlouvání agresivity obviněných: „*Je proto velmi těžko vytýkat obžalovaným příslušníkům dělnické třídy, že jako prostí lidé podle svého způsobu myšlení [sic!] reagovali na provokativní jednání Z. a jeho společníků tak, jak se stalo v průběhu dalších událostí a usuzovat na to, že to svědčí o jejich zjevné neúctě k společnosti.*“²⁸⁴ Kuriózní je i závěrečné

²⁸⁰ Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 18. září 1959, 5 Tz 53/1959.

²⁸¹ Tamtéž.

²⁸² Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 19. května 1961 – 3 Tz 13/59.

²⁸³ Tamtéž.

²⁸⁴ Tamtéž.

stanovisko Nejvyššího soudu o uložení trestu. Na něm je totiž patrné, že úvahy o charakteru a výši postihu podřídil snaze respektovat situaci na poli pracovních sil a nenarušit uskutečňování socialistického budovatelského projektu: „*Při ukládání trestů odnětí svobody dosud netrestaným příslušníkům dělnické třídy [...] musí být určujícím hlediskem, aby trest přispěl k nápravě pachatele, [...] aby takový člověk plně setrval v řadách budovatelů socialismu. [...] Předchozí život B jest životem řádného pracujícího člověka, řádně pracuje jako dělník na závažném úseku budování socialismu ve stavebnictví. [...] Proto by u něho bylo na místě, aby ve smyslu ustanovení § 24 odst. 1 tr. zák. byl obžalovanému B povolen podmíněný odklad výkonu trestu na přiměřenou zkušební dobu.*“²⁸⁵ Jinými slovy: nenahraditelnost dělnického provinilce v jeho pracovním odvětví a jeho užitečnost v procesu budování socialismu představovala v soudním řízení důležitý činitel při rozhodování mezi podmíněným a nepodmíněným trestem.

Litera zákona stala se počátkem šedesátých let pro různorodou škálu výtržnických činů příliš těsnou, potřebovala rozšíření a významové zpřesnění. V neposlední řadě objevila se potřeba přesnější zákonné diferenciací mezi delikty zasluhujícími represivní trest a těmi, kde postačí trest výchovný. Oficiální vyhlášení socialismu v červenci 1960, se svojí vizí brzkého odstranění veškeré kriminality v novém společenském řádu, vytvořilo pro tyto reformní snahy širší ideologicko politický rámec. Ta opatření, jež figurovala v trestněprávní novele z roku 1956 spíše deklaratorně, měla být nyní důsledněji uskutečněna zákonem o místních lidových soudech, zákonem o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku a novým trestním zákonem. V posledních dvou figurovalo výtržnictví jako jedna z důležitých právních kategorií.

4. 2. Mezi represí, prevencí a výchovou. Zpřesnění a diferenciací pojmu (1961-1965)

V roce 1961, krátce po oficiálním vyhlášení socialismu v Československu, jež představovalo i impuls k příslušným trestněprávním změnám, prošla trestní kategorie výtržnictví několikerou diferenciací a rozšířením. Nejdříve se rozšířila směrem k postihu méně závažných forem výtržnictví a k opatřením výchovným. Teprve později, se schválením

²⁸⁵ Tamtéž.

nového trestního zákona, byla rozšířena též směrem k postihu závažnějších forem výtržnictví a k opatřením represivním.

Prvním zákonem přelomového roku 1961, jenž věnoval pozornost mimo jiné deliktům výtržnického charakteru, byl zákon o místních lidových soudech (č. 38/1961 Sb.), schválený dne 18. dubna 1961 a platný od 1. července téhož roku.²⁸⁶ Úlohou místních lidových soudů mělo být posunutí těžiště trestního soudnictví směrem k výchovným trestům. K efektivitě řešení méně závažných deliktů mělo přispět jejich vyřizování místními lidovými soudy na pracovištích a v místě bydliště, a tím i důraz na nápravný vliv sousedských a pracovních kolektivů. Důvodová zpráva k zákonu kladla důraz na vizi kvalitativně odlišného právního vědomí v éře socialismu. Lze se v ní mimo jiné dočíst: „*Místní lidové soudy mají prohlubovat socialistické právní vědomí pracujících a usilovat o to, aby postupně vytvořily na závodech a v obcích takové prostředí, ve kterém každý občan pod vlivem morálního působení kolektivu pracujících bude dobrovolně dodržovat všechny povinnosti občana socialistického státu a člena socialistické společnosti.*“ Místní lidové soudy měly podle důvodové zprávy rozhodovat „*o proviněních, o některých trestných činech a o jednoduchých majetkových sporech mezi občany.*“²⁸⁷ Provinění formuloval zákon jako „*zaviněné jednání [...], kterým byl porušen socialistický právní řád v takové míře, že to ohrožuje nebo poškozuje zájmy společnosti nebo práva a oprávněné zájmy jednotlivce, jestliže vzhledem k okolnostem případu, k osobě provinilého občana a následkům jeho jednání nedosahuje stupně společenské nebezpečnosti trestného činu.*“²⁸⁸

Do škály provinění, jež byla v zákoně charakterizována, patřilo též provinění proti socialistickému soužití. Toho se měl podle § 19 písm. a) zák. č. 38/1961 Sb. dopustit ten, „*kdo nepřístojným chováním, zejména výhrůžkami, urážlivými výroky nebo skutky, pomlouváním, rvačkou, schválnostmi nebo jiným hrubým jednáním naruší soudružské soužití občanů nebo se dotkne jejich důstojnosti a cti.*“²⁸⁹ Z litery zákona je patrné, že se zde sice neobjevuje samotný pojem výtržnictví. Ve výčtu popisovaných druhů nežádoucího chování však figurují činy výtržnického charakteru, přesněji řečeno takové, jež byly uváděny v dosavadní právní literatuře jako konkretizace počínání trestných podle § 188b zák. č. 63/1956 Sb., a zároveň projednávány v dosavadní právní praxi jako delikt výtržnictví (urážlivé výroky/skutky, rvačky, hrubé jednání). Jako mírnější formu kvalifikace výtržnictví interpretoval § 19 písm. a)

²⁸⁶ Zákon č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech.

²⁸⁷ Důvodová zpráva k návrhu zákona o místních lidových soudech, NS RČS 1960-1964, Tisk č. 36.

²⁸⁸ § 15 odst. 1 zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech.

²⁸⁹ § 19 písm. a) zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech.

zák. č. 38/1961 Miroslav Balík v roce 1967. Podle něj „*setkáváme se s výtržnictvím v našich právních normách ve třech oblastech protispolečenského jednání: přestupek podle § 19 zák. 60/1961 Sb., provinění podle § 19 zák. 38/1961 a § 38 zák. 60/1961 Sb. a trestný čin podle § 202 zák. 140/1961 Sb.*“²⁹⁰ V citované definici stojí za pozornost nejednotné označování objektu trestného činu – ten je označován v nadpise paragrafu jako socialistické soužití, v textu paragrafu naopak jako soudružské soužití.²⁹¹ Jako opatření za provinění nebo trestný čin projednávané místními lidovými soudy ukládal zákon napomenutí, veřejnou důtku, pokutu do výše 500 Kčs, srážku z platu do 15 % až na tři měsíce, až šestiměsíční přeložení na nižší pracovní funkci nebo na jiný pracovní úsek.²⁹²

Druhým zákonem, jenž věnoval – tentokrát již explicitně – pozornost výtržnickým deliktům, byl zákon o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku (č. 60/1961 Sb.), schválený dne 26. června 1961 a platný taktéž od 1. července daného roku.²⁹³ Podle důvodové zprávy reagoval zákon na některé anachronismy dosavadního trestního zákona správního a trestního řádu správního z r. 1950, „*kteří již nejsou v souladu s potřebami vyspělé socialistické společnosti*“. Šlo o přestupky zastaralé a nepoužívané, jakož i přestupky vyžadující nové formy společenského působení, především odklon od represivních opatření. „*Řízení o přestupcích odpovídalo obsahu trestního zákona správního v jeho podobě z r. 1950, ale nevyhovuje již novému obsahu společenského působení.*“ – tolik důvodová zpráva.²⁹⁴ Osnova nového zákona zdůraznila posílení výchovy na úkor represe, stěžejní význam organizátorské, výchovné a preventivní činnosti národních výborů, a rozšíření kompetence národních výborů na projednávání provinění tam, kde nezasedají místní lidové soudy.²⁹⁵ Podle § 19 uvedeného zákona se měl dopustit přestupku proti socialistickému soužití, ten, „*kdo drobným výtržnictvím, rušením nočního klidu, překročením uzavírací hodiny nebo drobným poškozováním majetku v socialistickém nebo osobním vlastnictví anebo jiným nepřístojným jednáním narušuje v menším rozsahu socialistické soužití.*“ Jako opatření proti přestupkům směly národní výbory použít napomenutí, veřejnou důtku či pokutu do výše 500 Kčs.²⁹⁶ Použitý pojem „*drobné výtržnictví*“ poukazuje na import ekvivalentní kategorie

²⁹⁰ BALÍK, Miroslav: K některým otázkám výtržnictví, *Kriminalistický sborník 11*, 1967, č. 3, s. 163-170, zde s. 164-165.

²⁹¹ Srv. § 19 zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech.

²⁹² Srv. § 31 zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech.

²⁹³ Zákon č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku.

²⁹⁴ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, NS RČS 1960-1964, Tisk č. 41.

²⁹⁵ Srv. Vládní návrh zákona o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, NS RČS 1960-1964, Tisk č. 41.

²⁹⁶ Srv. § 26 zákona č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku.

melkoje chuliganstvo ze Sovětského svazu (tam zavedené v roce 1956). Podle důvodové zprávy měl § 19 zák. č. 60/1961 Sb. zahrnovat „*přestupky, které svým charakterem se blíží proviněním, avšak liší se od nich menší mírou společenské nebezpečnosti*“ s tím, že by nebylo „*účelné, aby vyřizováním takových drobných, ale častých případů, byly zatěžovány především místní lidové soudy.*“²⁹⁷

Třetím zákonem zaměřujícím pozornost na výtržnické delikty byl nový trestní zákon (č. 140/1961 Sb.), schválený dne 29. listopadu 1961 a platný od 1. ledna 1962.²⁹⁸ Zákon byl jakousi trestněprávní odpovědí na oficiální vyhlášení socialismu v předchozím roce 1960. Důvodová zpráva k zákonu zdůrazňovala přelomový význam tohoto vývojového mezníku, rozvoj nového morálního profilu společnosti, stejně jako nového a kvalitativně odlišného právního citění: „*V procesu socialistické výstavby se formuje i morální tvářnost naší nové společnosti. [...] V procesu osvobozené práce založené na uvědomělé, soudružské spolupráci všech pro společnost se rodí nový socialistický člověk a jeho nové vědomí.*“²⁹⁹ Se zrodem „nového člověka“ bylo podle důvodové zprávy spjato i zvyšování morálních požadavků na členy společnosti a prosazování socialistické morálky, kterému měl napomáhat právě trestní zákon.³⁰⁰ Podobně jako novela trestního zákona z roku 1956 zdůrazňoval i návrh zákona z roku 1961 dichotomii mezi represivními a výchovnými tresty, tj. použití přísných trestů proti nepřítelům socialistického zřízení a porušovatelům socialistického soužití na straně jedné, a uplatnění společenského či výchovného působení vůči společensky méně nebezpečným činům na straně druhé.³⁰¹

Trestný čin výtržnictví definoval § 202 trestního zákona č. 140/1961 Sb. následovně: „*(1) Kdo se ze zjevné neúcty vůči společnosti dopustí veřejně nebo na místě veřejnosti přístupném hrubé neslušnosti nebo výtržnosti, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo nápravným opatřením nebo peněžitým trestem. (2) Odnětím svobody na šest měsíců až tři léta nebo nápravným opatřením bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 jako člen organizované skupiny.*“³⁰² Srovnáme-li § 202 s původním § 188b, byl zde explicitněji vyjádřen motiv činu („*ze zjevné neúcty vůči společnosti*“ namísto původního: „*svědčí o jeho zjevné neúctě vůči společnosti*“). taktéž původní nejednoznačná formulace

²⁹⁷ Důvodová zpráva vládního návrhu zákona o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, NS RČS 1960-1964, Tisk č. 41.

²⁹⁸ Trestní zákon č. 140/1961 Sb.

²⁹⁹ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu trestního zákona, NS RČS 1960-1964, Tisk č. 65.

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ Srv. Důvodová zpráva k vládnímu návrhu trestního zákona, NS RČS 1960-1964, Tisk č. 65.

³⁰² § 202 odst. 1-2 trestního zákona č. 140/1961 Sb.

„veřejné pohoršení“ byla zrušena a nahrazena konkrétnějším „veřejně nebo na místě veřejnosti přístupném“. Dichotomie „hrubá neslušnost – výtržnost“ z původního zákona naopak přetrvala.³⁰³ Měkčí alternativy klasického represivního trestu odnětí svobody (nápravné opatření, peněžitý trest) byly – spolu s výše citovanými zákony o místních lidových soudech a národních výborech – výrazem oněch výchovných tendencí v trestním právu, o kterých se zmiňovala i důvodová zpráva k trestnímu zákonu. Nově doplněný druhý odstavec reagoval na kolektivní dimenzi výtržnického jednání a ožehavou problematiku chuligánských part, kterou v té době reflektovala i publicistika, literatura či interní materiály policejních složek. Důvodová zpráva k zákonu se nově formulovanému paragrafu obšírněji nevěnovala, zdůraznila jen zaměření paragrafu proti výtržnickým deliktům závažnějšího rázu: „*Ustanovením § 202 jsou postiženy závažné výtržnické činy páchané ze zjevné neúcty vůči společnosti, veřejně nebo na místě veřejnosti přístupném.*“³⁰⁴

Rok 1961 a nové zákony v něm schválené přispěly k rozšíření pojmu výtržnictví do více právních norem. Výtržnictví lze od tohoto roku kvalifikovat nejen jako trestný čin, nýbrž též jako přestupek či provinění. Že vypadala však soudní praxe poněkud jinak než přísně diferencované výklady výtržnictví v jednotlivých zákonech, a že se nadále vyskytovaly dosavadní nešvary a stereotypní postupy, o tom svědčí některé soudní případy z let 1961-1965.

První extrém představovaly – tak jako v předchozích letech – nepřiměřeně nízké tresty a účelovost soudního projednávání v případech dělníků. Tak rozhodnutí okresního soudu vyneslo nepodmíněný trest nad pachatelem souzeným za trestný čin výtržnictví podle § 202 odst. 1 tr. zák. a trestný čin ublížení na zdraví podle § 219 odst. 1 tr. zák. z r. 1950. „*Trestné činnosti se obžalovaný dopustil tím, že dne 16. 7. 1961 v S. v podnapilém stavu vyvolal výtržnost, při které napadl v hostinci J. a pobil F. tak, že tento byl zraněn na hlavě a po dobu 13 dnů práce neschopen, při čemž jeho jednání bylo veřejností odsuzováno a kritizováno, tedy ze zjevné neúcty vůči společnosti dopustil se se veřejně na místě veřejnosti přístupném hrubé neslušnosti nebo výtržnosti.*“³⁰⁵ Krajský soud v Brně na odvolání obžalovaného rozsudek zrušil, a to i přesto, že se u obžalovaného jednalo již o třetí trestný čin spáchaný pod vlivem alkoholu. V soudním rozhodnutí byl vliv alkoholu bagatelizován, a samo výtržnické jednání pachatele svedeno na provokace ze strany ostatních („*jeho jinak dobrá pověst trpí jedině tím,*

³⁰³ § 202 odst. 1 trestního zákona č. 140/1961 Sb. Srv. § 188b trestního zákona č. 86/1950 Sb. ve znění novely č. 63/1956 Sb.

³⁰⁴ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu trestního zákona, NS RČS, 1960-1964, Tisk č. 65.

³⁰⁵ Rozhodnutí krajského soudu v Brně z 5. dubna 1962 – 3 To 113/62.

že se občas opije a potom tropí výtržnosti, zejména když je k tomu vyprovokován“).³⁰⁶ Tak jako mnoho předchozích vyvrátilo inkriminované soudní rozhodnutí znak zjevné neúcty vůči společnosti s poukazem na třídní příslušnost obviněného k dělnictvu a příznivý posudek z pracoviště.³⁰⁷ Podobný případ mechanického zohledňování třídního profilu a posudků od zaměstnavatele uvedl Oto Novotný v souboru penologických studií *O trestu a vězeňství*, vydaném roku 1967, ale zpracovávajícím soudní případy z první poloviny šedesátých let: „*Dvacetiletý nedoučený dělník byl v r. 1964 odsouzen soudem k osmnáctiměsíčnímu podmíněnému trestu odnětí svobody s tříletou zkušební dobou za spáchání trestného činu výtržnictví. Požadoval v restauraci na jednom občanovi, aby mu zapůjčil jízdní kolo. Když občan odmítl neznámému člověku vyhovět, dělník ho udeřil pěstí do obličeje a nato udeřil do obličeje i jeho bratra. [...] Výtržnost se odehrála před více občany. Svůj závěr o podmíněnosti trestu odůvodnil soud příznivou charakteristikou ze závodu, ačkoli pachatel nastoupil do závodu teprve nedávno a pracoval v něm pouze deset dní. Soud nepřihlédl dostatečně zejména k tomu, že šlo o recidivistu.*“³⁰⁸

Druhý extrém představovaly nedostatečně odůvodněné a nepřiměřeně přísné tresty u projevů výtržnictví s politickým podtextem. Oto Novotný se v této souvislosti zabýval potrestáním účastníků prvomájových výtržností z let 1962-1964 v Praze na Petříně, a zpochybňoval splnění cíle generální prevence u drakonických trestů pro účastníky těchto sročení. „*1. května 1962 došlo v Praze na Petříně k výtržnostem; zjištění účastníci těchto výtržností byli postiženi poměrně přísnými tresty. 1. května 1963 se výtržnosti opakovaly. Na shromáždění několika set lidí došlo ke skandování hesel hanobících socialistické zřízení našeho státu a k projevům souhlasu s těmito hesly.*“³⁰⁹ Byla zjištěna pouze menší část pachatelů petřínských výtržností. O to větší význam připadl však, s ohledem na generální prevenci, exemplárním trestům. Čelní aktéři hromadného skandování byli odsouzeni za trestný čin pobuřování (podle § 100 odst. 1 písm. a) odst. 3 písm. a) tr. zák.). Méně aktivní účastníci byli odsouzeni za hanobení republiky a jejího představitele (podle § 102 tr.zák.) a za výtržnictví (podle § 202 odst. 1 tr. zák.) k trestům odnětí svobody od sedmi měsíců do jednoho roku. Vzdor jejich nízkému věku (devatenáct a méně let), dosavadnímu řádnému životu a dělnickému původu, popř. účinné lítosti, byly všem odsouzeným uloženy nepodmíněné tresty.³¹⁰ Novotný výměru a charakter uložených trestů kritizuje a zamýšlí se

³⁰⁶ Tamtéž.

³⁰⁷ Tamtéž.

³⁰⁸ NOVOTNÝ, Oto: *O trestu a vězeňství. Studie o funkcích trestu v soudobé naší společnosti*, Praha 1967, s. 66.

³⁰⁹ NOVOTNÝ, Oto: *O trestu a vězeňství...*, s. 116.

³¹⁰ Tamtéž, s. 116-117.

nad jejich reálným efektem. „*Exemplární potrestání zjištěných pachatelů představuje konec konců snahu přenést část viny i část trestu nezjištěných pachatelů na ty, jež se podařilo chytit. [...] Při ukládání exemplárních trestů se soud převýchovy pachatelů fakticky do značné míry vzdává a sleduje za každou cenu zájmy generální prevence.*“³¹¹ Podle Novotného bylo v případě výtržností na Petříně jednostrannému zaměření na represi zcela obětováno interdisciplinární (sociologické, psychologické a právní) zkoumání, jež by bývalo pomohlo zodpovědět některé sporné body případu. Sám záměr generální prevence se zde naopak minul účinkem („*Nejpádnejším potvrzením poměrně malé účinnosti exemplárního trestání je skutečnost, že 1. května 1964 se výtržnosti v Praze opakovaly.*“³¹²).

Novotný podrobil ve své práci *O trestu a vězeňství* kritice řadu stereotypních postupů v soudní praxi – mezi nimi právě inflační zdůrazňování třídního principu a paušální ukládání nízkých trestů dělníkům: „*Příliš mírné tresty nemohou na pachatele působit výchovně a nemohou je ani od páchání dalších trestných činů odstrašit. [...] Je vlastně poněkud nepřesné říkat, že tyto tresty nevychovávaly. Tyto tresty nevychovávaly k řádnému životu, avšak vychovávají zločince, výtržníky a zloděje.*“³¹³ Také některé články v právnických časopisech z poloviny šedesátých let poukazovaly na značné rozpory mezi záměrem zákonů a každodenní praxí soudů, mimo jiné při projednávání případů výtržnictví. Eva Malinová a Jaroslav Bobek, vycházející z agendy Okresního soudu Praha-Západ, konstatovali v časopise *Socialistické soudnictví* v roce 1965, že za výtržnictví je často paušálně stíhán každý, kdo se dopustil nevhodného jednání na veřejnosti, a že zjevná neúcta vůči společnosti bývá chybně odvozována ze samotného chování obžalovaného.³¹⁴ Jiří Nezkusil a Gustav Přenosil, jež se zabývali rozsudky soudů prvního stupně za rok 1964, dospěli v časopise *Právník* v roce 1966 k podobně neuspokojivým závěrům: „*Někdy soudy závěr o znaku „ze zjevné neúcty vůči společnosti“ blíže nedokládají nebo se spokojí s povšechnými frázemi nebo odkazem na zjištěné okolnosti, na osobu pachatele atd.*“ Frázovitostí nebo přílišnou povšechností vyznačovalo se podle Nezkusila a Přenosila i soudní zdůvodnění stupně nebezpečnosti výtržnického činu pro společnost.³¹⁵ V souladu s touto frázovitostí byla podle autorů

³¹¹ Tamtéž, s. 117-118.

³¹² Tamtéž, s. 118.

³¹³ NOVOTNÝ, Oto: *O trestu a vězeňství...*, s. 65.

³¹⁴ MALINOVÁ, Eva: – BOBEK, Jaroslav: Trestná činnost výtržnictví, *Socialistické soudnictví* 5, 1965, č. 4, s. 135-139, zde s. 135.

³¹⁵ NEZKUSIL, Jiří – PŘENOSIL, Gustav: K současné problematice trestného činu výtržnictví, *Právník* 105, 1966, č. 8, s. 686-695, zde s. 690-691.

především nedostatečně využívána možnost kvalifikovat výtržnické jednání mírněji než jako trestný čin, a použít namísto toho zákonných ustanovení o přestupku či provinění.³¹⁶

Jako příklady nedostatečného zkoumání soudních případů výtržnictví kritizovali Nezkusil a Přenosil malou pozornost věnovanou předchozím odsouzením u recidivistů (tj. otázce, zda šlo o stejnorodou recidivu), nedostatečné zjišťování vlivu alkoholu na výtržnické jednání, a především nedostatečnou pozornost věnovanou duševním poruchám u exhibicionistů.³¹⁷ Exhibicionismus tvořil v soudních případech výtržnictví jakousi mezní podskupinu, neboť zde bylo kriminalizováno konání ve své podstatě patologické. Nezkusil s Přenosilem poukázali na nesprávnost vykládání exhibicionistického jednání jako projevu zjevné neúcty vůči společnosti. Stejně tak kritizovali paušální závěr o zjevné neúctě u prvotrestaných bezúhonných pachatelů, kteří spáchali výtržnost pod vlivem alkoholu. U posledně jmenovaných podskupin výtržnictví, tj. činů exhibicionistických a činů pod vlivem alkoholu, zdůraznili autoři užitečnost odborné expertízy („*Stálo by za to prozkoumat právě u výtržnictví pod vlivem alkoholu a u exhibicionismu účelnost psychologického posouzení pachatele*“).³¹⁸

Byla-li novela trestního zákona č. 63/1956 Sb. doprovázena proklamacemi o posílení výchovného vlivu soudů či humanizaci trestního soudnictví na straně jedné, a vyznačovala-li se třídním pojetím práva, důrazem na dichotomii „pracujících“ a „nepřátel“ na straně druhé,³¹⁹ málokteré ustanovení ilustrovalo tuto třídní tendenčnost lépe než právě paragraf o výtržnictví. Zároveň s jeho zavedením bylo *a priori* zdůrazňováno, které skupiny obyvatelstva jím mají být stíhány a které nikoli. Rané články o výtržnictví po roce 1956 kladly důraz na jeho zaměření „*proti parazitním živlům, pocházejícím z řad bývalých vykořisťovatelů, a proti deklasovaným živlům*“ (Juraj Vieska),³²⁰ nebo „*proti rôznym deklasovaným, chuligánským elementom, ktoré narušujú pokojné spolunažívanie našich občanov a poškodzujú našu socialistickú výstavbu*.“ (Pavel Király).³²¹ I sama soudní praxe prvních let po zavedení paragrafu dále kultivovala třídní výklad výtržnictví stereotypními charakteristikami jakéhosi ideálnětypického pachatele tohoto činu.³²² Jako ironická bilance a kontrast k tomuto tendenčnímu chápání zákona působí o deset let později konstatování Jiřího Nezkusila a

³¹⁶ Tamtéž, s. 691-692. Srv. MALINOVÁ, Eva – BOBEK, Jaroslav: Trestná činnost výtržnictví, s. 136.

³¹⁷ NEZKUSIL, Jiří – PŘENOSIL, Gustav: K současné problematice..., s. 689.

³¹⁸ Tamtéž, s. 689, 691.

³¹⁹ Srv. VIESKA, Juraj: O novelisaci..., s. 393-394.

³²⁰ VIESKA, Juraj: O novelisaci..., s. 396.

³²¹ KIRÁLY, Pavel: O boji proti chuligánom..., s. 361.

³²² Srv. např. Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 18. září 1959, 5 Tz 53/1959.

Gustava Přenosila, že mezi odsouzenými za výtržnictví výrazně převažují pachatelé do 30 let věku, pachatelé s dobrým poměrem k práci a dobrou pověstí, a pachatelé-dělníci.³²³ Již od konce padesátých let byli za výtržnictví nezdědka souzeni také příkladně společensky angažovaní občané, jako účastník socialistického soutěžení, funkcionář ROH, agitátor občanského výboru či funkcionář Svazarmu.³²⁴ Trestní kategorie, vytvořená jako nástroj třídně chápaného práva, projevila vlastní dynamiku a obrátila se nakonec proti svým původním záměrům.

Podobně ambivalentním procesem prošlo i praktické uplatnění zákonů č. 38/1961 a 60/1961 Sb., zaměřených na mírnější projevy výtržnictví. Jejich výchovná orientace, důraz na „výchovné působení na občana“³²⁵ či „morální působení kolektivu pracujících“,³²⁶ narazila v první polovině šedesátých let na své vlastní hranice. Důkazem omezené účinnosti obou zákonů a zároveň jejich částečnou revizí je zákon č. 58/1965 Sb., schválený 17. června 1965 a platný od 1. srpna téhož roku.³²⁷ Důvodová zpráva k zákonu naznačuje citelné funkční nedostatky lidových soudů a národních výborů v konfrontaci s recidivou: „*Málo účinný nebo vůbec neúčinný je [...] jejich postup proti osobám opětovně se dopouštějícím výtržnictví, násilností a příživnictví. Tyto osoby se zpravidla k projednání svých provinění nebo přestupků buď vůbec nedostaví nebo jednání místních lidových soudů a národních výborů znevažují. [...] Výchovná opatření nevedou k nápravě těchto osob.*“³²⁸ Podle schváleného zákona měl provinění či přestupek charakteru výtržnosti, násilnosti nebo příživnictví u osoby, stíhané v posledním roce za provinění či přestupek obdobné povahy anebo v posledních třech letech za trestný čin obdobné povahy, projednat namísto místního lidového soudu nebo národního výboru okresní soud.³²⁹ Postoupení případů okresnímu soudu umožňovalo podle uvedeného zákona uložit trest odnětí svobody do výše jednoho roku. Zákon však zároveň vyhrazoval prokurátorovi právo na vrácení případů místnímu lidovému soudu či národnímu výboru, s tím, že toto vrácení je závazné.³³⁰ Zákon č. 58/1965 Sb. prozrazuje, že aktuálním problémem

³²³ Poznotek vycházel z vyhodnocení většího počtu rozsudků soudů prvního stupně. Srv. NEZKUSIL, Jiří – PŘENOSIL, Gustav: K současné problematice..., s. 688.

³²⁴ Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 18. září 1959, 5 Tz 53/1959. Srv. NOVOTNÝ, Oto: *O trestu a vězeňství*..., s. 234.

³²⁵ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, NS RČS 1960-1964, Tisk č. 41.

³²⁶ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o místních lidových soudech, NS RČS 1960-1964, Tisk 36.

³²⁷ Zákon č. 58/1965 Sb., kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilností a příživnictví.

³²⁸ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilností a příživnictví, NS ČSSR 1964-1968, Tisk č. 33.

³²⁹ Srv. § 1 zákona č. 58/1965 Sb.

³³⁰ Srv. §§ 2 a 4 zákona č. 58/1965 Sb.

projednávání případů výtržnictví, příživnictví a násilností nebyla již v polovině šedesátých let ani tolik převýchova a morální náprava ojedinělých pachatelů těchto činů, jako spíše otázka účinného boje proti jejich množící se recidivě. Zatímco rok 1961 ve světle nově schválených zákonů byl prodchnut výchovnými ambicemi soudnictví, optimistickou vizí postupného odbourávání veškeré kriminality a snahou o vytváření kvalitativně nového člověka socialistické éry, rok 1965 jeví se v tomto světle jako svého druhu kritická bilance.

4. 3. Za zvýšenou produkci chuligánů? Revize trestní politiky (1965-1969)

Druhá polovina let šedesátých byla spíše ve znamení částečné revize trestněprávní kategorie výtržnictví – ve směru jejího zpřísnění i její demontáže. Symptodem této revize byly na jedné straně volání po výraznější nápodobě sovětských vzorů, na druhé straně ojedinělé poukazy na účelovost a politickou zneužitelnost ustanovení o výtržnictví. Snahy o efektivizaci opatření proti výtržníkům, jež vyjadřovali především Vladimír Prerad, Miloslav Protivínský a Miroslav Balík, byly ovlivněny jednak příslušnými opatřeními v Sovětském svazu (výnos o zvýšení odpovědnosti za chuligánství z roku 1966), jednak politicky specifickými domácími událostmi (nepokoje v Praze 1. května 1966).³³¹ Kritické hlasy, jež zastupovali Oto Novotný a Václav Pavlíček, reagovaly naopak jen na domácí dění (opět nepokoje z 1. května 1966).³³²

Výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR o zvýšení odpovědnosti za chuligánství ze dne 26. června 1966 byl již téhož roku přeložen a publikován v československém odborném tisku.³³³ Záhy poté následují první ohlasy domácích právníků a kriminologů – nejprve podrobná informativní zpráva o sovětském výnosu od Vladimíra Prerada a Miloslava Protivínského,³³⁴ později komparativní článek Miroslava Balíka, zaměřený více na možnosti sovětské právní normy jako vzoru pro tuzemský boj s výtržnictvím.³³⁵ Prerad a Protivínský se sovětskému výnosu o chuligánství věnovali ponejvíce popisně, pouze v závěru článku

³³¹ PRERAD, Vladimír – PROTIVÍNSKÝ, Miloslav: Nová opatření ke zvýšení odpovědnosti za chuligánství v SSSR, *Kriminalistický sborník 11*, 1967, č. 1, s. 38-45; BALÍK, Miroslav: K některým otázkám výtržnictví, *Kriminalistický sborník 11*, 1967, č. 3, s. 163-170.

³³² PAVLÍČEK, Václav – NOVOTNÝ, Oto: Ke vztahu ústavní svobody pouličních průvodů a manifestací a trestného činu výtržnictví, *Právník 106*, 1967, č. 9, s. 874-878.

³³³ Srv. Výnos prezidia nejvyššího sovětu SSSR o zvýšení odpovědnosti za chuligánství, *Kriminalistický přehled*, 1966, č. 4, s. 73-76.

³³⁴ PRERAD, Vladimír – PROTIVÍNSKÝ, Miloslav: Nová opatření ke zvýšení odpovědnosti za chuligánství v SSSR, *Kriminalistický sborník 11*, 1967, č. 1, s. 38-45.

³³⁵ BALÍK, Miroslav: K některým otázkám výtržnictví, *Kriminalistický sborník 11*, 1967, č. 3, s. 163-170.

konstatovali jeho inspirativnost pro československé prostředí: „*S podobnými projevy, v čs. zákonodárství zahrnutými pod pojem výtržnictví, se setkáváme u nás, samozřejmě s určitými odlišnostmi, které vyplývají z rozdílných sociálních, historických a ekonomických podmínek.*“³³⁶ Závěry autorů ohledně uplatnitelnosti sovětského opatření v československých podmínkách jsou obecnější: týkají se prohloubení součinnosti státních orgánů s veřejností, zvýšení zákonné ochrany řadových občanů se záměrem motivovat je k aktivnímu boji s trestnou činností, využití potrestaných osob k veřejně prospěšným pracím, a v neposlední řadě pružného a efektivního řízení v případech drobného chuligánství (potrestání v kompetenci náčelníka milice či lidového soudce, urychlené soudní řízení, okamžitý výkon rozhodnutí i výkon trestu).³³⁷ Na konci článku plédují autoři za využití sovětských zkušeností v boji s chuligánstvím v Československu, především s poukazem na jejich vědeckou fundovanost: „*Je nutno zdůraznit, že nejde o náhodná opatření, vyvolaná okamžitou situací, ale o výsledky analýzy této trestné činnosti řadou vědeckých a společenských institucí, a že při jejich konkretizaci byly využity poznatky řady vědních disciplín, jako penologie, nápravné pedagogiky, psychologie i všestranného zhodnocení dosavadního způsobu trestního řízení a výkonu trestu. Proto tyto zkušenosti by mohly být využity při řešení a právní úpravě těchto problémů v ČSSR, zejména po seznámení se s účinností zmíněných opatření v praxi v SSSR.*“³³⁸

Miloslav Balík zaměřil se ve svém článku ponejvíce na poslední zmíněný bod v článku Prerada a Protivínského, totiž na otázku pružnosti a efektivity protichuligánských postihů. Konfrontoval neuspokojivou praxi v Československu s některými kvalitnějšími opatřeními v Sovětském svazu. Široká možnost kvalifikace výtržnictví v Československu (jednání je kvalifikovatelné na třech úrovních: jako přestupek, provinění a trestný čin) je podle něj soudní praxi spíše na závalu, neboť posiluje nejednotnost výkladu, prodlužuje dobu řízení a tím i snižuje účinnost opatření. Projednávání místními lidovými soudy je zdoluhavé a tím rovněž neúčinné. Jako příklad efektivnějšího postupu prezentoval Balík sovětskou praxi, kde jsou pro rychlost soudního řízení stanoveny lhůty. Paralelu v československém prostředí spatřoval v opatření ke zrychlenému trestnímu řízení z rozkazu ministra vnitra, které nabylo účinnosti dne 1. května 1966.³³⁹ Balík kladl důraz na převažující tendenci početního vzestupu kvalifikace výtržnictví jako provinění podle § 19 písm. a) zák. č.

³³⁶ PRERAD, Vladimír – PROTIVÍNSKÝ, Miloslav: Nová opatření..., s. 44.

³³⁷ Tamtéž, s. 44-45.

³³⁸ Tamtéž, s. 45.

³³⁹ BALÍK, Miroslav: K některým otázkám výtržnictví, s. 165.

38/1961 Sb. na straně jedné, a naopak tendenci početní stagnace v kvalifikaci výtržnictví jako trestného činu podle § 202 zák. č. 140/1961 Sb na straně druhé.³⁴⁰

(Počet případů stíhání výtržnictví jako trestného činu a jako provinění)

Rok	Celkem zjištěno	
	trestných činů	provinění
1962	3219	3171
1963	3491	3388
1964	3156	6229
1965	3264	7654

Zdroj: BALÍK, Miroslav: K některým otázkám výtržnictví, *Kriminalistický sborník 11*, 1967, č. 3, s. 168.

Jakkoli je nutno tyto statistické hodnoty brát s kritickým odstupem (mnohé případy bližší rázu přestupku byly podle např. podle autora projednávány jako provinění jen proto, aby je bylo možno statisticky vykazovat jako objasněné!³⁴¹), označil Balík právě výtržnické případy v rozsahu provinění za ožehavý problém, nezavdávající mnoho příčin k optimismu. „[P]roblém výtržnictví neztrácí na kvantitě a z kriminálně bezpečnostního hlediska dokonce ani na kvalitě. [...] Je zřejmé, že pokud jde o práci Veřejné bezpečnosti, rozsah činnosti se ani při mírnější kvalifikaci delikventního jednání nijak podstatně nemění.“³⁴² Právě v případech postihu provinění (tj. drobného výtržnictví) považoval autor za inspirativní sovětskou právní úpravu. Balík nenavrhoval otrocké přejímání sovětského opatření proti drobnému chuligánství se vším všudy (např. konečnost soudního rozhodnutí), nýbrž především ty jeho prvky, které by mohly napomoci rychlému a účinnému řešení případů (zrychlené trestní řízení). „Včasnost uložení opatření má zde mnohem větší význam než např. jeho tvrdost. [...] Proto také sovětskou úpravu postihu, tzv. drobného chuligánství, považuji za mnohem účinnější než naši.“³⁴³ Balík, Prerad a Protivínský se ve svých textech shodovali v názoru, že výtržnictví resp. chuligánství bývá mnohdy počátkem vážnějších trestných činů a počátkem disciplinárních kariér, a že tedy opatření proti němu zaměřená mohou přispět zároveň ke snížení trestné činnosti vůbec.³⁴⁴

Zaměřily-li se dva citované články na zefektivnění a zjednodušení boje proti výtržníkům s využitím sovětských zkušeností, objevily se v téže době (1967) též hlasy spíše

³⁴⁰ Tamtéž, s. 166, 168.

³⁴¹ Tamtéž, s. 165.

³⁴² Tamtéž, s. 168.

³⁴³ BALÍK, Miroslav: K některým otázkám výtržnictví, s. 166.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 169. Srv. PRERAD, Vladimír – PROTIVÍNSKÝ, Miloslav: Nová opatření..., s. 44.

protikladné, zkoumající hraniční případy, v nichž byla aplikace § 202 zák. č. 140/1961 Sb. sporná a kolidovala s jinými zákonnými ustanoveními. Takto se Václav Pavlíček a Oto Novotný zabývali případem kolize trestného činu výtržnictví a ústavou zaručené svobody pouličních průvodů a manifestací.³⁴⁵ Činili tak s poukazem na stanovisko prezidia Nejvyššího soudu ze dne 13. května 1966 k výkladu ustanovení o trestném činu výtržnictví podle § 202 tr. zák. a některých forem trestné součinnosti podle III. hlavy 4. oddílu trestního zákona. Daným stanoviskem Nejvyššího soudu jsou podle Pavlíčka a Novotného interpretována nejen příslušná ustanovení trestního zákona, nýbrž nepřímo i ustanovení ústavy ČSSR.³⁴⁶ Podle čl. 28 odst. 1 ústavního zákona č. 100/1960 Sb. je totiž „všem občanům zaručena svoboda projevu ve všech oborech života společnosti, zejména také svoboda slova a tisku. Těchto svobod občané užívají jak v zájmu rozvoje své osobnosti a svého tvůrčího úsilí, tak k uplatňování své aktivní účasti na správě státu a na hospodářské a kulturní výstavbě země. K těmto cílům cílí se zaručuje svoboda shromažďovací a svoboda pouličních průvodů a manifestací.“³⁴⁷ Podle inkriminovaného stanoviska lze přitom ústavní svobodu shromažďovací a svobodu pouličních průvodů a manifestací naopak omezit, „jestliže se více osob zúčastní demonstrace, při níž se přerušuje doprava, jsou stahovány kladky elektrických dopravních prostředků nebo doprava je rušena jiným záměrným jednáním anebo účastníci hrají na různé hlučné nástroje, příp. jsou páčány jiné podobné činy výtržnické povahy“.³⁴⁸ Stanovisko Nejvyššího soudu opomenulo podle Novotného s Pavlíčkem zákonný znak zjevné neúcty vůči společnosti, pro kvalifikaci trestného činu výtržnictví nezbytný.

Podle Novotného a Pavlíčka by stanovisko, dovedeno do důsledku, ústavní svobodu pouličních průvodů negovalo. „Patrně totiž nelze uskutečnit pouliční průvod jinak, než způsobem, který je též považován za objektivní stránku výtržnického jednání, tedy průvodem po ulici, která bývá zpravidla používána pro dopravu.“³⁴⁹ Autoři usvědčili prezidium Nejvyššího soudu z nepochopení pojmu „výtržnost“ ve smyslu ustanovení § 202 tr. zák. se zdůvodněním, že výtržností je (na rozdíl od hrubé neslušnosti) zpravidla jednání násilné povahy. Výtržností nemůže být proto nenásilné jednání (hraní na hlučné nástroje či záměrné rušení dopravy), tím méně pak pouhá pasivní účast na demonstracích s podobnou náplní.³⁵⁰ V neposlední řadě kritizovali Pavlíček a Novotný na celém stanovisku jeho těžko

³⁴⁵ PAVLÍČEK, Václav – NOVOTNÝ, Oto: Ke vztahu ústavní svobody pouličních průvodů a manifestací a trestného činu výtržnictví, *Právník* 106, 1967, č. 9, s. 874-878.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 874.

³⁴⁷ Čl. 28 odst. 1 Ústavního zákona č. 100/1960 Sb. (Ústavy Československé socialistické republiky).

³⁴⁸ Cit. dle NOVOTNÝ, Oto – PAVLÍČEK, Václav: Ke vztahu ústavní svobody..., s. 876.

³⁴⁹ NOVOTNÝ, Oto – PAVLÍČEK, Václav: Ke vztahu ústavní svobody..., s. 876.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 877.

přehlednutelnou účelovost. Podobně jako výše zmiňovaný rozkaz ministra vnitra o zrychleném trestním řízení, vzniklo totiž i ono stanovisko *ad hoc* v bezprostřední reakci na pražský první máj 1966. „1. května 1966 došlo k výtržnostem a 13. května 1966, ještě dříve než se stávají z obviněných obžalovaní, vychází stanovisko prezidia Nejvyššího soudu k otázkám, které bude muset za několik dní řešit pražský soud. Stanovisko prezidia Nejvyššího soudu tedy vlastně obsahovalo pokyny pro pražský soud, jak má postupovat při řešení určitých konkrétních trestních věcí.“³⁵¹

Polemická reakce právních specialistů na jednu pochybnou interní směrnici Nejvyššího soudu k problematice výtržnictví dokládá, že i v éře reálného socialismu mohl vůči politické služebnosti justice a některým jejím přehmatům ve výkladu legislativy fungovat kritický korektiv. Na samotném faktu a okolnostech vzniku kritizovaného stanoviska Nejvyššího soudu pozorujeme ovšem jinou důležitou skutečnost – totiž že paragraf výtržnictví je v padesátých i šedesátých letech jakýmsi neuralgickým bodem a stává se v momentech výraznější společenskopolitické dynamiky takřka univerzálním stabilizačním nástrojem. Byl jím v letech 1956-1958, byl jím za mládežnických nepokojů na prvního máje 1962, 1963, 1964 a 1966. A stal se jím i na úsvitu tzv. normalizace v roce 1969.

Jako příklad účelového soudního nakládání s výtržnictvím a instrumentalizace paragrafu k pronásledování politických oponentů v prvních normalizačních letech poslouží analýza jednoho procesu s mladistvým účastníkem demonstrace z 21. srpna 1969.³⁵² Případ, řešený původně u Městského národního výboru v Karlových Varech, byl po intervenci Nejvyššího soudu postoupen samosoudci okresního soudu tamtéž, kterým byl kvalifikován jako pouhé provinění (podle § 38 písm. a) zák. č. 60/1961 Sb.). Stížnost ministra spravedlnosti ČSR vrátila jej však k dalšímu projednání, a ten byl překvalifikován na trestný čin. „Na obviněného mlad. J. Š. bylo podáno trestní oznámení pro trestný čin výtržnictví podle § 202 odst. 1 tr. zák. Podle oznámení se Š. dne 21. 8. 1969 zúčastnil demonstrace v Karlových Varech na tř. Čsl. armády, při zákroku příslušníků VB tyto napadl, kopal kolem sebe a v násilí ustal až po použití slzotvorného prostředku.“³⁵³ Při postupném projednávání případu mezi líčením MěNV, usnesením samosoudce okresního soudu a stížností ministra spravedlnosti lze pozorovat subtilní posuny v pojmenování činu tak, aby lépe korespondoval se skutkovou podstatou trestného činu výtržnictví.

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² Rozsudek Nejvyššího soudu z 22. dubna 1970, sp. zn. 3 Tz 14/70.

³⁵³ Rozsudek Nejvyššího soudu z 22. dubna 1970, sp. zn. 3 Tz 14/70.

Porovnejme nyní dvojí popis téhož konání, uvedený ve Sbírce soudních rozhodnutí. Podle původního trestního oznámení se obviněný „dne 21. 8. 1969 zúčastnil demonstrace“ a „hodil klacek směrem k příslušníkům VB, kteří se připravovali k zákroku.“ Podle pozdější stížnosti ministra spravedlnosti „zúčastnil se dne 21. 8. 1969 hromadné výtržnosti“, přičemž „házet kusem dřeva proti příslušníkům SNB, kteří bránili výtržnosti.“³⁵⁴ Je zde patrná jednoznačná klasifikace události 21. 8. 1969 jako „hromadné výtržnosti“, slovo „proti“ namísto „směrem k“ implikuje cílenost hodů a tím i jeho útočný charakter, „házet“ namísto „hodit“ implikuje delší průběh či opakovanost jednání, „kus dřeva“ zní o poznání nebezpečněji než „klacek“. Rovněž sousloví „bránili výtržnosti“ namísto původního „připravovali se k zákroku“ má vyzdvihnout defenzivní charakter policejní akce. Zaměříme-li se na nejproblematictější část jednání obviněného, tj. hod klackem do prázdné ulice směrem k obrněnému vozu na vzdálenost 40-50 m,³⁵⁵ fyzické ohrožení příslušníků VB (byli dostatečně vzdáleni a navíc chráněni v obrněném voze) možno v takovém případě prakticky vyloučit. K samotné kvalifikaci trestného činu výtržnictví doplňme jen, že zákonný znak zjevné neúcty vůči společnosti ulehčovaly v daném případě především dobové politické výklady daných demonstrací jako kontrarevoluce. „[Z]míněný motiv lze zjistit i pouze z výtržnického jednání samotného, jestliže výtržnost se stala za takových okolností a je takové intenzity, že je z toho patrné, že motivem jednání pachatele není náhodný ojedinělý impuls [...]“. Totéž platí pro závěr o stupni společenské nebezpečnosti činu: „[D]emonstrace organizované v srpnu 1969 byly otevřeným vystoupením kontrarevolučních sil proti socialistické politice našeho státu a proti našim socialistickým spojencům. Aktivní účast na takovém vystoupení nelze z toho důvodu charakterizovat jako jednáním malé společenské nebezpečnosti.“³⁵⁶

Důležitá stabilizační úloha kategorie výtržnictví vystoupila v roce 1969 do popředí nejen v soudních případech, nýbrž i v proměnách legislativy. Den po srpnových nepokojích 1969 došlo ke schválení zákonného opatření č. 99/1969 Sb.,³⁵⁷ přejmenovaného později v hovorové řeči na „pendrekový zákon“. Toto opatření, platné od 22. srpna do 31. prosince 1969, citelně zpřísnilo postihy jednak za přestupky vůči veřejnému pořádku (trest odnětí svobody až na tři měsíce, peněžitý trest 5000,- Kčs, popř. oba tyto tresty),³⁵⁸ jednak za škálu

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ Tamtéž.

³⁵⁶ Rozsudek Nejvyššího soudu z 22. dubna 1970, sp. zn. 3 Tz 14/70.

³⁵⁷ Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb. o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku.

³⁵⁸ Viz § 1 zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb.

více než deseti trestných činů proti republice, proti pořádku ve věcech veřejných, trestných činů obecně nebezpečných a trestných činů hrubě narušujících občanské soužití. V neposlední řadě zpříšňovalo opatření i postihy za trestný čin výtržnictví. Pro výtržnictví či jiné trestné činy, „pokud byly spáchány po nabytí účinnosti tohoto zákonného opatření osobou vyhýbající se poctivé práci, a dále pro trestný čin příživnictví podle § 203 trestního zákona spáchaný po nabytí účinnosti tohoto zákonného opatření,“ zvyšovalo opatření maximální trestní sazby o polovinu, a stanovovalo navíc možnost uložit trest zákazu pobytu až na pět let.³⁵⁹

Zákonné opatření č. 99/1969 Sb. ukládalo pravomoc rozhodovat o přestupku proti veřejnému pořádku a o stanovených trestných činech u okresního soudu samosoudci. Trestní řízení bylo pro takovéto případy zproštěno přípravného řízení, předběžného projednání, účast obhájce výrazně omezena (pouze na samotné řízení před soudem) a maximální doba zadržení orgány SNB stanovena na tři týdny.³⁶⁰ Pro úplnost dlužno dodat, že „pendrekový zákon“ nebyl jediným legislativním opatřením na počátku období tzv. normalizace, jež kladlo důraz na boj s výtržnictvím. Také důvodová zpráva k vládnímu návrhu novely trestního zákona č. 148/1969 Sb. uvedla: „Účelem trestu zákazu pobytu je další ochrana společnosti proti asociálním živlům, zejména recidivistům, výtržníkům, příživníkům a zlodějům“ – paradoxně navzdory tomu, že jinde v návrhu ani v novele samotné nebylo o § 202 tr. zák., definujícím trestný čin výtržnictví, jediné zmínky.³⁶¹

4. 4. Rekapitulace a dílčí závěr: kategorie chuligánství v právu jako kulturní transfer

Právní kategorie výtržnictví, inspirovaná sovětskou trestní kategorií chuligánství, byla do československého práva začleněna v rámci novely trestního zákona roku 1956. Jakkoli se v právním kontextu oba pojmy do značné míry překrývají, rozšířilo se importované slovo chuligánství spíše v kriminologickém diskursu, publicistice a v hovorové řeči, kdežto v právních pramenech převážilo slovo výtržnictví jako jeho český protějšek. Kategorie se vyznačovala třemi citelnými nedostatky: vágní zákonnou definicí, nejasnými hranicemi s ostatními trestnými činy v zákoně formulovanými, a implicitně třídním obsahem, určujícím

³⁵⁹ Viz § 2 téhož opatření.

³⁶⁰ Viz § 3 téhož opatření.

³⁶¹ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb., FS ČSSR 1969-1971, Tisk č. 22.

a priori druh pachatelů, jež lze paragrafem postihnout. Tyto vedly od počátku k formálnímu či ryze účelovému využívání kategorie v právní praxi – nedostatečným postihům občanů z řad dělnictva na straně jedné a stigmatizací příslušníků ostatních sociálních skupin na straně druhé. V roce 1961 došlo v rámci právních reforem, kladoucích důraz na posílení výchovné funkce soudnictví, k dvojí diferenciaci právní kategorie výtržnictví. Delikt bylo v důsledku nových změn možno klasifikovat jak shovívavěji (byla schválena zákonná ustanovení o výtržnictví jako přestupku a provinění), tak i přísněji než doposud (zvýšená trestní sazba pro výtržnictví spáchané skupinově). Tato diferenciacie však mnoho nezměnila na účelovém využívání pojmu, jenž byl v první polovině šedesátých let hojně zneužíván například pro exemplární postihy účastníků demonstrací. Projevy výtržnictví, stíhané národními výbory či lidovými soudy jako přestupky a provinění, vyznačovaly se silným podílem recidivy. Proto byl v roce 1965 ztřísněn trestní postih za jejich opakované spáchání. Pokusy o revizi kategorie výtržnictví v druhé polovině šedesátých let se zaměřovaly jak represivně (na zlepšení práce bezpečnosti a justice v zájmu efektivnějšího trestání pachatelů), tak kriticky (se zřetelem na účelovost a zneužitelnost daného ustanovení). Represivně laděné hlasy nabyly koncem šedesátých let vrchu. Pojem výtržnictví stal se na počátku tzv. normalizace důležitou součástí některých nově schválených zákonů pookupační éry (především zákonného opatření č. 99/1969 Sb., známého jako „pendrekový zákon“). V soudní praxi byl využíván k soudní perzekuci účastníků protisovětských demonstrací ze srpna 1969, a tvořil, tak jako již v letech 1956-1957, důležitý nástroj mocenské stabilizace a disciplinace obyvatelstva.

Došlo-li v Československu k širší akulturaci pojmu chuligánství právě v období mocenské stabilizace let 1956-1957, nejedná se v žádném případě o náhodu. Jak praví jeden z čelných přívrženců kulturního transferu coby tématu a perspektivy historického bádání, německý historik Matthias Middell: „*Nikoli vůle k exportu, nýbrž hlavně ochota k importu určuje procesy kulturních transferů.*“³⁶² Právě takováto ochota k importu hrála v dané době rozhodující roli. Zároveň si však nelze činit iluze o tom, že by tento transfer proběhl jednoduše jako převzetí zahraničního pojmu a právní normy v jejich nezměněné podobě. Tak jako překlad z jednoho jazyka do druhého, i transfer kulturních hodnot či právních norem předpokládá vždy „třetí ztráty“, je do značné míry svébytnou interpretací – a tím i transferem selektivním. Právě na tuto selektivitu soustřeďuje se v historiografii zkoumání transferů (něm. *Transfergeschichte, Transferforschung*). Náplň práce dané historické subdisciplíny objasnil

³⁶² „*Nicht der Wille zum Export, sondern die Bereitschaft zum Import steuert hauptsächlich die Kulturtransferprozesse.*“ MIDDELL, Matthias: Kulturtransfer und historische Komparatistik – Thesen zu ihrem Verhältnis, *Comparativ 10*, 2000, Heft 1, S. 7-41, zde S. 20-21.

francouzský historik Michel Espagne, další z průkopníků na tomto poli, metaforou „originálu“ a „opisu“: „*Výzkum transferů opis zdaleka nepovažuje za ztrátu podstaty originálu. Zdůrazňuje naopak originalitu opisu, jeho funkci v novém procesu vytváření identity. Klade-li komparatistika důraz na rozdíly a podobnosti, zaměřuje se [výzkum transferů] na vznik a popis smíšených forem.*“³⁶³ Rovněž import pojmu chuligánství do Československa je spíše selektivním transferem než otrockým převzetím, a vyznačuje se v některých ohledech spíše smíšenými formami než přesnými kopiemi. Lze se o tom přesvědčit na srovnání sovětského pojmu chuligánství a československého pojmu výtržnictví. V zájmu přehlednosti zaměříme se na tomto místě nejprve na legislativu a poté na právní teorii a praxi, popř. obecnější společenský dopad.

Již sama kodifikace domácího pojmu „výtržnictví“ v legislativě na straně jedné a rozšíření pojmu „chuligánství“ spíše v publicistice a hovorové řeči na straně druhé svědčí o transferu značně nedokonalém. Také samotný § 188b v novele trestního zákona č. 63/1956 Sb. jeví se při bližším ohledání být spíše amalgámem domácích a importovaných vlivů než věrnou napodobeninou § 74 sovětského trestního zákona. Prvek kontinuity s předchozí legislativou a reziduum zrušeného § 188 z roku 1950 představuje v něm sousloví „vzbudí veřejné pohoršení“ (v pozdějším zákoně č. 140/1961 Sb. bylo toto spojení již odstraněno), a „hrubá neslušnost“.³⁶⁴ Terminologickou inovací a sovětským importem je zde naopak pojem „zjevné neúcty vůči společnosti“. Sovětská definice chuligánství z roku 1947 („*Chuliganství je čin, jehož podstata je vyjádřena v narušení veřejného pořádku, spojeného se zjevnou neúctou vůči společnosti.*“³⁶⁵) odráží se v československé trestněprávní novele z roku 1956 hned dvakrát: jednak v samotné definici výtržnictví (přejatý pojem „zjevné neúcty vůči společnosti“),³⁶⁶ jednak v zařazení paragrafu v trestním zákoně (trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných).³⁶⁷ Rovněž vývoj vnitřní diferenciací obou trestních kategorií se liší. V Sovětském svazu došlo nejprve k rozšíření původního ustanovení o zlomyslné chuligánství (*zlostnoje chuliganstvo*) ve třicátých letech, a až poté v roce 1956 k rozšíření o drobné

³⁶³ „*Weit davon entfernt, die Abschrift als einen Substanzverlust des Originals zu verstehen, betont die Transferforschung im Gegenteil die Originalität der Abschrift, ihre Funktion in einem neuen Prozeß der Identitätstiftung. Während die Komparatistik Unterschiede und Gemeinsamkeiten herausarbeitet, bemüht sie sich um die Entstehung und Beschreibung von Mischformen.*“ ESPAGNE, Michel: Kulturtransfer und Fachgeschichte der Geisteswissenschaften, *Comparativ* 10, 2000, Heft 1, S. 42-61, zde S. 43.

³⁶⁴ Srv. § 188 trestního zákona č. 86/1950 Sb.

³⁶⁵ „*Chuliganstvo predstavljajet soboj dejstvije, suščnost' kotorogo vyražajetsja v narušenij obščestvennogo porjadka, sojedinennogo s javnym neuvaženijem k obščestvu.*“ Cit. dle KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Chuliganstvo...*, s. 10.

³⁶⁶ Srv. § 188b trestního zákona č. 86/1950 Sb. ve znění novely č. 63/1956 Sb.

³⁶⁷ Viz hlava třetí trestního zákona č. 86/1950 Sb. ve znění novely č. 63/1956 Sb. V pozdějším trestním zákoně č. 140/1961 Sb. figuruje ustanovení o výtržnictví v hlavě páté – trestné činy narušující občanské soužití.

chuligánství (*melkoje chuliganstvo*).³⁶⁸ V Československu byla dynamika vnitřního rozrůznění pojmu přesně opačná: legislativa kodifikuje nejprve lehčí formy výtržnictví trestné jako provinění (v dubnu 1961) a přestupek (v červnu 1961), a až později těžší formy výtržnictví zavedením vyššího trestu za skupinové výtržnictví (v listopadu 1961), resp. za recidivu přestupku a provinění (v červnu 1965). Tyto vývojové rozdíly lze alespoň zčásti odůvodnit odlišným charakterem justice v Sovětském svazu stalinské éry a v Československu v éře „tání“.

Pětičlenná škála variant výtržnictví, vytvořená v československé legislativě během šedesátých let, je do značné míry srovnatelná s pětičlennou škálou platnou v Sovětském svazu od roku 1966.³⁶⁹ Československé subkategorie drobného výtržnictví, trestného jako přestupek či provinění, odpovídají sovětským subkategoriím drobného chuligánství trestného administrativně a drobného chuligánství trestného soudně. Zvýšenou hranici trestu odnětí svobody za výtržnictví v organizované skupině podle § 202 odst. 2) zák. č. 140/1961 Sb. lze chápat jako paralelu k sovětské subkategorii zlomyslného či zvláště zlomyslného chuligánství (i když s podstatně nižšími trestními sazbami). Výtržnictví v § 202 odst. 1) zákona č. 140/1961 Sb. a v zákoně č. 58/1965 Sb. lze pak chápat nejspíše jako protějšek původní sovětské kategorie prostého chuligánství. Pokud jde o uplatňování doplňkových trestů vůči chuligánům, trest zákazu pobytu (obzvláště účinný v rozlehlé zemi jakou byl Sovětský svaz), kodifikovalo v Československu teprve zákonné opatření č. 99/1969 Sb, a posléze novela trestního zákona č. 148/1969 Sb. Ač se text této novely, schválené dne 18. prosince 1969 a platné od 1. ledna 1970,³⁷⁰ o trestném činu výtržnictví explicitně nezmiňoval, důvodová zpráva k novele pravila, že „Účelem trestu zákazu pobytu je další ochrana společnosti proti asociálním živlům, zejména recidivistům, výtržníkům, příživníkům a zlodějům.“³⁷¹ Proto lze i tuto novelu, spolu s „pendrekovým zákonem“, chápat *cum grano salis* jako jakési symbolické završení sovětizace trestněprávního pojmu výtržnictví v československé legislativě padesátých a šedesátých let.

Také odlišná vývojová stadia chápání chuligánství resp. výtržnictví v právní a kriminologické teorii je možno vysvětlit rozdíly mezi Ruskem let dvacátých a třicátých a Československem let padesátých a šedesátých. Bylo-li chuligánství chápáno v padesátých

³⁶⁸ LAPIERRE, Brian: Making hooliganism on a mass scale: The campaign against petty hooliganism in the Soviet Union, 1956-1964. *Cahiers du Monde russe* 47/1-2, 2006, pp. 349-376, zde p. 350.

³⁶⁹ Srv. KALMYKOV, Vasil Timofějevič: *Otvestvennost' za chuliganstvo...*, s. 30.

³⁷⁰ Zákon č. 148/1969 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb.

³⁷¹ *Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb.*, FS ČSSR, 1969-1971, Tisk č. 22.

letech v první řadě politicky a vykládáno jako kontrarevoluční delikt, jedná se o opožděný vliv té interpretace chuligánství, jež hrála prim bezprostředně po bolševické revoluci a pak znovu v éře vrcholného stalinismu.³⁷² Byla-li tato politická interpretace československými kriminology v šedesátých letech revidována ve prospěch faktorů sociálních a psychologických, včetně využití zahraniční literatury a západních společenskovědních konceptů, jde naopak o trend, jenž v Sovětském svazu na konci dvacátých let dozníval jako reziduum éry NEPu, a později ve Stalinově éře zanikl ve prospěch tvrdé antichuligánské linie OGPU.³⁷³ Pokud jde o teoretické definice chuligánství resp. výtržnictví, nikdo v československé právní vědě nedospěl tak daleko jako sovětský právní teoretik Isajev v roce 1929, jenž paragraf o chuligánství explicitně označil za „bianko“ právní normu.³⁷⁴ Samotný duch československého paragrafu o výtržnictví byl však podobný, na jeho praktické aplikaci se objevovala tatáž logika uvažování, a právně teoretické texty z let 1956-1958 opakovaně zdůrazňovaly jeho účelnost v boji proti „nepřátelským živlům“.³⁷⁵

Co se týče transferu sovětského pojmu v československé právní praxi, lze konstatovat celou řadu podobností se sovětskou předlohou, ať už je to extenzivní používání pojmu výtržnictví, nejasnost jeho formulací, či styčné body s jinými skutkovými podstatami v zákoně. Elasticita a vágnost právního paragrafu výtržnictví umožňovala – podobně jako paragraf chuligánství v Sovětském svazu – vcelku libovolně určit jeho oběť. Pro šedesátá léta konstatuje americký historik Brian LaPierre v Sovětském svazu tentýž zajímavý rys jako doboví pozorovatelé Jiří Nezkusil a Gustav Přenosil v Československu: že totiž odsouzenými chuligány (výtržníky) se namísto marginálů a „protispolečenských živlů“ stávali povětšinou mladí dělníci, často s čistým trestním rejstříkem či s dobrou pověstí.³⁷⁶ Jedná se o jeden z důkazů nesouladu mezi proklamacemi a skutečností, záměry a sociální praxí. Pokud zdůvodňoval Juraj Vieska připravovanou novelizaci trestního zákona v roce 1956 mimo jiné potřebou zmírnit, zpřesnit a zrušit ustanovení příliš obecná, u nichž dříve docházelo ke zneužití trestní represe (např. trestný čin nepřátelského jednání proti republice),³⁷⁷ nutno konstatovat, že deklarovaný původní záměr se minul účinkem. Jak se v následujících letech ukázalo, také nově zavedená trestní kategorie výtržnictví, protějšek sovětského paragrafu o

³⁷² Srv. WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung...*, S. 221.

³⁷³ Tamtéž, S. 186-188.

³⁷⁴ ISAJEV, M.: *Chuliganstvo...*, s. 19.

³⁷⁵ Srv. VIESKA, Juraj: *O novelisaci...*, s. 396; KIRÁLY, Pavel: *O boji proti chuligánom...*, s. 361.

³⁷⁶ LAPIERRE, Brian: *Making hooliganism...*, s. 355; NEZKUSIL, Jiří – PŘENOSIL, Gustav: *K současné problematice...*, s. 688.

³⁷⁷ VIESKA, Juraj: *O novelisaci...*, s. 393.

chuligánství, poskytovala prostor „*k nepřiměřené represí*.“³⁷⁸ Jen s tím podstatným rozdílem, že se široká škála stigmatizovaných jednání posunula z oblasti domnělých protistátních činů více do oblasti banálního, triviálního a každodenního.

³⁷⁸ Tamtéž.

5. V rytmu přerývů a kontinuit. Chuligánství v policejní agendě

Provedený rozbor za dobu od 19. října 1957 do 31. prosince 1957 ukázal, že se v poměrně krátké době podařilo zatlačit výtržnictví natolik, že nejen přestalo být v tak velké míře nebezpečným pro společnost, ale přestalo být i problémem, který by – kromě nezbytné další pozornosti – vyžadoval zvláštních opatření.³⁷⁹

Rozkaz ministra vnitra Rudolfa Baráka o zrušení mimořádných opatření proti výtržníkům

5. 1. „Městská správa VB žádá o pomoc“. První ozvuky nového problému (1954-1957)

V první polovině padesátých let nepředstavovalo chuligánství v rámci policejního aparátu samostatný problém. Do roku 1952 neexistoval v rámci Sboru národní bezpečnosti ani samostatný úsek, jenž by se zločinnosti mládeže systematicky věnoval.³⁸⁰ Samotný sovětský pojem chuligán zůstal prozatím omezen ponejvíce na ojedinělý výskyt v denním tisku. Pokud jde o příčiny tohoto stavu, lze se domnívat, že narušená mládež představovala vedle zuřivého boje a útočných mediálních kampaní proti špiónům, buržoazii, kulakům a jiným politicky či hospodářsky definovaným nepřítelům spíše problém druhého řádu, a jako s takovou s ní bylo také nakládáno.

Zlom přinesla teprve polovina padesátých let. V letech 1954-1956 se rozmnožily znepokojené hlasy o mládeži, jejích nežádoucích projevech, svébytném způsobu trávení volného času či odchýlném chování. Problémoví mladí muži, trávící volný čas po svém a vně mládežnické organizace, nebyli sice v této době ještě obdařeni epitetem chuligánů, nýbrž ztotožňováni spíše s kategorií tzv. páska – výstředně oděného a učesaného mladíka,

³⁷⁹ Zrušení mimořádných opatření proti výtržníkům (28. března 1958). ABS: *Fond: Organizační a vnitřní správa FMV*, sign. A6/4, kart. 7, inv. č. 551.

³⁸⁰ Činnost Veřejné bezpečnosti při řešení kriminální trestné činnosti mládeže a při ochraně mládeže před trestnou činností dospělých (1965), s. 7. Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS): *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 20, inv. č. 284.

holdujícího západní hudební kultuře.³⁸¹ Znepokojené bezpečnostní zprávy z této doby podobají se však v mnohém těm z pozdějšího období, a následující vývoj konce padesátých let, potažmo první poloviny let šedesátých, nelze bez nich v úplnosti pochopit. Informativní zpráva Byra pražského MV KSČ z 16. dubna 1955 načrtla na základě údajů poskytnutých Veřejnou bezpečností nepříliš idylický obraz chování mládeže v hlavním městě. Již tento dokument – stejně jako řada pozdějších – konstatoval nepříjemnou skutečnost, že mezi pachateli z řad dětí a mladistvých převažují osoby dělnického původu.³⁸² Jako vážný problém, potažmo hlavní kriminogenní faktor, charakterizovala zpráva neformální sociabilitu pražské mládeže: „*Pokud jde o mládež do 18 let [,] je v současné době nejhorším zjevem jejich [sic!] sdružování do skupin. V obvodu Prahy je několik míst, kde se podobná mládež shromažďuje. Je to v první řadě kino ČAS v Praze 3. V odpoledních a večerních hodinách dochází sem mladí lidé, kteří nejsou v zaměstnaneckém poměru vůbec a nebo se práci vyhýbají. Tito lidé z řad t.zv. "pásků" se při promítání filmu baví svým způsobem. Promítanému filmu nevěnují žádnou pozornost, hlučně se dohadují, přelézají lavice a i jinak ruší představení. Drzé ohmatávání děvčat není zde žádnou zvláštností.*“³⁸³

Byla-li sexuální nevázanost a hlučnost v kinech prvním zneklidňujícím jevem, představovala další z nich ostentativní neúcta mládeže ke kulturním vystoupením. Zpráva hovořila o svébytném zvyku mladých lidí házet během kulturních programů v pražské Lucerně na vystupující hudební a dramatické umělce a umělecké soubory (např. skupiny artistů či operního tenora Národního divadla Oldřicha Kováře) drobné mince. Za další důležité shromaždiště problémové mládeže vedle kina Čas a paláce Lucerna označila zpráva vinohradský Radiopalác, „*kde jsou pravidelně pořádány taneční zábavy, při kterých hrají moderní taneční soubory, mládež vyprovokovaná rytmem hudby tančí pomyslné tance [sic!], hraničící mnohdy s akrobatickými výkony. Povznesená nálada nese s sebou nekontrolovatelné jednání a z malicherných příčin vznikají často rvačky. Při jedné takové rvačce, když orgány VB chtěly mladíka, který rvačku vyvolal [,] předvésti, vytvořili někteří mladí lidé takové prostředí, že předvedení mohlo být provedeno až po úplném vyklizení taneční místnosti.*“³⁸⁴ Některá hlášení VB z poloviny padesátých let obsahují již pár leitmotivů, jež se pak v publicistických textech a interních zprávách dalších let mnohokrát vracely, ať už důraz na

³⁸¹ O subkultuře pásků blíže viz KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek. Studie na živočichozpytném podkladě*, Praha 1954.

³⁸² Informativní zpráva o stavu trestnosti mládeže v Praze v r. 1954 a její příčiny (16. dubna 1955). Archiv hl. m. Prahy (dále jen AHMP): *Fond: MV KSČ Praha – Byro MV KSČ*, f. 02/1, kart. 101, a. j. 225, sv. 16, inv. č. 574.

³⁸³ Tamtéž.

³⁸⁴ Tamtéž.

kriminogenní roli západní populární hudby a výstředního oblečení, či obecněji chápaná nebezpečnost „mládeže, která si zábavu organizuje sama“.³⁸⁵

Zprávy o podobně neutěšené situaci ve venkovských lokalitách svědčí o neúspěchu dobových pokusů závadové mládežníky z Prahy a z Ústí nad Labem disciplinovat (či jednoduše „uklidit“) vysláním na brigádu: „Šlo o případy mravně narušených, známých pachatelů krádeží, výtržníků a výstředníků. Tyto osoby, které pronikly do brigád ČSM v pohraničí, i tam mají špatnou pracovní morálku, holdují pití alkoholu a v opilství pak vyvolávají rvačky a výtržnosti.“³⁸⁶ Samotný vliv ČSM na problematiku závadové mládeže podrobily mnohé interní zprávy příkré kritice – především za nedostatečné pokrytí volného času mládeže a nedostačující spolupráci organizace s kulturními zařízeními. Heslem dne bylo působení ČSM i na mládež trávící čas mimo mládežnickou organizaci, tj. integrativní přístup k nesvazákům: „Bude nezbytně třeba, aby ČSM vyvíjel daleko účinnější politicko výchovný vliv i na mládež v ČSM dosud neorganizovanou [...]“.³⁸⁷ V praxi počínaly si však svazácké organizace přesně opačně – orientovaly se ponejvíce na mládež členskou, v postoji k páskům uvnitř ČSM pak upřednostňovaly namísto integrace jejich vyloučení – jakožto cestu nejmenšího odporu. Informativní zpráva z jednání sekretariátu ÚV ČSM z února 1956 konstatuje k této situaci: „Organizace ČSM [...] nevyvozují z jejich jednání [tj. pásků] důsledky, kterými by se snažili přimět je k řádnému životu [...]. Místo aby jim byla podána pomocná ruka, jsou naopak z kolektivu vylučováni a tím přímo nuceni hledati si společnost v různých partách a tak vystaveni dalšímu vlivu, který byl příčinou i jejich prvního přestupku.“³⁸⁸ Podobnou strategii exkluze namísto integrace problémových mládežníků lze nalézt i v postoji sovětského Komsomolu k chuligánům ve dvacátých letech.³⁸⁹

A jak interpretovala Veřejná bezpečnost v polovině padesátých let samotné příčiny závadového chování mládeže? Některé zprávy zdůvodňovaly neukázněnost a nežádoucí chování mládeže nedostatečně silným pozitivním vlivem kolektivu. Ten měl hrát roli například tam, kde učňové státních pracovních záloh, navštěvující učiliště v místě svého pobytu, nesměli (patrně z důvodu omezených ubytovacích kapacit) bydlet na internátě.

³⁸⁵ Zpráva o trestné činnosti mládeže a rozkrádání národního majetku (23. listopadu 1956), fol. 7-9. AHMP: Fond: MV KSČ Praha – Byro MV KSČ, f. 02/1, kart. 107, a. j. 297, sv. 22, inv. č. 646.

³⁸⁶ Informativní zpráva o trestnosti mládeže v roce 1955, s. 6. ABS: Fond: Organizační a vnitřní správa FMV, sign. A6/2, kart. 30, inv. č. 538.

³⁸⁷ Informativní zpráva o stavu trestnosti mládeže v Praze r. 1954 a její příčiny (16. dubna 1955). AHMP: Fond: MV KSČ Praha – Byro MV KSČ, f. 02/1, kart. 101, a. j. 225, sv. 16, inv. č. 574.

³⁸⁸ Informativní zpráva o zločinnosti mládeže a opatřeních k jejímu omezení (17. února 1956), s. 4. ABS: Fond: Organizační a vnitřní správa FMV, sign. A6/2, kart. 30, inv. č. 538.

³⁸⁹ WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung...*, S. 200.

Zpráva o trestnosti mládeže za rok 1955 konstatovala v této souvislosti, že právě „[z] řad těchto doma ubytovaných žáků je také nejvíce výstředníků a výtržníků.“³⁹⁰ V informativní zprávě o stavu trestnosti mládeže v roce 1954 byl též explicitně kladen důraz na negativní vlivy neuspořádaných rodinných poměrů („*Téměř u všech mladistvých pachatelů se ukazuje, že [...] příčiny spáchaných činů mají své kořeny [...] v nedostatecích rodičovské výchovy.*“³⁹¹), popř. rodinou naočkovaného protirežimního smýšlení („*jsou rodiče, kteří vychovávají své děti v nepřátelství k lidově demokratickému zřízení, což se u těchto dětí projevuje v oblečení po vzoru "pásků" a v některých případech je to počátek cesty ke zločinnosti.*“³⁹²). Nedostatečnou výchovu rodičů, nevhodné kulturní zájmy, nepatřičné oblékání a násilné projevy uváděla tatáž zpráva na jiném místě v jakési kumulativně pojaté „spirále“: „*Rodiče nevedou své děti k cílevědomému kulturnímu životu, nechají je utápět v brakové literatuře, navštěvovat nevhodné filmy a různé noční podniky, což se pak jeví ve výstředním oblékání, v pití alkoholu, přepadávání občanů a ve výtržnostech.*“³⁹³ Důležitý je poukaz na soudobé gangy mládeže jako import kapitalistického světa – způsob, jak předobrazy a impulzy mládežnického chuligánství exteriorizovat, vytěsnit za československé hranice: „*Jsou to také i vlivy západnické pakultury [sic!], jak to názorně ukázaly případy Vyšehradských jezdců a bandy z Holešovic, protože jimi prováděná forma banditismu nemá u nás příkladu v dospělých [sic!] pachatelích. Naopak v hojné míře se projevil na západě, zejména v USA.*“³⁹⁴

Mnohem větší význam než pouhý izolovaný výčet dobově zdůrazňovaných příčin trestnosti mládeže mají interní dokumenty, jež tyto příčiny hierarchizují. V našem kontextu je to zejména rozsáhlá bilanční zpráva Studijní a analytické skupiny ministra vnitra z poloviny šedesátých let. Tato zpráva – ve své době ovšem se záměrem kriticky revidovat starší policejní strategie – reprodukuje obsah informačního materiálu HS VB pro ministra vnitra a ÚV KSČ z roku 1955, uvádějícího příčiny zločinnosti mládeže v pořadí podle významu. Deset příčin kriminality mládeže v pořadí podle závažnosti tvořily v tehdejším pojetí:

- 1) *pozůstatky a následky výchovy z doby fašistické okupace a přejímání buržoasních přežitků mladistvými od dospělých osob,*
- 2) *popularisování a propagování tzv. „amerického způsobu života“ pomocí štvavého rozhlasu, letáků pro mládež dopravovaných k nám balonkovou akcí a u nás pak výstředním oblékáním, chováním a tanci, obdivem ke gangsterství a násilí,*

³⁹⁰ Informativní zpráva o trestnosti mládeže v roce 1955, s. 4. ABS: *Fond: Organizační a vnitřní správa FMV*, sign. A6/2, kart. 30, inv. č. 538.

³⁹¹ AHMP: *Fond: MV KSČ Praha – Byro MV KSČ*, f. 02/1, kart. 101, a. j. 225, sv. 16, inv. č. 574.

³⁹² Tamtéž.

³⁹³ AHMP: *Fond: MV KSČ Praha – Byro MV KSČ*, f. 02/1, kart. 101, a. j. 225, sv. 16, inv. č. 574.

³⁹⁴ Tamtéž.

- 3) *existence velkého množství brakové literatury všech druhů, která vede k vytváření skupin a part mládeže, kde se pak snaží své "hrdiny" napodobovat,*
- 4) *využívání romantismu a touhy po dobrodružství u mládeže nesvědomitými lidmi a nepřáteli,*
- 5) *vliv reakčně smýšlejících rodičů neb prostředí ve kterém žijí nebo se scházejí,*
- 6) *špatné rozhárané rodinné prostředí,*
- 7) *nedostatek výchovné péče a dozoru ze strany rodičů, učitelů, vychovatelů a mistrů, nedostatky v kádrovém stavu a pedagogických schopnostech těchto pracovníků a jejich často nedostatečném finančním zajištění,*
- 8) *nevyhovující systém převýchovy narušené mládeže v DD [dětských domovech] a DVM [domovech výchovy mládeže], jakož i v ÚNZ [ústavech nápravných zařízení] pro mladistvé, neboť převýchova není prováděna prací,*
- 9) *nedostatky v práci Pionýra, ČSM a ostatních masových organizací, zvláště v péči o mládež neorganizovanou v těchto organizacích,*
- 10) *podceňování otázek mládeže a zločinnosti mládeže, zvláště podceňování otázek cikánské mládeže, která vyrůstá v nezdravém prostředí, učí se toulavému způsobu života, nenavštěvuje školu a k páchání trestné činnosti je vedena a často i nucena svými rodiči.*³⁹⁵

Z citovaného výčtu je nabíledni, že v klasifikaci příčin mládežnické kriminality z hlediska VB měly jasný primát faktory politické, zatímco faktorům sociálním či výchovným byla přisuzována spíše druhotná role. První z příčin poukazuje na tehdejší hojnou aplikaci marxistické teorie přežitků kapitalismu ve vědomí lidí; druhá na kontext studené války, který i nepolitické elementy (oděv, tanec) činil politickými; třetí zapadá do kontextu dlouhodobého boje proti literárnímu braku, jenž začal již na konci meziválečné éry.³⁹⁶

Redukcionista chápání příčin trestné činnosti mládeže a přeceňování politických faktorů na úkor faktorů sociálních a psychologických vedlo v letech 1954-1957 k poněkud jednostranné orientaci práce VB. Zaměření hlavní pozornosti bezpečnostních složek na ryze externí činitele kriminality – „přežitky kapitalismu ve vědomí lidí“ a importované vlivy kapitalistického světa – ubíralo sílu a lidský potenciál praktickému výkonu služby.³⁹⁷ Trestní politika vůči problémové mládeži používala stejné metody jako boj proti kriminalitě dospělých. Zaměřovala se převážně na represí a na postihy následků trestního jednání bez odstraňování příčin.³⁹⁸ Takováto orientace nenesla s sebou ovšem vždy kýžené výsledky a v některých dobových zprávách probleskují i náznaky frustrace a bezradnosti z přetrvávání

³⁹⁵ Cit. dle Činnost Veřejné bezpečnosti při řešení kriminální trestné činnosti mládeže a při ochraně mládeže před trestnou činností dospělých (1965), s. 6. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 20, inv. č. 284.

³⁹⁶ O boji proti brakové literatuře viz JANÁČEK, Pavel: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938-1951*, Brno 2004.

³⁹⁷ Trestná činnost mládeže sledovaná veřejnou bezpečností (1965), kapitola IV., s. 8. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 21, inv. č. 288.

³⁹⁸ Činnost Veřejné bezpečnosti... (1965), s. 7. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 20, inv. č. 284. Viz též Zkušenosti z řešení problému chuligánství v ČSR (1959). ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-4, kart. 53, inv. č. 407.

stále stejných problémů a neúčinnosti uplatňovaných opatření. „*Městská správa VB, bojující proti trestné činnosti mládeže* [...] *žádá městský výbor KSČ o pomoc*“, lze se dočíst v závěrečné větě informační zprávy o trestné činnosti mládeže z roku 1956.³⁹⁹ Přelom roku 1956/1957 skýtal, především v souvislosti s trestněprávní novelou a s implementací nového paragrafu o výtržnictví, naději na koncentraci doposud rozptýlených represivních opatření a tím i na kvalitativně novou etapu v boji s kriminalitou mládeže. Jak tyto zásadní proměny vypadaly v praxi a do jaké míry splnily dobová očekávání, ukazují dokumenty o práci Veřejné bezpečnosti z let 1957-1960 a 1960-1963.

5. 2. „V současné době v ČSR chuligánství jako problém neexistuje“. Odumírání kriminality jako přání a skutečnost (1957-1963)

Uplatnění nové právní normy výtržnictví v práci bezpečnostních složek předcházely obavy z politických nepokojů, spojené s charakterem roku 1957 jakožto obdobím politické restaurace po bouřlivém roce 1956. Některé interní zprávy a rozkazy Veřejné bezpečnosti z této doby důrazně poukazovaly na riziko politické nestability. Například rozkaz ministra vnitra z 4. května 1957 kritizoval liknavost příslušníků VB při sročení v Brně na prvního máje téhož roku. „*Zábava na ulicích překračovala meze slušnosti a docházelo k urážlivému chování vůči ženám. Proti zákroku veřejné bezpečnosti, která sjednávala [sic!] pořádek, demonstrativně počala vystupovat 150 členná skupina mladíků, která ve 22,30 hodin před budovou MO-VB Brno 1 počala provolávat provokativní hesla a výkřiky.*“⁴⁰⁰ Namísto pojmu „chuligáni“ hovoří se zde (na rozdíl od rozsáhlé kampaně z podzimu téhož roku) pouze o „výtržnostech výrostků“. Jako argument pro uplatnění větší bdělosti vůči veřejným sročením figuruje v tomto textu (podobně jako v právnických člancích i v publicistice téže doby) odkaz na maďarské povstání a nepokoje v Polsku 1956: „*Je známo, že maďarské události na podzim loňského roku byly v ulicích vyvolávány nejprve skupinami mládeže. Stejně zjevy byly zaznamenány v Polsku.*“⁴⁰¹ S ohledem na příslušnost případu do moravské metropole je *ad hoc* přidán ještě odkaz na tamní nepokoje z roku 1951: „*Bezstarostnost vedení KS-MV v Brně je o to větší, že svého času podobným způsobem vznikly a rozšířily se v Brně demonstrace za vánoční přídavek.*“⁴⁰² Obavy z nepokojů a reminiscence na polské a maďarské události roku

³⁹⁹ Zpráva o trestné činnosti mládeže a rozkrádání národního majetku (23. listopadu 1956), fol. 7-9. AHMP: Fond: MV KSČ Praha – Byro MV KSČ, f. 02/1, kart. 107, a. j. 297, sv. 22, inv. č. 646.

⁴⁰⁰ Výtržnosti v Brně v den 1. máje 1957. ABS: Fond: Organizační a vnitřní správa FMV, sign. A6/4, kart. 5, inv. č. 369.

⁴⁰¹ Tamtéž.

⁴⁰² Tamtéž.

1956 zapůsobily na uplatňování kategorie chuligána a právní normy výtržnictví jako důležitý katalyzátor. Nejpozději od posledního čtvrtletí 1957 lze se setkat s hojným uplatňováním obou pojmů – jak o tom svědčí též mediální kampaň proti chuligánům, vedená paralelně s opatřeními bezpečnostních složek.⁴⁰³

V zájmu přesnosti nutno podotknout, že chápání pojmu chuligánství a výtržnictví se v policejním úzu padesátých a šedesátých let s pojmem výtržnictví zcela nepřekrývá. Chuligánství figurovalo jednou jako dílčí odrůda výtržnictví, jindy naopak jako jemu nadřazený obecný pojem. První varianta objevuje se v hlášení železničního sboru VB v Ústí nad Labem o kriminalitě mládeže na železnici za rok 1960 („*Výtržnictví: Způsobují převážně chlapci po požití alkoholu. Projevuje se to rvačkami mezi sebou a projevy chuligánství.*“⁴⁰⁴) či ve zprávě o kriminologickém výzkumu kriminality mládeže z roku 1965, podle níž byly nejčastější činnosti mladých delikventů „*výtržnosti a jiné chuligánské jednání.*“⁴⁰⁵ Příkladem druhé varianty je bilanční zpráva o boji s chuligánstvím z roku 1959 („*V současné době se chuligánství v ČSR vyskytuje ojediněle, většinou porušováním pravidel socialistického soužití, výtržnostmi [...]*“⁴⁰⁶) či úryvek z příspěvku slovenských kriminalistů Jozefa Buchela a Viktora Chaláse o recidivě mladistvých, vydaného ve sborníku z kriminalistického sympozia v roce 1965: „*Problém výtržníctva sme neskúmali len z hľadiska trestnoprávneho, ale brali sme do úvahy aj iné prejavy, príbuzné tomuto pojmu, s ktorými sa všeobecne stretávame pod názvom chuligánstvo. Pod týmto názvom je zoskupených niekoľko typov správania sa závadových skupín mládeže, ako je okrem uvádzaného výtržníctva, urážajúce chovanie, ničenie alebo poškodzovanie verejnoprospešných zariadení a majetku, hlučné a výstredné chovanie, vulgárne a agresívne vystupovanie na verejnosti atď.*“⁴⁰⁷ Jindy byly oba pojmy používány jednoduše *promiscue*, a v některých zprávách se objevovala tendence uvádět chuligánství jako jakousi kolonku „*různé*“ – zbytkovou kategorií činů, jež nelze zařadit k jednoznačně politickým projevům.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Srv. následující kapitola této práce.

⁴⁰⁴ Zprávy o vyhodnocení trestné činnosti mládeže na železnici za rok 1960 pro správu VBŽ, hlášení MV-Oblastního železničního odboru VB Ústí nad Labem, s. 33. ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-7, kart. 7, inv. č. 131.

⁴⁰⁵ OSMANČÍK, Otakar – ŠVANCAR, Zdeněk – URVÁLEK, Josef: *Kriminalita mládeže*, rkp. (1965), s. 273. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 19, inv. č. 279.

⁴⁰⁶ Zkušenosti z řešení... . ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-4, kart. 53, inv. č. 407.

⁴⁰⁷ BUCHEL, Jozef – CHALÁS, Viktor: Zvláštnosti kriminálnej recidívy mladistvých a blízkých veku mladistvému. In: *Sborník materiálů III. mezinárodního kriminalistického symposia: Praha, 18.-23. říjen 1965*, [Praha 1965], s. 131-142, zde s. 136.

⁴⁰⁸ Např. rozbor trestné činnosti mládeže v západoslovenském kraji za období 1955-1960 dělí zaznamenané trestné činy mládeže na následující skupiny: „1. Přípravy a pokusy o útek do kapitalistického zahraničia, 2. Organizovanie ilegálnych organizácií, 3. Poburovanie, 4. Záškodníctvo, 5. Propagácia fašizmu, zhotovovanie letákov a protištátnych nápisov, 6. Rôzne chuligánske výčiny.“ Statistická tabulka připojená k textu pojmenovává

Nestor pražských kriminalistů Karel Kalivoda podal v bilanční zprávě, vypracované v roce 1959, vskutku vyčerpávající definici pojmu, jež se svojí extenzivitou blíží dobovým výkladům sovětským: „Podle našeho výkladu je chuligánství chování a jednání závadových osob, které hrubým způsobem porušují společenské vztahy a zásady socialistického soužití. Jde o osoby se zjevným projevem neúcty k socialistickému majetku i k osobnímu majetku občanů, bezohledným poměrem ke zdraví a životu spoluobčanů, k veřejným zařízením, s extrémním přístupem [sic!] ke společenským vztahům, zábavám, projevům k ženám a k celému svému okolí. [...] Chuligánství se projevuje obtěžováním občanů, zvláště žen, pokřikováním, hulákáním, vyvoláváním hádek a rvaček, provokacemi proti řádným občanům a vrcholí i hrubým násilím a útoky proti životu a zdraví. Projevem chuligánství je i bezdůvodné a úmyslné ničení veřejného zařízení, společenského majetku, nadávky a urážky občanů na ulicích i ve veřejných místnostech.“⁴⁰⁹ Zákonný znak veřejného pohoršení, zakládající skutkovou podstatu trestného činu výtržnictví, chápala Kalivodova zpráva rovněž dosti široce: „Veřejným pohoršením je třeba rozumět stav nelibosti vyvolaný u druhých občanů, i když tento stav nedosahuje stupně pohoršení.“ Sovětský vliv lze dále rozpoznat v Kalivodově chápání chuligánství nejen jako samostatného trestného činu, nýbrž i jako motivu ostatních trestných činů: ve zprávě se objevují zmínky „vražd z chuligánství“ či konstatování, že „v některých případech je chuligánství motivem některých násilných trestných činů [,] hlavně rvaček.“⁴¹⁰

Pokud jde o úzus slov chuligán a chuligánství v policejních dokumentech, stojí mimo jiné za pozornost, že rozrůznění pojmu podle sovětského vzoru se zde prosadilo dokonce dříve, než bylo kodifikováno v samotné legislativě. Již v Kalivodově zprávě z roku 1959 se setkáme s pojmy „hrubé výtržnictví“, „hrubí chuligáni“ na straně jedné a „drobné projevy chuligánství“ na straně druhé.⁴¹¹ Obojí lze chápat jako parafrázi sovětské dichotomie mezi *zlostnoje chuliganstvo* a *melkoje chuliganstvo*. Jak různorodé bylo však v praxi chápání rozdílu mezi těžším a lehčím chuligánstvím, a jak přesnost této distinkce oslabovala v přímé úměře s narůstáním vzdálenosti mezi centrem a periferií, naznačuje zpráva železničního odboru VB o chuligánských projevech na nádraží v Galantě: „Dňa 9. 12. 1960 bol zistený jeden závažný prejav chuligánstva v žst. Galanta, kde B[...] Š[...] nar. 30.11.1944 a K[...]“

tytéž trestné činy jako opuštění republiky, podvracení republiky, pobuřování, záškodnictví, propagaci fašismu a „iné“. Viz Rozbor trestnej činnosti mládeže v západoslovenskom kraji za obdobie od 1. 1. 1955 do 31. 12. 1960 (16. května 1961), s. 1. ABS: Fond: Sekretariát I. náměstka ministra vnitra plk. Jana Záruby, sign. A9, kart. 7, inv. č. 112.

⁴⁰⁹ Zkušenosti z řešení... (1959). ABS: Fond: HS VB Praha, sign. H1-4, kart. 53, inv. č. 407.

⁴¹⁰ Tamtéž.

⁴¹¹ Tamtéž.

*L[...] nar. 2.4.1944 [...] sa chovali nevhodným spôsobom [,] pokrikovali po dievčatach čakajúcich na vlak a nedohore[né] cigarety po nich hodili. Bolo zistené, že menovaní túto svoju chuligánsku činnosť prevádzali v žel[ezničnej]. stanici už viac krát.*⁴¹²

Lze říci, že celostátní justičně policejní kampaň proti „výtržníkům a chuligánům“ na podzim 1957⁴¹³ odstartovala novou etapu v boji proti problémové mládeži, a také, že s konečnou platností kodifikovala sovětský pojem v československých poměrech. Rozkaz ministra vnitra z 28. března 1958, hodnotící výsledky podzimního tažení proti chuligánům z předešlého roku, bilancoval vcelku kladně: *„Provedený rozbor za dobu od 19. října 1957 do 31. prosince 1957 ukázal, že se v poměrně krátké době podařilo zatlačit výtržnictví natolik, že nejen přestalo být v tak velké míře nebezpečným pro společnost, ale přestalo být i problémem, který by – kromě nezbytné další pozornosti – vyžadoval zvláštních opatření.*“⁴¹⁴ Tento poměrně raný vhléd do bezpečnostní politiky let 1957-1963 však zároveň prozrazuje jeden důležitý rys boje proti chuligánům. Možno jej charakterizovat jako „výkaznictví“. V policejní práci zaujímala důležitou roli krátkodobá opatření a úderné kampaně. V časovém rámci dílčích rozkazů a úkolů odehrávala se velká část boje proti chuligánství. Petr Blažek konstatuje v této souvislosti, že *„obdobné plošné kampaně se posléze odehrávaly takřka pravidelně v každé pětiletce.*“⁴¹⁵ Není divu – v krátkodobých či *ad hoc* stanovených úkolech lze o poznání snadněji vykazovat výsledky a konstatovat úspěchy než v dlouhodobých a koncepčních programech. Je-li něco charakteristické pro trestní politiku VB vůči chuligánům v padesátých a šedesátých letech, pak je to právě nedostatek koncepčnosti a (v souvislosti s tím) časté konstatování stále týčž nedostatků v policejní praxi.

V práci VB od konce padesátých let lze sledovat jak kontinuitu, tak diskontinuitu vývoje s předchozím obdobím. Interpretace chuligánství vykazuje spíše kontinuitní rysy. Stále hrál důležitou roli poukaz na přežitky ve vědomí lidí a vliv Západu na straně jedné, a na sociálně výchovné faktory jako určující příčiny vzniku chuligánství na straně druhé. Kalivodova zpráva z roku 1959 k tomu konstatovala: *„Tedy vznik problému chuligánství v ČSR nutno hledat již v kapitalistickém Československu. A jestliže se s těmito zjevy setkáváme ještě nyní [,] pak je to dědictví kapitalistického společenského řádu, působení*

⁴¹² Zprávy o vyhodnocení., s. 7. ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-7, kart. 7, inv. č. 131.

⁴¹³ Použití obou sémanticky propojených slov k označení podzimní kampaně 1957 vyskytuje se u Karla Kaplana. Srv. KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*, Brno 2005, s. 692.

⁴¹⁴ Zrušení mimořádných opatření proti výtržníkům (28. března 1958). ABS: *Fond: Organizační a vnitřní správa FMV*, sign. A6/4, kart. 7, inv. č. 551.

⁴¹⁵ BLAŽEK, Petr: „Celá zábava se zvrhla v tancování“. Kampaň proti rock'n'rollu na podzim 1957, *Dějiny a současnost* 32, 2010, č. 6, s. 37-39, zde s. 39.

*kapitalistických přežitků [...] Zkušenosti v Maďarské lidové republice, Polsku a konečně i u nás ukázaly, že chuligánské projevy úzce souvisí se zájmy zahraničních nepřátel.*⁴¹⁶ Zahraniční vlivy vzniku chuligánství, poukaz na třídní příslušnost či národnostně definovanou jinakost jako subverzivní faktor, naznačovalo i hlášení o akci „Výtržníci“ z počátku roku 1961, týkající se propagace fašistických pozdravů a hesel na střední průmyslové škole v Praze-Karlíně: *„Pokud se vyskytly projevy nacismu přímo ve škole, byl vždy v pozadí žák B[...] N[...], který je maďarské národnosti, bez státní příslušnosti. [...] V západním Berlíně žije jeho babička, kterou navštívil v roce 1959. Brzy po této návštěvě se počala objevovat na škole fašistická a antisemitská hesla. Výtržníci pocházejí vesměs z rodin bývalých podnikatelů.*⁴¹⁷ Ani sociální a výchovné činitele však nebyly opomíjeny – Kalivodova zpráva spatřuje pětici hlavních nedostatků výchovné práce: 1. v rodinném prostředí, 2. v nedostatecích výchovné péče školských pracovníků, 3. v nedostatečné činnosti ČSM, 4. v nedostatečně prováděné převýchově narušené mládeže, a 5. v nedostatečné pozornosti věnované výchově „cikánské mládeže“.⁴¹⁸

Novum představuje naproti tomu samo zaměření práce bezpečnostních složek. Koncepti boje proti chuligánství měla od roku 1957, alespoň podle oficiálních programových proklamací, určovat následující triáda priorit:

- 1) důraz na preventivně výchovnou činnost,
- 2) spolupráce s veřejností a společenskými organizacemi,
- 3) specializace a samostatná koordinace boje proti trestnosti mládeže.⁴¹⁹

Ambiciózním záměrem policejní práce bylo přitom více než jen snížení kriminality – šlo spíše o její úplné odstranění. Ideovým rámcem přelomu padesátých a šedesátých let, v němž se plány boje s chuligánstvím uskutečňovaly, byla marxistická teorie samovolného odumírání kriminality v podmínkách socialismu. Tato vycházela z logiky vztahu mezi základnou a nadstavbou. Podle daného principu měla poté, co zaniknou sociálně ekonomické příčiny, jež

⁴¹⁶ Zkušenosti z řešení... (1959). ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-4, kart. 53, inv. č. 407.

⁴¹⁷ Chuligánství žáků průmyslové školy v Praze-Karlíně (1961). ABS: *Fond: Sekretariát ministra vnitra*, sign. A2/2, kart. 1, inv. č. 26. O konfúznosti používaných pojmů svědčí fakt, že mladí provinilci byli v podkladech klasifikováni jako „výtržníci“, ačkoli jejich počínání odpovídalo spíše skutkové podstatě propagace fašismu podle § 83 tr. zák. č. 86/1950 Sb.

⁴¹⁸ Zkušenosti z řešení... (1959). ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-4, kart. 53, inv. č. 407.

⁴¹⁹ Činnost Veřejné bezpečnosti... (1965). ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 20, inv. č. 284. Kalivodova zpráva z r. 1959 shrnuje vytyčenou linii KSČ v boji proti chuligánům triádou 1. preventivně výchovné činnosti, 2. spolupráce s veřejností a 3. přísné diferenciacie pachatelů („aby byli rozlišováni nezletilí, výtržníci, hrubí chuligáni a kriminální recidivisté“). Srv. Zkušenosti z řešení... (1959). ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-4, kart. 53, inv. č. 407.

plodí kriminalitu v období kapitalismu, zaniknout i kriminalita sama.⁴²⁰ Z tohoto hlediska se jevila očekávaná etapa vyhlášení socialismu jako pomyslný úběžník v perspektivě nadcházejícího vývoje. Jak konstatuje Jakub Rákosník v kontextu poválečného vývoje sociálního státu: „*Rok 1960 má význam hlavně symbolický. Byla vyhlášena nová socialistická ústava (č. 100/1960 Sb.) a tím bylo proklamováno, že poúnorová transformace české a slovenské společnosti vstoupila do vyššího vývojového stadia.*“⁴²¹ Teleologické vnímání rozvoje společnosti nezůstalo samozřejmě omezeno jen na oblast sociální politiky, nýbrž ovlivnilo podobně i oblast kriminologie a bezpečnostních složek. Rozšířený *locus communis* tvořila teze o chuligánství jako jednom z mála záporných jevů u mládeže na prahu socialismu, jež je jinak ve své zdrcující většině dobrá: „*I když naše mládež ve svém celku bojuje za uskutečnění našich cílů, přece jen i ona prochází obdobím přerodu. Vedle nových vlivů vytvářených novými ekonomickými podmínkami [...] působí doznívající vlivy a přežitky staré buržoasní společnosti. [...] A právě zde je nutno hledat příčiny trestné činnosti nepatrné části mládeže v ČSR, zejména pak takového jednání, které všeobecně známe pod pojmem chuligánství.*“⁴²² Text zprávy o zkušenostech boje proti chuligánům z roku 1959 je jako v pomyslné slupce zaobalen v akcentu na uspokojivou bilanci a optimismus do budoucna: „*Naše lidově demokratická republika řadící se mezi země tábora míru se v současné době značně přiblížila k uskutečnění svého velikého cíle – vybudování socialismu*“, zní začátek textu. „*[V] současné době v ČSR chuligánství jako problém neexistuje*“, zní jeho konec.⁴²³

Triáda preventivně výchovné činnosti, spolupráce s veřejností a specializace boje s chuligánstvím byla vytyčena jako program a směřovala k veškerému odstranění mládežnické kriminality. Ve světle pramenů ukazuje se však spíše rub těchto ambiciózních plánů, a vyvstává obraz podstatně méně optimistický. Výrazný pokles počtu odsouzených mladistvých v roce 1960 souvisel – jak konstatuje rozbor z poloviny šedesátých let – spíše s reorganizací bezpečnostního aparátu (a tudíž s poklesem jeho aktivity při odhalování trestných činů) než se skutečným poklesem kriminality.⁴²⁴ Společné opatření ministra vnitra, spravedlnosti a generální prokuratury proti výtržníkům shledávalo v období po roce 1960 naopak kontinuální nárůst počtu případů: „*Zatímco v roce 1959 bylo stíháno 3.017 osob,*

⁴²⁰ Trestná činnost mládeže sledovaná VB (1965), s. 8. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 21, inv. č. 288.

⁴²¹ RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha 2010, s. 18.

⁴²² Zkušenosti z řešení... ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-4, kart. 53, inv. č. 407.

⁴²³ Tamtéž.

⁴²⁴ OSMANČÍK, Otakar – ŠVANCAR, Zdeněk – URVÁLEK, Josef: *Kriminalita mládeže*, rkp. (1965), s. 17. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 19, inv. č. 279.

stoupl jejich počet v roce 1961 na 3.699 a v roce 1962 činil již 4.149 osob. [...] Rozsah soudního postihu výtržnictví ukazuje rovněž na stálý vzestup této trestné činnosti. Pro uvedený trestný čin bylo odsouzeno v roce 1960 1.584 osob, v roce 1961 již 2.258 osob a v roce 1962 celkem 2.885 osob.“⁴²⁵ Skutečný stav preventivně výchovné činnosti, spolupráce s veřejností i specializace a koordinace v práci bezpečnostních složek charakterizovaly interní zprávy rovněž jako velmi neuspokojivé. Rozkaz ministra vnitra Lubomíra Štrougala č. 20/1962 z 20. července 1962 hovořil o citelných nedostacích ve všech třech oblastech: „*Prvořadý nedostatek je v tom, že je stále ještě, počínaje centrálou přes kraje až na okresy, nedostatečná součinnost mezi Státní a Veřejnou bezpečností. Nejsou společné plány a není také prováděno komplexní vyhodnocování trestné činnosti mládeže. [...] Slabá je rovněž úroveň agenturní a preventivně výchovné činnosti, [...] a není těsná spolupráce se školou, závody, národními výbory, společenskými organizacemi a především s ČSM.*“⁴²⁶ V podobném duchu hovořilo i výše citované opatření ministra vnitra, spravedlnosti a generální prokuratury z roku 1963 ve věci meziresortního charakteru boje proti chuligánům: „*Orgány bezpečnosti, prokuratury a soudů nepostupovaly cílevědomě a jednotně a dále nebylo dosaženo potřebné součinnosti společenských organizací, a to jak v preventivní činnosti, tak při odhalování i vyšetřování trestné činnosti.*“⁴²⁷

Dysfunkce bezpečnostní politiky vůči kriminalitě mládeže a chuligánství i neuspokojivá bilance snah z období přelomu padesátých a šedesátých let vyvolaly v letech 1962/1963 snahu o revizi dosavadních strategií a komplexnější přístup k celému problému. O tom, jakým směrem se ona revize ubírala, ale též o tom, jaké byly její hranice, pojednává následující subkapitola.

5. 3. „Je vysoce nemoudré party rozbíjet“. Policejní práce mezi revizí a kontinuitou (1963-1966)

I po roce 1963 se dále množily kritické připomínky k práci bezpečnostních složek, s nimiž se lze setkat již v předchozí době. Opakují se konstatování o jejich neustálém štěpení sil a příliš extenzivní práci. Předmětem kritiky stávalo se jednou rozšiřování pozornosti VB na

⁴²⁵ Společné opatření ministra vnitra, spravedlnosti a generálního prokurátora k zesílení účinnosti boje proti výtržnickým živlům (1963), s. 2. ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-11, kart. 12, inv. č. 87.

⁴²⁶ Zajištění účinnějšího rozpracování problematiky mládeže součástmi Státní a Veřejné bezpečnosti (1962). ABS: *Fond: Organizační a vnitřní správa FMV*, sign. A6/4, kart. 11, inv. č. 853.

⁴²⁷ Společné opatření... (1963), s. 3. ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-11, kart. 12, inv. č. 87.

úkoly příslušející společenským organizacím („*Orgánové na úseku mládeže přebírali na sebe často úkoly pedagogických pracovníků škol, pracovníků ČSM, sociálních pracovníků NV a pod.*“⁴²⁸), podruhé neúčelné překrývání kompetencí mezi VB a StB („*Ukazuje se neúčelné, aby Státní bezpečnost rozpracovávala trampující mládež a chuligánské party. Trestná činnost těchto skupin je výlučně kriminálního charakteru a hlavní těžiště práce v tomto směru je na Veřejné bezpečnosti.*“⁴²⁹), jindy obecně příliš široké zaměření práce bezpečnosti („*V současné době je problematika mládeže rozpracována po linii [...] Junáka, trampingu a chuligánů a řízena oddělením kontrarozvědné správy MV jak na centrále, tak na krajích a na některých okresech [...]. Současné zaměření je příliš široké a neodpovídá operativní situaci*“⁴³⁰).

Skutečně komplexní zhodnocení práce orgánů bezpečnosti za předchozích deset let přináší dvě zprávy Studijní a analytické skupiny ministra vnitra z roku 1965, *Trestná činnost mládeže sledovaná veřejnou bezpečností*, a *Činnost Veřejné bezpečnosti při řešení kriminální trestné činnosti mládeže a při ochraně mládeže před trestnou činností dospělých*. Oba spisy jsou kritikou dosavadního postupu v mnoha směrech. Druhá z obou zpráv vztahovala se (jak vyplývá z textu) k letům 1952-1965, a nutno konstatovat, že ne vždy přesně diferencovala mezi dílčími nuancemi a vývojovými trendy uvnitř tohoto dlouhého období. Uvedené připomínky k dosavadnímu vývoji lze shrnout do čtyř hlavních bodů. Za prvé kritizují zprávy dřívější jednostranné zdůrazňování vnějších vlivů (triáda „buržoazní přežitky – braková literatura – americký způsob života“) na vznik chuligánství, a s ním přímo související podceňování ostatních příčin (subjektivní stránky osobnosti mladistvého, vliv rodinného prostředí).⁴³¹ Druhou kritizovanou tendencí je dosavadní přeceňování ideologických tezí o samovolném odumírání kriminality v podmínkách socialismu a o bezkonfliktním vývoji socialistické společnosti, jež vedlo k přeceňování kladného vlivu prostředí na vývoj mladých lidí.⁴³² Za třetí je hodnocen charakter prováděné preventivní činnosti, jež do počátku šedesátých let neúměrně převládala a z nedostatku zkušeností na tomto poli získávala často ráz masově politické práce (organizování besed, přednášek, výstavek, ap.).⁴³³ Za čtvrté je kritizováno příliš extenzivní zaměření práce VB na kooperaci s dalšími organizacemi, jež

⁴²⁸ Zpráva o trestné činnosti mládeže v hl.m.Praze za r. 1963 (15. května 1964). AHMP: *Fond: MV KSČ Praha – Předsednictvo MV KSČ*, 1964, f. 02/1, kart. 150, a. j. 551, sv. 65, inv. č. 900.

⁴²⁹ Zpráva o prověrce práce orgánů bezpečnosti na úseku trestné činnosti páchané mládeží (1964), s. 12. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 10, inv. č. 131.

⁴³⁰ Tamtéž.

⁴³¹ Zaměření a metody práce Veřejné bezpečnosti v boji proti trestné činnosti mládeže (1965), s. 5, 8. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 21, inv. č. 288.

⁴³² Tamtéž.

⁴³³ Činnost VB... (1965), s. 8-10. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 20, inv. č. 284. Srv. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 21, inv. č. 288.

vypadalo v praxi zhusta tak, že VB úkoly státních institucí a společenských organizací přebírala a na vlastní agendu nestačila.⁴³⁴

Zřejmě nejdůležitějším projevem revize dosavadního pojetí boje proti chuligánům a reakcí na neuspokojivý stav bezpečnostní práce, konstatovaný souhrnně v roce 1965 (avšak v dílčích zprávách a hlášení zmiňovaný již dříve), byla snaha zlepšit znalost problematiky empirickým výzkumem – potažmo dialogem bezpečnostních složek se společenskovědními disciplínami. Herec, spisovatel a svého času absolvent psychologie Ivan Vyskočil hovoří v sérii vzpomínkových rozhovorů o tom, že již v roce 1957 pojal záměr koncipovat pro Hlavní správu Veřejné bezpečnosti program aktivní kriminální prevence, orientované na sociodrama a herní prvky, a také o tom, že tyto ambice se v dané době nesetkaly s úspěchem – ať už pro autorovo nestránictví jako vstupní překážku samotné práce u VB, nebo pro jiné priority policejních složek.⁴³⁵

Oficiální dokumenty bezpečnostní provenience naznačují počátky komplexního empirického výzkumu a poznání nutnosti dialogu se společenskými vědami až v první polovině šedesátých let. Tehdy vznikly dva rozsáhlé výzkumné projekty. První v rámci Studijní a analytické skupiny ministra vnitra pod názvem *Sociálně politické rysy dnešní mladé generace a některé příčiny protispolečenských jevů v této oblasti*.⁴³⁶ Druhý v rámci Vědecko-výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře (dále jen VVÚK) pod názvem *Kriminalita mládeže*,⁴³⁷ za spoluautorství právníka a psychologa Otakara Osmančíka (nar. 1932), nápravného pedagoga Zdeňka Švancara (nar. 1922), a někdejšího čelného představitele justice padesátých let Josefa Urválka (1910-1979).⁴³⁸ Projekt VVÚK byl po nezbytných přípravných pracích zahájen v červenci 1963 a zaměřen třemi směry – sociologickým bádáním, psychiatrickým a psychologickým vyšetřením, a kombinovaným

⁴³⁴ ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 20, inv. č. 284.

⁴³⁵ RUT, Přemysl – VYSKOČIL, Ivan: *Vždyť přece létať je o hubu (Rozhovory)*, Praha 2000, s. 28-30.

⁴³⁶ Sociálně politické rysy dnešní mladé generace a některé příčiny protispolečenských jevů v této oblasti, rkp. (1965). ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 22, inv. č. 291.

⁴³⁷ OSMANČÍK, Otakar – ŠVANCAR, Zdeněk – URVÁLEK, Josef: *Kriminalita mládeže*, rkp. (1965). ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 19, inv. č. 279. V bilanční zprávě bezpečnosti, jež popisuje počátky výzkumu, hovoří se chybně o „vědecko-výzkumném ústavu kriminality“. Srv. Rozbor příčin trestné činnosti mládeže se závěry pro práci bezpečnosti (1964-1965), s. 16. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 22, inv. č. 294.

⁴³⁸ Ve dvousvazkovém knižním vydání výsledků výzkumu v letech 1968-1969 nebyl již Josef Urválek jako spoluautor uveden. Lze si proto klást otázku, do jaké míry se na výzkumech skutečně podílel, a do jaké míry šlo o spoluautorství čistě formální (shodou okolností právě v roce zahájení výzkumu 1963 byl Urválek odvolán z funkce předsedy Nejvyššího soudu a zaměstnán ve VVÚK). Srv. OSMANČÍK, Otakar – ŠVANCAR, Zdeněk: *Kriminalita mládeže. Studie o mladistvých delikventech*, [Praha:] VVÚK 1968; *Osobnost mladistvého delikventa. Zpráva o výzkumu*, [Praha:] VVÚK [1969].

zkoumáním vzorku odsouzených v nápravném ústavu v Libkovicích.⁴³⁹ Oba výzkumné projekty byly završeny v roce 1965. V materiálech obou se objevuje konstatování nutnosti empirie a mezioborového dialogu. Text Studijní a analytické skupiny ministra vnitra přiznává: *„Vskutku odpovědné řešení problematiky volného času mládeže předpokládá komplexní pohled na základě dlouhodobých empirických výzkumů, přihlížejících k objektivním i subjektivním faktorům, kvantitativně i kvalitativně ovlivňujícím samo využívání volného času.“*⁴⁴⁰

Podobně konstatuje Urválkův, Švancarův a Osmančíkův výzkum deficitů v tuzemském výzkumu mládežnických part: *„Tyto poznatky o partách vycházejí z empirických poznatků, avšak seriózní sociologický průzkum tak závažného společenského problému jako jsou party, dosud u nás nebyl učiněn. V tomto směru jsme odkázáni na cizí literaturu ze socialistických zemí, zvláště polskou a pak na literaturu ze zemí kapitalistických. [...] Proto byly do ankety zařazeny otázky, které mají být první průzkumnou sondou, zaměřenou na orientační poznání této problematiky u nás, jež má poskytnout výchozí informace pro další bádání v tomto směru.“*⁴⁴¹ Tvzení o sociologickém průzkumu nutno vnímat ve světle skutečnosti, že v éře znovuzrození této disciplíny v Československu bylo pod pojmem „sociologický průzkum“ či „sociologický výzkum“ nezřídka zúženě chápáno jen použití empirických či kvantitativních metod. V tomto duchu vyznívá i koncepce projektu VVÚK: *„Pro sociologické bádání byla z technik sociologického výzkumu vybrána tzv. anketa, její[m]ž cílem je především získání kvantitativních materiálů od většího počtu osob. Sestavení ankety (otázek na které dotazovaný osobně odpovídá) bylo provedeno ve spolupráci s příslušnými vědeckými institucemi stejně jako stanovení reprezentativního vzorku (redukovaného modelu, jehož skladba a struktura odpovídá věrně velkému vzoru).“*⁴⁴²

Co se týče obsahu obou výzkumů, jejich těžištěm důležitým pro naši problematiku bylo zaměření na výzkum chuligánských part. Právě skupinový ráz chuligánských aktivit byl v dané době vnímán jako nejvíce rizikový faktor. O tom svědčí formulace § 202 zákona č. 140/1961 Sb., ukládající zvýšený trest odnětí svobody právě za skupinově spáchané činy,⁴⁴³ stejně jako výrok ministra vnitra Rudolfa Baráka na schůzi ministerského kolegia ze dne 23. března 1961: *„My nesmíme připustit, aby se chuligánství ve skupinách rozrůstalo. [...] Naším*

⁴³⁹ Rozbor příčin... (1964-1965), s. 16. ABS: Fond: Studijní ústav MV, sign. A1, kart. 22, inv. č. 294.

⁴⁴⁰ Sociálně politické rysy... (1965). ABS: Fond: Studijní ústav MV, sign. A1, kart. 22, inv. č. 291.

⁴⁴¹ Kriminalita mládeže (1965), s. 268-269. ABS: Fond: Studijní ústav MV, sign. A1, kart. 19, inv. č. 279.

⁴⁴² Rozbor příčin... (1964-1965), s. 16. ABS: Fond: Studijní ústav MV, sign. A1, kart. 22, inv. č. 294.

⁴⁴³ Zákon č. 140/1961 Sb. (Trestní zákon), § 202, odst. 2.

*úkolem je nepřipustit, aby vyrostly skupiny.*⁴⁴⁴ Dochované podklady výzkumu *Sociálně politické rysy* zpracovaného Studijní a analytickou skupinou (kapitola *Volný čas a party v životě mládeže*) i výzkumu *Kriminalita mládeže* v režii VVÚK (kapitola *Parta*) zaměřovaly se na poznání party „zevnitř“ – obecnější mechanismy jejího fungování, hierarchie a fenomén vůdcovství, a v neposlední řadě na typologizaci part podle stupně organizace. Obecnější mechanismus fungování spatřovala stat' *Volný čas a party v životě mládeže* v jakési pomyslné spirále, rozvíjející se od pravidelných schůzek a dlouhodobé sounáležitosti k prvním provokacím a posléze i ke kriminálním trestným činům: „*Parta společně prožívá značnou část svého volného času a svou touhu po činnosti projevuje v určitých provokacích k okolnímu prostředí. Provokace se zesilují a přecházejí ke kriminální trestné činnosti. [...] Po prvním trestním jednání je parta stíhána a to v některých případech přispívá k tomu, že se vztah jednotlivců k partě upevňuje. [...] Tím se vytváří řetěz reakcí, které vysvětlují, že v rámci part jsou někdy páčány činy, které by v důsledku [sic!] jejich opovázlivosti a brutality jednotliví mladiství ani nespáchali.*“⁴⁴⁵ Vztahy uvnitř party a její diferencovaněji viděnou strukturu vykreslila zpráva VVÚK na fenoménu vůdcovství, vnitřních hierarchiích a mocenském vlivu vůdce na ostatní členy: „*Vůdci part mají mají velké zkušenosti se zacházením se členy party, dovedou je psychicky ovládat a využívat je ve vlastním zájmu a k vlastnímu prospěchu. Vůdce party se obvykle opírá o několik málo stejně morálně narušených jedinců, s nimiž pak vytvoří vedoucí jádro party, které dovede vést celou partu k páčání i velmi závažné trestné činnosti.*“⁴⁴⁶ I druhý text kladl důraz na vedoucí úlohu těch delikventů, majících již za sebou delší disciplinární kariéry a obdařených schopnostmi zaujmout ostatní: „*Vedoucí pozici v partě zaujímá zpravidla nejvyspělejší mladistvý, mnohdy jde o věkově starší recidivisty. Vůdce party musí především umět formulovat cíle činnosti tak, aby to uspokojovalo všechny členy party.*“⁴⁴⁷

Součástí výše zmíněných snah o charakterizaci a analýzu chuligánské party zevnitř je i typologie part podle stupně organizovanosti. V textu *Kriminalita mládeže* najdeme trojčlenné rozdělení na 1. party organizované (tj. mající dohodnutý řád, stálého vedoucího, pravidelné schůzky, vyznačující se společným tetováním, oděvem, určitým „přijímacím řízením“ atd.), 2. party poloorganizované (tj. mající uznávaného vedoucího a scházející se pravidelně, avšak nemající dohodnutý řád ani „přijímací řízení“), a 3. party volné (tj. nemající uznávaného

⁴⁴⁴ Zápis z 10. kolegia MV (23. března 1961), s. 3. ABS: *Fond: Sekretariát ministra vnitra*, sign. A2/2, kart. 23, inv. č. 1188.

⁴⁴⁵ *Sociálně politické rysy...* (1965), s. 65. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 22, inv. č. 291.

⁴⁴⁶ *Kriminalita mládeže* (1965), s. 268. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 19, inv. č. 279.

⁴⁴⁷ *Sociálně politické rysy...* (1965), s. 66. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 22, inv. č. 291.

vedoucího ani jiné výše uvedené znaky, avšak scházející se téměř pravidelně).⁴⁴⁸ Tento prvek vystupoval v domácích kriminologických výzkumech v téže době jako v Německé demokratické republice. Také tam se v šedesátých letech objevovala typologizace part na tři skupiny podle společných znaků a existence či neexistence zvláštního organizačního principu.⁴⁴⁹

Byla-li v práci východoněmeckých bezpečnostních složek jako konceptuální nástroj západních sociálních věd implicitně využívána teorie systémů,⁴⁵⁰ sahali českoslovenští kriminologové šedesátých let rovněž k západním konceptům. V materiálech Studijní a analytické skupiny ministra vnitra je – v souvislosti s analýzou mládežnických part – implicitně využívána teorie subkultur. Úvod dílčího textu o partách poukazuje alespoň na stoletou tradici a britský původ pojmu: „*Velkou přitažlivost mají více nebo méně volné skupiny, které se často vyznačují nápadným i vzpurným chováním. [...] Tyto skupiny jsou zjevně jevem velkoměsta a jejich vznikání a chování je známo již přes 100 let. Např. v britské literatuře existuje již z r. 1840 popis chování takových skupin mládeže, které téměř přesně odpovídají pozorovanému chování a vystupování současných skupin, samozřejmě s přihlédnutím k odlišným sociálním podmínkám.*“⁴⁵¹ Další přejatá charakteristika subkultur naznačuje inspiraci pojmem rebelie jako sociální adaptace u Roberta K. Mertona, popř. chápáním subkultur v pojetí Alberta K. Cohena: „*V sociologických studiích se uvádí, že mladiství se do takovýchto skupin sdružují v podstatě proto, že nemohou ve svém životě dosáhnout toho co by chtěli, nebo toho, co se od nich očekává. Proto nacházejí vlastní řešení ve své skupině, která má vlastní normy chování dosti přísně dodržované a vyžadované.*“⁴⁵²

Využití konceptu subkultur, méně normativní pohled na mládež a snaha porozumět jejím skupinám více „zevnitř“ umožnily specialistům z Ministerstva vnitra a Generální prokuratury zařadit fenomén mládežnických part do celosvětového kontextu (jedna ze zpráv, konstatuje, že „[v]e světovém měřítku tento jev narůstá a rozšiřuje se na mladistvé všech vrstev“⁴⁵³). To přispělo i k celkovému přehodnocení příčin a podmínek vzniku chuligánství. Za prvé došlo k jisté jejich interiorizaci: namísto vytlačování příčin do oblasti kapitalistických přežitků či zprostředkovaných západních vlivů nabyly vrchu faktory existující v rámci

⁴⁴⁸ Kriminalita mládeže (1965), s. 270. ABS: Fond: Studijní ústav MV, sign. A1, kart. 19, inv. č. 279.

⁴⁴⁹ Srv. LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952-1968*, Köln – Weimar – Wien 2003, S. 407-408.

⁴⁵⁰ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 414.

⁴⁵¹ Sociálně politické rysy... (1965), s. 62. ABS: Fond: Studijní ústav MV, sign. A1, kart. 22, inv. č. 291.

⁴⁵² Tamtéž. Srv. COHEN, Albert K.: A general Theory of Subcultures [1955]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London 2005, p. 56; MERTON, Robert K.: *Sociální struktura a anomie*, s. 170-171.

⁴⁵³ Sociálně politické rysy... (1965), s. 62. ABS: Fond: Studijní ústav MV, sign. A1, kart. 22, inv. č. 291.

socialismu samotného, dokonce i ty spojené s (ne)fungováním oficiálních organizací. I obligátní kritika práce ČSM zaznívá nyní důrazněji než v předchozích letech. „*Když tedy v řadě případů se organizace ČSM, jakožto jediná univerzální organizace mládeže nestává střediskem života mládeže [...], vzniká určité vakuum, které se pak zaplňuje vytvářením part.*“⁴⁵⁴ Za druhé došlo k posunu od politické k nepochitické interpretaci příčin chuligánství: důraz na ideologické faktory ustoupil do pozadí („*Apolitichnost a odpor ke všemu organizovanému se u této mládeže [...] nezrodil sám od sebe a není vždy jen výsledkem [...] působení nepřátelské ideologie a propagandy.*“⁴⁵⁵), na významu nabyla vysvětlení spíše sociologického a psychologického charakteru, jako krize dospívání, oslabení rodinných vazeb či neschopnost mládeže smysluplně nakládat s volným časem. Obě výzkumné zprávy zdůrazňovaly například obecný problém krize rodičovské autority („*Dřívější autoritativní forma rodičovská, zejména otcovské moci mizí a je nahrazována ve skupině či partě autoritou uznávané vůdčí osobnosti.*“⁴⁵⁶). Za třetí se hodnocení mladých lidí a jejich neformálních skupin stalo diferencovanějším: jako problém a kriminogenní faktor nebyla již paušálně chápána parta sama o sobě, spíše rozdíl mezi „dobrou“ a „špatnou“ partou: „*Samotná existence part neznamena ještě pro mladé lidi nebezpečí [...]. Je proto vysoce nemoudré party uměle nebo dokonce násilně rozbíjet, i když jejich členové se nechovají vždycky tak, aby to přesně odpovídalo mnohdy zidealizovaným představám dospělých. Důležité je rozpoznat jaká ke skutečná podstata party.*“⁴⁵⁷

Výše analyzované kriminologické zprávy naznačují, že rok 1965 byl do značné míry rokem bilance dosavadních bezpečnostních koncepcí. Tato revize měla ovšem i citelné rezervy. O nich svědčí ve zkoumaném období především důležitá událost následujícího roku – celostátní kampaň proti tzv. „máničkám“ či „vlasatcům“. Plošná represivní akce byla připravena v režii Předsednictva ÚV KSČ v srpnu 1966.⁴⁵⁸ Postiženo bylo celkem 3976 lidí, z toho 1249 pokutováno, 335 stíháno pro přestupek, 522 pro provinění, 551 pro trestný čin (zde stojí za pozornost vzájemný poměr administrativních a soudních postihů). 397 osob bylo ostříháno z rozhodnutí hygienika, další stovky na nátlak VB, ČSM, národních výborů či pracovišť. Nadto byly máničky vystaveny diskriminaci ze strany holičství (sic!), dopravních podniků, hotelů či restaurací, odmítajících dlouhovlasé zákazníky obsluhovat. Jedním

⁴⁵⁴ Kriminalita mládeže (1965), s. 266-267. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 19, inv. č. 279.

⁴⁵⁵ Sociálně politické rysy ... (1965), s. 69. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 22, inv. č. 291.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 63.

⁴⁵⁷ Kriminalita mládeže (1965), s. 267. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 19, inv. č. 279.

⁴⁵⁸ Filip POSPÍŠIL, *Bigbít jako protest? Rocková hudba v socialistickém Československu*, Dějiny a současnost, 2010, roč. 32, č. 6, s. 40-43, zde s. 42.

z mnoha bičů na vlasaté fanoušky beatové hudby stalo se i ustanovení o výtržnictví.⁴⁵⁹ Například metodický pokyn Generální prokuratury z období kampaně vyzdvihl jako hlavní právní nástroj boje proti máničkám či vlasatcům právě zákonné normy vztahující se k výtržnictví, ať již jako přestupku (§ 19 zák. č. 60/1961 Sb.), provinění (§ 38 písm. a) zák. č. 60/1961 Sb., resp. § 19 písm. a) zák. č. 38/1961 Sb.) či trestného činu (zák. č. 58/1965 Sb., § 202 zák. č. 140/1961 Sb.).⁴⁶⁰

V policejních dokumentech z období kampaně z léta a podzimu 1966, shromážděných pod souhrnným označením „akce Vlasatci“, najdeme – navzdory věcnému přístupu patrnému z kriminologických analýz předchozího roku – mnoho ozvuků starších zpráv o chuligánech a chuligánství. Jde především o již tradiční *topos* oděvu a hudby jako distinktivních znaků chuligána či kriminogenních činitelů. Kontinuita daných stereotypů na regionální úrovni (materiály KNV a městského oddělení VB Plzeň) a jejich nesoulad s kriminologickými výzkumy vedenými v Praze dokládá jednak určitou diskrepanci mezi centrem a periferií, jednak nepoměr mezi kriminologickými závěry a praktickou represivní politikou. Usnesení Západočeského Krajského národního výboru v Plzni obsahovalo například pokyn „v krejčovských provozovnách nezhotovovat výstřední oděvy, které jsou typické pro odívání chuligánské mládeže“, či „aby na tělovýchovné podniky [...] nebyl dovolen vstup mládeže, která svým zjevem, zevnějškem a chováním dokazuje příslušnost k chuligánské skupině mládeže“.⁴⁶¹ Též beatovou hudbu vnímaly interní zprávy a pokyny jako nebezpečí. Městská správa VB Plzeň implikovala myšlenku přímého vztahu mezi hudbou a výtržnostmi, jež si v mnohém nezdala s hlášeními let padesátých: „Jde o skupiny mladých lidí, převážně chlapců, kteří svým zjevem, dlouhým a neupraveným vlasem, odpuzujícím a nečistým oděvem a hrubým provokativním chováním i zjevnou neúctou proti spoluobčanům narušují veřejný pořádek. [...] Přímou propagací tohoto nedobrého stylu života a postoje ke společnosti jsou často i některé relace v televizi, novinářské články a vystoupení populárních Beat-lesových [sic!] souborů [,] které jsou často přímým podnětem k výtržnostem.“⁴⁶² Letopočty a hudební trendy se mění, stereotypy o mládežnických subkulturách zůstávají. Tak jako u pásků v padesátých letech obsahovaly i hlášení o máničkách v šedesátých letech zneklidňující konstatování, že jejich drtivá většina pochází z dělnických rodin, že se jedná převážně o

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 40, 43.

⁴⁶⁰ *Návrh metodického pokynu k opatření proti projevům chuligánství u osob nosících dlouhé vlasy* (1966). ABS: *Fond: Sekretariát I. náměstka ministra vnitra plk. Jana ŽARUBY*, sign. A9, kart. 22, inv. č. 325.

⁴⁶¹ Usnesení č. 157 ze dne 20. září 1966 [...], s. 2, 4. ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-4, kart. 86, inv. č. 776.

⁴⁶² *Městská správa VB Plzeň: Důvodová zpráva* (1966), s. 1. Tamtéž.

dělníky či učňovskou mládež.⁴⁶³ Určitý náznak diferencovanějšího pohledu (a paralelu k rozlišení mezi „dobrymi“ a „špatnými“ partami v dobových kriminologických výzkumech) představuje v důvodové zprávě MS VB Plzeň pokus o rozlišení mezi „dobrymi“ a „špatnými“ vlasatci, jež ovšem směřovalo až k terminologicky úsměvnému pokusu o rozšíření původního významu slova, resp. vzájemné oddělení pojmů „vlasatec“ a „(dlouhé) vlasy“: „*Za ["]VLASATCE" tedy považujeme jen ty osoby s enormě dlouhými vlasy, které mají současně neupravený celkový zevnějšek se známkami špíny, chodí v nevhodném, zmačkaném a nečistém oděvu, jejich chování je hrubé až cinické [sic!], vyjadřování a jednání vulgární [,] narušující normy socialistického jednání.*“⁴⁶⁴ Citovaný úryvek ukazuje, jak se policejní složky snažily vyplnit cézury v existující slovní zásobě jazyka a vetknout existujícím slovům, definujícím primárně módu či zevnějšek, sekundární protispolečenské významy. Zároveň dokládá, že i přes reformy a programové revize boje bezpečnostních složek proti závadové mládeži zůstávalo každodenní použití a výklad některých pojmů v padesátých i šedesátých letech do značné míry věcí policejní libovůle. Pojmy „vlasatec“ či „mánička“ sloužily zde od poloviny šedesátých let podobně elasticky jako „pásek“ v letech padesátých či „chuligán“ v obou dvou dekadách.

5. 4. Rekapitulace a dílčí závěr: boj bezpečnosti s chuligánstvím jako důkaz hranic diktatury

Ačkoli se stalo neformální seskupování a závadové chování mládeže zneklidňujícím problémem pro složky Veřejné bezpečnosti již nejpozději v polovině padesátých let, souhrnné označení chuligán jako organizující pojem pro tento jev prosadilo se teprve v roce 1957 jako jeden z nástrojů mocenské stabilizace po politických nepokojích v Polsku a Maďarsku. Od počátku je importovaný pojem v souladu se svojí sovětskou předlohou využíván velmi extenzivně. Programové priority boje proti chuligánství byly vytyčeny roku 1957 v trojici úkolů: preventivně výchovné činnosti, spolupráci s veřejností a společenskými organizacemi, specializací a samostatné koordinaci boje v této oblasti. Jejich důsledné plnění bylo však limitováno jednak prací odehrávající se převážně v rytmu rozkazů, nárazových akcí a snahy o uspokojivé splnění dílčích statistických výkazů (tj. orientací na spíše krátkodobou než

⁴⁶³ *Vyhodnocení* (1966), fol. 187, 189. Tamtéž.

⁴⁶⁴ *Městská správa VB Plzeň: Důvodová zpráva* (1966), s. 2. ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-4, kart. 86, inv. č. 776.

dlouhodobou činnost a spíše kvantitativní než kvalitativní stránku), jednak celkovou roztržitostí a extenzivním charakterem bezpečnostní práce. Ambiciózní cíl odstranění chuligánství (a s ní i celé kriminality) po roce 1960, postavený na ideologické premise samovolného odumírání kriminality v podmínkách socialismu, ukázal se být chimérou. Jako pragmatická reakce na tuto skutečnost a jako projev nového koncepčního přístupu k problematice byly v první polovině šedesátých let zahájeny dva rozsáhlé kriminologické výzkumy zaměřené na mládež a její kriminalitu. Tyto představují počátek dialogu bezpečnostních složek se společenskovědními disciplínami, využití empirických metod na tomto poli, a zčásti též počátek implicitního využití západoevropských sociologických konceptů (anomie, subkultury). Rok 1965 je datem završení obou kriminologických výzkumů a zároveň obdobím rozsáhlejší bilance v dosavadním boji bezpečnostních složek s chuligánstvím. Výsledky výzkumů napomohly pragmatičtějšímu pohledu na kriminalitu mládeže a chuligánství: přiznání existence jejich příčin uvnitř socialistické společnosti, a zdůraznění příčin sociologického či psychologického rázu namísto příčin jednoznačně politických. Vedly také k věcnějšímu chápání a částečné destigmatizaci některých symptomů mládežnického života (party). Že se však tato destigmatizace neprosadila zcela a že i po roce 1965 přetrvávaly v praktické represivní politice stereotypy předchozích let (stigmatizující chápání nekonformního oděvu či beatové hudby), dokazuje průběh policejní akce „Vlasatci“ v létě a na podzim 1966.

Boj Veřejné bezpečnosti i ostatních policejních složek s problematikou chuligánství v padesátých a šedesátých letech jeví se v historické perspektivě jako komplexní souhra vývojových dynamik na straně jedné a houževnatých kontinuit na straně druhé. Na jedné straně došlo v první polovině šedesátých let ke kvalitativním změnám v pojetí chuligánství – od zdůrazňování vlivu buržoazních přežitků a kapitalistické ciziny ke zohlednění faktorů domácích, od přeceňování politických faktorů k docenění faktorů sociálních a psychologických. Na druhé straně není období 1954-1966 prosto řady kontinuit. Stereotyp západní hudby a výstředního oděvu jakožto kriminogenních faktorů objevoval se (samozřejmě v proměnlivých hudebních kulisách a s různými *dress codes*) v padesátých i šedesátých letech. Totéž platí o různých periodicky se vracejících informacích policejních zpráv. Zneklidňující konstatování o převažujícím dělnickém původu pachatelů vystupovalo v policejních hlášeních dané doby jako svého druhu konstanta, stejně jako proklamovaná spoluúčast veřejnosti na potírání kriminality, či nářky na nedostatečnou spolupráci ČSM v boji s chuligánstvím. Činnost bezpečnostních složek v boji s chuligánstvím jeví se ve světle

archivních pramenů jako soubor těžko překonatelných funkčních nedostatků. Práce bezpečnosti v letech 1954-1957, jednostranně orientovaná na represí a používající v boji proti kriminalitě mládeže stejné metody jako v boji proti kriminalitě dospělých, nepoměr přání a reality nových postupů v letech 1957-1963, kdy prevence nahrazovala politickovýchovnou činnost či ji prováděla na úkor operativního působení, nahrazení skutečné spolupráce se společenskými organizacemi přebíráním jejich vlastní agendy, absence součinnosti mezi VB a StB či neúčelné štěpení sil a duplikace pracovních kompetencí mezi oběma složkami, a v neposlední řadě nepřekonaný rozpor mezi krátkodobými kampaněmi a dlouhodobými koncepcemi – to vše do značné míry vysvětluje, proč se chuligánství stalo perzistentním a po celé zkoumané období nevyřešeným problémem. Thomas Lindenberger označuje boj východoněmecké *Volkspolizei* s chuligánstvím v téže době jako příklad „*trvalého nezdaru socialistické policejní práce*“.⁴⁶⁵ I pokud podobně vyhocenou formulaci nepoužijeme, lze v případě československé bezpečnosti konstatovat, že její boj s kriminalitou mládeže a s chuligánstvím svědčí nejen o mocenském potenciálu a represivní zvůli policejního státu, nýbrž stejně tak – ne-li více – o jeho rozsáhlých organizačních, koncepčních, ideových a lidských rezervách.

⁴⁶⁵ „*eines anhaltenden Scheiterns sozialistischer Polizeiarbeit*“. Cit. z LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei*, S. 446.

6. Mezi normativním a kritickým. Reflexe chuligánství v české publicistice⁴⁶⁶

Chuligán... Před časem nám kdosi vysvětlil až k Maximu Gorkému a za Maxima Gorkého historický vznik toho slova. Sociolog a pedagog ho používá s mírou. U neodborníků nahradilo starý lidský, dobrácký výraz uličník nebo holomek, plete se do osobních posudků a zkresluje obraz o mládeži. Kdybychom považovali každé nedorozumění za veřejné mínění, měli bychom přesně tolik chuligánů, jako máme nezletilců.⁴⁶⁷

Eva Jílková, *Parašutismus terminologicus*

V osudech a vývoji slova chuligán má důležitý význam jeho průnik z právní terminologie do denního tisku a časopisů. Tento posun dále prohloubil vnitřní kontradikce, nedokonalosti a významová úskalí daného pojmu. Chuligán a chuligánství staly se od konce padesátých let pojmy takřka všudypřítomnými. I předkládaný text je (pro svoji orientaci na české tiskoviny s vynecháním slovenských, omezení na určitý počet periodik, ap.) spíše historickou sondou než vyčerpávající analýzou pojmu chuligán v československé publicistice. Přesto umožňuje zmapovat v tištěných médiích dané doby některé obecnější trendy a vývojové tendence. Výskyt pojmu v hlavních periodikách, jež spoluuvářela veřejný diskurz dané éry (*Rudé právo*, *Literární noviny*, *Kultura*), či v satirickém týdeníku *Dikobraz*, vykazuje často styčné body s obecnějšími tendencemi kulturního, politického a společenského vývoje. Záměrem následující kapitoly je nastínit domácí „prehistorii“ pojmu chuligán, tj. jeho mediální výskyt v meziválečném a raně poválečném Československu, analyzovat recepci pojmu v českém tisku padesátých a šedesátých let, jak v publicistice normativní, tak v publicistice kritické, zdůraznit to, co mají oba protikladné směry antichuligánské

⁴⁶⁶ Tato kapitola je pozměněným a rozšířeným textem konferenčního příspěvku *Obraz chuligána a reflexe fenoménu chuligánství v české publicistice 50. a 60. let*, předneseného na konferenci *České slovenské a československé dějiny 20. století V.* (Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, 23. – 24. březen 2010) a přijatého k vydání ve sborníku z téže konference.

⁴⁶⁷ JÍLKOVÁ, Eva: *Parašutismus terminologicus*, *Literární noviny* 12, 1963, č. 35, s. 2.

publicistiky společného, a pokusit se o jejich interpretaci pomocí analytického konceptu subkultury.

6. 1. Cizokrajná zvláštnost či následováníhodný vzor? Publicistická reflexe chuligánství před rokem 1948

Do Československa byl pojem chuligán importován již v meziválečném období, jednak legionářskou prózou (slovo se vyskytuje v dílech Rudolfa Medka či Josefa Koptý⁴⁶⁸), jednak cestopisnými črtami a informativními články ze Sovětského svazu. Chuligánství bylo tehdy prezentováno jako ruské specifikum, jakási exotická zvláštnost. Z tohoto důvodu snažili se je autoři krkolomně nahrazovat různorodými domácími nadávkami („*Chuligán je trhan, ničema, darebák, obejda.*“⁴⁶⁹), popřípadě na adekvátní překlad slova zcela rezignovali. Chápání chuligánství coby něčeho specificky ruského, pro československé poměry cizorodého a tudíž nepřeložitelného bylo přitom příznačné jak pro komunistickou, tak pro nekomunistickou publicistiku. „[Ch]uligan se těžko překládá do češtiny, je to národní zvláštnost jako okroška nebo pirožky“, napsal v *Rozpravách Aventina* roku 1928 Jiří Weil. „*Je nesnadno přeložiti výstižně slovo „chuligán“. České slovo „darebák“, „lump“ je příliš slabý[m] pro to, co všechno chuligáni páchají*“, konstatoval roku 1926 neznámý autor v listu *Družina čs. legionářů*.⁴⁷⁰

Kvalitativně odlišný přístup k pojmu chuligánství zrodil se po druhé světové válce. Tehdejší články, rozhořčené nedostatkem kázně a pořádku, projevovaly mnohem větší pochopení pro kategorii chuligánství než články meziválečné. Na rozdíl od někdejšího důrazu na exotičnost slova identifikovaly pojem s nešvary důvěrně známými v domácím prostředí. „*V Sovětském svazu mají zákon proti chuligánství [...]. Všichni víme, které případy to jsou: těžké opilství, rušení klidu, trestuhodné uličnictví až po čmárání nápisů na zdi*“, ujišťoval čtenářský dopis v *Severočeské Mladé frontě* z prosince 1947.⁴⁷¹ Široký výčet chuligánských prohřešků podal i Amos Pokorný ve *Svobodných novinách* ze srpna téhož roku: „[C]o je chuligánství? *Všechno, co straší v naší tiché ulici, a ještě mnoho jiného. [...] Všechno, co porušuje obecný pořádek, pravidla společenského života, ale co je zároveň spojeno s neúctou k lidské společnosti. Je to hodně široký pojem a jsou v něm zahrnuty sprosté řeči na veřejných*

⁴⁶⁸ Srv. hesla „chuligán“, „chuligánský“, „chuligánstvo“, *Průruční slovník jazyka českého*, díl I, Praha 1935-1937, s. 1084.

⁴⁶⁹ Po dobrém či po zlém?, *Národní listy* 65, č. 228, 21. srpna 1925, s. 1.

⁴⁷⁰ WEIL, Jiří: Očima západu, *Rozpravy Aventina* 4, 1928, s. 57-58. Srv. Boj proti „chuligánům“ v Rusku, *Družina čs. legionářů* 7, č. 40, 1. října 1926, s. 4.

⁴⁷¹ Bude i u nás takový zákon? [čtenářský dopis], *Severočeská Mladá fronta* 3, č. 283, 5. prosince 1947, s. 1.

*místech, výtržnosti, strhávání vývěsek a plakátů, špinění lavic v parcích a mnoho jiných žertů, k nimž svádí jednak alkohol, jednak špatné vychování.*⁴⁷² Dokonce i ošemetnou elasticitu, tolik příznačnou pro sovětský paragraf o chuligánství, vnímal autor spíše kladně: „[Č]ert věř strážníkům a soudcům, kdy se budou nadávky vztahovat podle jejich úvahy jen na osoby a kdy bude dotčen pořádek společnosti. Nezbyvá než se slušně chovat na veřejnosti ke každému.“ Oba dva texty uzavírá přání akulturovat sovětskou právní normu v Československu: „Neškodilo by zavést malý paragraf o nějakém chuligánství“, míní Amos Pokorný.⁴⁷³ „Nešlo by to také u nás?“⁴⁷⁴ táže se lakonicky čtenářský dopis ze *Severočeské Mladé fronty*.⁴⁷⁴ Připomeňme, že oba citované články vyšly ještě před komunistickým převratem v únoru 1948 a před započítáním sovětizace československého práva.

V letech 1948–1957 vyskytoval se pojem chuligán spíše ojediněle. Povětšinou vystupoval ruku v ruce s frekventovanějšími stigmatizačními kategoriemi páska („chuligánství a páskovství“), bulače („bývalý bulač směn – chuligán“), fluktuanta a absentéra („chuligán, který se vyhýbal poctivé práci a také měnil svá zaměstnání“) či agenta („agent, chuligán, pásek“).⁴⁷⁵ V československých relacích o maďarském povstání z podzimu 1956 nebylo slovo samo nikterak dominantním pojmem. V oficiálním výkladu maďarských událostí, tzv. *Bílé knize*, potkáme „vyzývavě se chovajícího mladého muže nepěkně působícího zevnějšku“, figurují zde „svedení mladíci“, „obyčejní zločinci“, „deklasované a lajdácké živly“.⁴⁷⁶ S konkrétním slovem chuligán se zde však nesetkáme. Definitivní akulturace sovětského pojmu a jeho rozhodující rozšíření v domácím tisku přišla až v roce 1957.

6. 2. Normativní publicistika: zdomácnění, zobecnění, sémantické rozvolnění pojmu

Normativní publicistika o chuligánství vznikla v kontextu režimní stabilizace po rozdrčení maďarského povstání. Je podobným symptomem restauračního politického klimatu

⁴⁷² POKORNÝ, Amos: Chuligánství, *Svobodné noviny* 3, č. 178, 1. srpna 1947, s. 1.

⁴⁷³ Tamtéž.

⁴⁷⁴ Bude i u nás takový zákon?, s. 1.

⁴⁷⁵ Svátek vychovatelů socialistické generace, *Naše pravda* 14, č. 25, 27. března 1956, s. 1; SIOSTRZONEK, Teodor: Na dole President Gottwald v Horní Suché plní závazek, *Rudé právo* 30, č. 170, 20. července 1950, s. 5; ŠTĚPÁNEK, Vladimír: Krátká kariéra jednoho agenta, *Rudé právo* 36, č. 200, 19. července 1956, s. 2; Stejný obal, stejný účel, *Rudé právo* 36, č. 300, 27. října 1956, s. 3.

⁴⁷⁶ *Bílá kniha II. Kontrarevoluční síly v říjnových událostech v Maďarsku*, Praha 1957, s. 13; *Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech*, IV. část, Praha 1958, s. 54, 58, 81.

let 1956–1958, jakými byly na pracovištích a v armádě masivní politické prověrky, ve filozofii celostátní kampaň proti marxistickému revizionismu, či v právu novela trestního zákona.⁴⁷⁷ Proniknutí pojmu výtržník/chuligán z právní oblasti do publicistiky nenechalo na sebe dlouho čekat. Jakýmsi jeho preludiem je článek v *Rudém právu* o pouličních nepokojích ve Varšavě z počátku října 1957, oficiální studentské *désaveu* pouličních nepokojů a prohlášení o jejich politickém zneužití chuligány, podle něhož: „za výtržnosti v posledních dnech nebyli odpovědní varšavští studenti, ale protivládní a chuligánské živly, které ve shromážděních studentů viděly vhodnou příležitost pro provádění svých nekalých rejdu.“⁴⁷⁸ Zpráva z Polska svojí strukturou, jazykem a rétorikou v mnohém předjímala charakter budoucí mediální kampaně tuzemské. Vzhledem k datu vzniku ji lze považovat také za jeden ze vzorů pro domácí publicisty.

V říjnu 1957 bylo zorganizováno masivní policejní tažení proti chuligánům. Pomyslnou rozbuškou pro rozsáhlou razii se stal útok na příslušníka VB na Václavském náměstí o víkendové noci z 12. na 13. října 1957. Po zadržení opilého vojáka základní služby vojenskou hlídkou měl se tehdy na náměstí srotit neorganizovaný hlouček kolemjdoucích a posléze početné skupiny mladých mužů: „Vylezli z pasáží, automatů, kaváren a špeluněk, co jich Václavské náměstí má, vmísili se do shluku a začali provokovat. Ale co neříkám, řádili jako utržení ze řetězu,“ sugestivně vyličil toto srocení soudnickář *Večerní Prahy* Jaroslav František Němeček.⁴⁷⁹ Události říjnového víkendu v samém srdci hlavního města zaktivizovaly bezpečnostní složky v celostátním měřítku. Rozkaz ministra vnitra Rudolfa Baráka ze 17. října postavil se k chuligánství jako k vážnému problému, žádajícimu si zostřených opatření.⁴⁸⁰ Již první noc po vynesení rozkazu bylo v samotné Praze předvedeno 28 zadržených, mezi nimi také účastníci rock’n’rollového večírku ve vinárně Mánes.⁴⁸¹ O víkendu z 19. na 20. října evidoval denní tisk plných 105 zadržených.⁴⁸² Ministerský rozkaz umožnil v případech stíhání výtržníků dokonce urychlené soudní řízení, což napomohlo

⁴⁷⁷ O režimní stabilizaci po roce 1956 a politických prověrkách srv. PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Brno 2008, s. 165–178. O kampani proti revizionismu srv. KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009. O novele trestního zákona srv. BÍLEK, Jiří – PILÁT, Vladimír: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku, *Soudobé dějiny* 3, 1996, č. 4, s. 500–511, zde s. 504.

⁴⁷⁸ Polští studenti po boku milice proti výtržníkům, *Rudé právo* 37, 8. října 1957, s. 5.

⁴⁷⁹ JFN [=NĚMEČEK, Jaroslav František]: Páskové a politika, *Večerní Praha* 3, č. 255, 29. října 1957, s. 2.

⁴⁸⁰ Srv. ABS: *Fond: Organizační a vnitřní správa FMV*, sign. A6/4, kart. 7, inv. č. 551.

⁴⁸¹ Rock’and Roll v Mánesu. Výtržnosti a výstřední tance na zvláštní pozvání, *Večerní Praha* 3, č. 248, 19. října 1957, s. 1.

⁴⁸² Tvrdě proti chuligánům. VB likviduje výtržníky, kteří znepokojovali naše občany, *Večerní Praha* 3, č. 249, 21. října 1957, s. 1–2, zde s. 1.

„odbavit“ zadržené spíše v horizontu dnů a týdnů než měsíců. A tak následující tři týdny proběhly ve znamení policejních represí, exemplárně pojatých soudních procesů, a v neposlední řadě i snaživé mediální kampaně.

Proces s účastníky tanečního večera vyvrcholil 1. listopadu 1957 – pouhé dva týdny po zadržení – vynesemím trestů odnětí svobody od deseti do dvaceti měsíců nepodmíněně.⁴⁸³ V dobovém mediálním tažení proti chuligánům byla zvláště aktivní *Večerní Praha*, zdárně jí však sekundovalo i *Rudé právo*. Na jejich stránkách se setkáváme s prvními pokusy kategorie chuligána/výtržníka definovat, jakož i s pokusy o její zařazení do politického interpretačního rámce: „*Výtržníky lze lehko rozpoznat. Libují si v „americkém způsobu života“, vyhýbají se práci, pohybují se v tlupách. Pod vlivem alkoholu napadají pokojné lidi nadávkami, obtěžují ženy, tropí nepřístojnosti v pasážích a kinech. Jsou zálohou, s kterou počítá i třídní nepřítel.*“⁴⁸⁴ Zaujme rovněž samozřejmost, s jakou byly uváděny rock’n’roll či např. příležitostné striptérství do pevné souvislosti s kriminální trestnou činností: „*Jak se dívat na tanec, kdy děvče stojí na rukou a mladík je drží za nohy, nebo na případ, kdy se mladý chlapec vysvlékne na parketu do trenýrek? Takové „západní“ způsoby zábavy je brzy sblíží s kriminálními živly a pak už není daleko ke zločinu.*“⁴⁸⁵ Jiný dobový článek sugestivně vykreslil portrét jakéhosi ideálnětypického chuligána, protkaný antitetičností takřka barokní. Hned úvodní „barevná“ metafora usvědčuje text z laciného manichejství: „*Lidské city plihnou, mění se v karikaturu a převracejí se v negativ lidské duše. Je černé to, co mělo být bílé. Místo hrdosti chvástává zpupnost, místo hrdinství surovost, místo lásky prostituce, za vtip sprostáctví, přátelství nahradí parta a družnost dá alkohol.*“⁴⁸⁶

Zevrubnější analýza deseti článků, zabývajících se problematikou chuligánství na stránkách *Večerní Prahy* od 18. října do 1. listopadu 1957, pomůže nám rekonstruovat motivy a prvky, jež se v mediální kampani objevovaly nejčastěji. Z motivů početně převažuje důraz na záporný postoj k práci, jenž tíhne někdy ke stylisticky nešťastnému pleonasmu („*mladí flákači kteří nepracují*“), jindy k poněkud těžkopádným aforismům („*konal směnu v hospodě*“).⁴⁸⁷ Druhá nejčastější je zmínka o nežádoucím západnictví („*obdivovatelé*

⁴⁸³ Výtržníci z Mánesa odsouzeni, *Večerní Praha* 3, č. 257, 31. října 1957, s. 2.

⁴⁸⁴ Tvrdě proti chuligánům..., s. 1.

⁴⁸⁵ Tamtéž.

⁴⁸⁶ JFN: Ze života chuligána, *Večerní Praha* 3, č. 251, 23. října 1957, s. 2.

⁴⁸⁷ Úder proti výtržníkům. VB rázně zasahuje proti rušitelům nočního klidu, *Večerní Praha* 3, č. 247, 18. října 1957, s. 1; JFN: Ze života chuligána, s. 2.

„amerického způsobu života“; „západních mravů“; „západní“ způsoby zábavy“).⁴⁸⁸ Inlace uvozovek zrcadlí snahu autorů znevážit kaceřované pojmy pro jistotu dvojnásob. Třetím nejčastějším prvkem je jakési „podepření“ deliktu výtržnictví jeho propojením s jinými, často velmi odlehlými prohřešky (přechovávání pornografie; zneužití podnikových razítek; přepady, krádeže).⁴⁸⁹ Pokud jde o strukturu jednotlivých textů, opakují se zde dva prvky: jednak výhružná tečka na závěr v podobě informace, že Veřejná bezpečnost má situaci pevně v ruce a že drakonická opatření nadále pokračují („*Naše bezpečnost už dělá opatření, [sic!] jimiž vyžene chuligány z ulic.*“; „*Veřejná bezpečnost se postará o všechny podobné výtržníky*“; „*s každým, kdo se štítí práce a jakkoliv budí pohoršení [...], veřejná bezpečnost ostře a rázně skoncuje!*“),⁴⁹⁰ jednak pseudoplebiscitní akcent na vůli občanů, s cílem provedené policejní zásahy legitimizovat („*poctiví pracující lidé už mají skutečně nad hlavu všelijakých chuligánských kousků a žádají, aby se s výtržníky pořádně zatočilo.*“; „*Občané schvalují zásahy VB proti nepřístojnostem*“, „*zákroky proti výtržníkům schvalují rovněž četné dopisy Pražanů*“).⁴⁹¹

Všech zmíněných pět rysů v analyzovaných textech si zaslouží být odůvodněno, popřípadě alespoň šířeji kontextualizováno. 1.) Asociaci chuligánství se záporným postojem k práci vysvětlujeme dvěma příčinami. Za první tím, že ve státě, legitimizujícím se odstraněním nezaměstnanosti (a neustále se vymezujícím vůči první republice s její „armádou nezaměstnaných“), se jevílo jako nejsnadnější diskreditovat deklarovaného nepřítele právě skrze jeho postoj k práci. Za druhé tím, že pojem výtržnictví jako trestněprávní novum byl zaveden zároveň s pojmem příživnictví, v prvních letech po novele byly oba trestné činy často pojednávány současně, a mohlo proto docházet k nechtěným záměnám. 2.) Stigma západnictví vychází z celkového kontextu studené války, je však možno spatřovat v něm i dobovou aktualizaci „obrazu druhého“, protikladu mezi „domácím“ a „cizím“. 3.) „Podepření“ chuligánských prohřešků jinými delikty pramení z přílišné vágnosti právní definice výtržnictví. Již sovětští právní vědci dvacátých let ve sporech o teoretické zakotvení pojmu chuligánství konstatovali, že jde o jakousi „bianko“ právní normu, či o právní normu subsidiární, pomocnou.⁴⁹² 4.) Represivní rétorika a oznámení o pokračujícím boji s chuligány

⁴⁸⁸ Úder proti výtržníkům..., s. 1; Co dělají chuligáni? Případy zadržených výtržníků z posledních dnů, *Večerní Praha* 3, č. 250, 22. října 1957, s. 1; Tvrdě proti chuligánům..., s. 1.

⁴⁸⁹ Rock´ and Roll v Mánesu..., s. 1; Vážné zlo, *Rudé právo* 37, č. 294, 22. října 1957, s. 2.

⁴⁹⁰ Vážné zlo, s. 2; Rock´ and Roll v Mánesu..., s. 1; Úder proti výtržníkům..., s. 1.

⁴⁹¹ Tvrdě proti chuligánům..., s. 2; Došlo na další výtržníky, *Večerní Praha* 3, č. 253, 25. 10. 1957, s. 2.

⁴⁹² „Specijal´nyj delikt chuliganstva byl vnesen v U[golovnyj]K[odeks] potomu, čto rjad ozornych postupkov ne ukladyvalsja v drugije «točnyje staryje juridičeskije normy». Eta norma javljalas´kak by vspomogatel´noj (subsidiarnoj).“ [...] „Stat´ja o «chuliganstve» vseгда byla i budet «blanketnoj» normoj.“ Cít. z: ISAJEV, M.:

dokreslují stabilizační a disciplinační charakter československého režimu v době bezprostředně po rozdrčení maďarského povstání.⁴⁹³ 5.) Pseudoplebiscitní akcent článků je pak plně v souladu s oficiální sebedefinicí státu coby „lidové demokracie“.

Zmíněný důraz na vůli občanů nevyčerpal se jen v dobových textech publicistů. Hlavní vyjádření našel ve čtenářských dopisech – žánru, který spoluutvářel antichuligánský mediální diskurs od počátku až do konce. Ohlasy kampaně byly uveřejněny na stránkách *Večerní Prahy* v pravidelné rubrice *Tribuna našich čtenářů* dne 26. října 1957. V dopisech jednotlivců i pracovních kolektivů lze opět nalézt opakující se prvky. Početně dominuje rozhodná exkluze obviněných („*U nás nemají místa výtržníci*“), často s poukazem na jejich početní nepatrnost („*Mládež největšího pražského podniku si nepřeje, aby několik výtržníků kazilo její dobrou pověst*“; „*Tito lidé nemají nic společného s drtivou většinou naší mládeže*“). Často se objevuje odsudek událostí („*co nejrozhodněji odsuzujeme výtržnosti chuligánů*“) a podpora represivních opatření („*Orgány naší Veřejné bezpečnosti vyhlásily takovým živlům boj. Správně.*“). Následuje deklarace vlastního podílu na dalším boji proti chuligánství („*Budme všichni tomu nápomocní*“) či závazek ke zlepšeným opatřením výchovy a prevence („*I my v našem závodě [...] děláme opatření, abychom zlepšili výchovnou činnost mezi mládeží*“).⁴⁹⁴ Jak je patrné z citovaných příkladů, vykazují čtenářské ohlasy antichuligánské kampaně názorovou i stylistickou homogenitu.

Použití a významové proměny pojmu chuligán lze stěží pochopit bez porovnání s pojmy bezprostředně s ním souvisejícími. Slovo chuligán vystupuje v roce 1957 i v pozdějších letech ponejvíce *promiscue* se svým českým synonymem výtržník.⁴⁹⁵ Často se objevuje též ve spojení se starším pojmem pásek. Postava tzv. páska, obecně rozšířená především v první polovině padesátých let,⁴⁹⁶ byla svébytným stereotypem záporného mládežníka v poúnorové publicistice a satíře. Pásek se stal jakýmsi kondenzátem „antisvazáka“. Jeho mediální obraz navazoval na starší subkulturní projevy – potápky či trampy let třicátých a čtyřicátých, ale citelně je zplošťoval, schematizoval (např. brožura Radovana Krátkého prezentovala pásku trávícího čas ve městě a pásku trampujícího jako „páska královského“ a „páska weekendového“, pouhé dvě odrůdy téže taxonomické skupiny –

Chuliganstvo. (Juridičeskij očerk). In: TOLMAČEV, Vladimír Nikolajevič (ed.): *Chuliganstvo i chuligany*, Moskva 1929, s. 18-19.

⁴⁹³ Srv. PERNES, Jiří: *Krize komunistického režimu...*, s. 173-177.

⁴⁹⁴ *Tribuna našich čtenářů, Večerní Praha* 3, č. 254, 26. října 1957, s. 2.

⁴⁹⁵ Tamtéž.

⁴⁹⁶ Srv. KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek...*, Praha 1954.

v protikladu k někdejšími trampům a potápkám, jež byli ve skutečnosti subkulturami znepráhálenými a vzájemně sebou pohrdajícími).⁴⁹⁷

Pro vztah slov chuligán a pásek v letech 1957-1959 platí totéž co dříve pro vztah slov pásek a potápka v letech 1949-1950: oba pojmy se přinejmenším po jistou dobu objevovaly paralelně. Tak jako pásek figuroval často v kumulativním vyjmenování rozličných nepřátel režimu (například v jubilejním čísle časopisu *Dikobraz* v roce 1955, kde se v jednom z kreslených vtipů objevuje po boku strýčka Sama, buržuje, kulaka a alkoholika-absentéra),⁴⁹⁸ potkáváme o pár let později i chuligánství ve škále jiných nectností („páskovství, chuligánství, lehkomyslnost, lhostejnost, nezájem o veřejné věci, apod.“⁴⁹⁹). Mezi oběma pojmy existovalo po jistou dobu kontinuum. Chuligán tedy rozhodně nevystřídá pásku ze dne na den, jako to naznačuje glosa *Slova a lidé* v *Naší pravdě* z roku 1966: „Jen zalistujte v paměti. Kolik bylo u nás pásků, než se kdesi objevila parta chuligánů. Přes noc nebyl v republice jediný pásek, ale samý chuligán.“⁵⁰⁰ To, v čem lze glose popřát sluchu, je však expanze slova a jeho živelné sémantické rozšíření.

Pojem pásek byl v médiích poloviny padesátých let notně zprofanován, stal se jakýmsi „obecným majetkem“. Proto se sémanticky neúměrně rozšířil, ztratil mnoho ze své původní brizance, a upadl časem do vyložené vágnosti (jeden ze čtenářů týdeníku *Kultura* nechal se např. v listopadu 1957 slyšet: „Páskovství je, podle mého názoru, nevážný vztah k životu, jakási jeho negace, lhostejnost a živoření.“⁵⁰¹). Již v letech 1955-1956 pozorujeme v některých článcích snahu najít ke slovu pásek termín podobného významu avšak větší intenzity, jakýsi „komparativ“ či „superlativ“ páskovství – označení, v němž by byly hlavní páskovské rysy dohnány do extrému. Výchovná publicistika vystačila tu nejprve s arzenálem tradičních nadávek,⁵⁰² případně s označením Vyšehradský jezdec,⁵⁰³ podle konkrétní delikventské skupiny z roku 1953, jež se díky hojné medializaci stala proslulou v celostátním měřítku a platila ještě tři roky po svém odsouzení jako synonymum zpustlosti. Pojem chuligán po importu do českého prostředí skýtal vhodný alternativní termín. Pásek byl chápán jako subtilnější odrůda společenské odchylnosti, chuligán pak jako určitá gradace, následující

⁴⁹⁷ O „pásku královském“ srv. KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek...*, s. 23-84, o „pásku weekendovém“ tamtéž, s. 85-99.

⁴⁹⁸ MALÁK, J[aroslav]: Co by mu tihle přáli k jubileu..., *Dikobraz* 11, 1955, č. 30, s. 240.

⁴⁹⁹ Umíme to vždycky s mládeží?, *Rudé právo* 38, č. 298, 28. října 1958, s. 4.

⁵⁰⁰ Slova a lidé, *Naše pravda* 22, č. 13, 15. února 1966, s. 3.

⁵⁰¹ FISCHER, Jindřich: K filmu „Snadný život“, *Kultura* 1, 1957, č. 48, s. 2.

⁵⁰² HOLUB, V.: Umět se chovat, *Květy* 6, 1956, č. 30, s. 18.

⁵⁰³ VESELÝ, Jiří: Slovo k taneční hudbě, *Vlasta* 10, 1956, č. 49, s. 7. Srv. charakteristika pásky v satirickém týdeníku *Dikobraz*: „Zvlášť nebezpečný je druh vyšehradský jezdec.“ BERAN, Jan – ŠTĚPÁN, Bohumil: *Dikobrazí atlas jedovatých hub* II., *Dikobraz* 11, 1955, č. 41, s. 325.

vývojové stadium v pomyslné cestě na šikmou plochu. „*Je třeba rozlišovat pásky, kteří si libují v nevкусném a výstředním oblékání, a chuligány, kteří tropí nepřístojnosti.*“⁵⁰⁴ Podle některých článků měly ve stadiu páskovství více nadějí na úspěch výchovné snahy a vůbec prevence. Kde tato selhávala, hrozilo nebezpečí, že „*vyrostou z dnešních uličníků příští chuligáni.*“⁵⁰⁵ Byl zde zdůrazňován význam neformálních mládežnických skupin a role vůdčích typů: „*Jádrem chuligánských part jsou zpravidla t. zv. silní jedinci, mladí lidé několikrát trestaní, zdivočelí a znemravnělí, kteří nenávidí naše pořádky a snaží se proti nim útočit. Tito »silní« jedinci jako magnet přitahují pásky. A ti i když ještě nevzkročili na dráhu zločinu, vstupem do chuligánské party balancují na jejím okraji.*“⁵⁰⁶ Chuligán měl tedy plnit funkci jakéhosi „komparativu“ či „superlativu“ páska.

Plnil však tuto funkci doopravdy? Výklady pojmu chuligán a pásek vykazují již od podzimní kampaně 1957 mnohem více podobností než rozdílů. Paradigmatický text kampaně proti páskům, pamflet Radovana Krátkého z roku 1954, charakterizoval páska šesti hlavními znaky: 1.) negativním postojem k práci („*Pásek, protože nepracuje příliš, neoplývá peněží*“),⁵⁰⁷ 2.) výstředním oblékáním a účesem („*Lýtka má pásek vtěsnána do úzkých nohavic, jež se podobají rourám.*“),⁵⁰⁸ 3.) zálibou ve výstřední hudbě a tanci („*Nikterak mu nevadí, jestliže »laufy«, glissanda, hromové přiznávky, bučení a mečení nástrojů zní falešně. Naopak, žádá si toho, neboť to považuje za »originál Ameriku«*“),⁵⁰⁹ 4.) náklonností k alkoholu („*V životě páska hraje velikou roli alkohol.*“),⁵¹⁰ 5.) trampováním („*Když tedy nadejde doba vyjet si do okolí Sázava-river [...], obléká se pásek weekendový za kovboje, šerifa, rančera či jinou výbornou existenci z rodokapsu*“)⁵¹¹ a 6.) amerikanofilstvím („*Cesta páska je zřejmá: od obleku à la Amerika – k životnímu stylu à la Amerika.*“).⁵¹² Poohlédneme-li se po publicistice z let 1957-1959, po lapidárních závěrech typu: „*Chuligán raději pije a tančí než pracuje*“, či „*Chuligán nechodí po nivách, ale po hospodách*“,⁵¹³ po zprávách o „*chuligánství a páskovství, zvláště při trampingu mládeže*“,⁵¹⁴ o chuligánech, jež si libují „*v »americkém způsobu života«*“,⁵¹⁵ o rock’n’rollových parodiích, „*které mnohdy nejsou ničím*

⁵⁰⁴ Tvrďe proti chuligánům..., s. 1.

⁵⁰⁵ Tribuna našich čtenářů, s. 2.

⁵⁰⁶ OBORSKÝ, Stanislav: Nestačí jen tleskat, *Rudé právo* 37, č. 298, 26. 10. 1957, s. 2.

⁵⁰⁷ KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek...*, s. 48-49, 61.

⁵⁰⁸ Tamtéž, s. 25-26.

⁵⁰⁹ Tamtéž, s. 54, 107.

⁵¹⁰ Tamtéž, s. 60, 105.

⁵¹¹ Tamtéž, s. 87.

⁵¹² Tamtéž, s. 68-69.

⁵¹³ HOREŠOVSKÝ, Ladislav: Škola a svět. Dnes má slovo horník, *Kultura* 3, 1959, č. 19, s. 7.

⁵¹⁴ Před volbami soudců a soudců z lidu, *Rudé právo* 37, č. 284, 12. října 1957, s. 2.

⁵¹⁵ Tvrďe proti chuligánům..., s. 1.

*jiným než projevem chuligánství*⁵¹⁶ či o mladém technikovi, „*který přišel do práce oblečen jako chuligán*“,⁵¹⁷ nalezneme přesně tytéž charakteristiky, které o několik let dříve náležely páskům. Importovaný pojem pohltit a nahradil svůj domácí protějšek – ač měl vůči němu původně plnit roli odlišovací.

Jak je patrné z citovaných příkladů, došlo záhy po akulturaci slova chuligán k jeho povážlivému významovému rozšíření. Pojem sémanticky expandoval dvojím směrem: na jedné straně ke kriminální trestné činnosti mimo § 188b trestního zákona (násilné trestné činy, krádeže),⁵¹⁸ na druhé straně k subtilnějším subkulturním projevům (tanec, oděv, účes). Označení chuligán změnilo se mimo jiné v pohodlný odsudek posluchačů jazzu, rock'n'rollu či big-beatu, majitelů texasek, pestrobarevných košil či krátkého sestřihu. Rock'n'roll stal se již během mediální kampaně z podzimu 1957 častým objektem kritiky. Článek v *Rudém právu* z 26. října 1957 popsal scénu ve své době nikoli netypickou: „*V jedné restauraci v Truhlářské ulici tančily dvě mladé podnapilé dvojice rock'n'roll. Ovládly parket a předváděly velmi oplzlé scény. Když přišla hlídka Veřejné bezpečnosti, chuligány vyvedla a potom přála návštěvníkům dobrou a pokojnou zábavu.*“⁵¹⁹ Již v roce 1960 protestovali však Iva Hercíková a Ivan Poledňák na stránkách týdeníku *Kultura* proti „*vytvoření rovnice džez = chuligáni, rovnice právě tak jednoduché jako nesprávné*“, a článek napsaný v předvečer prvního beatového festivalu v Praze 1967 musel zase s politováním konstatovat, že „*beat je stále ještě v naší veřejnosti spojován s projevy chuligánství a výtržnictvím mládeže.*“⁵²⁰

Pokud jde o konotace oděvu či účesu, od slova chuligán bylo zhruba v letech 1959-1960 odvozeno i označení pro módní importy a inovace. Vlněný kabát s kapucí a s kostěnými knoflíky, anglický *duffle-coat*, byl běžně označován jako „chuligo“ a stal se tudíž v obecném povědomí jedním z vnějších znaků chuligána, stejně jako krátký sestřih „*na mecha*“ (dnes bychom asi řekli „*na ježka*“).⁵²¹ Ve stěžejním článku Blanky Paškové *Pravda o pražských chuligánech* z roku 1963 vystupují „*sekáči v černých manšestrácích a pestrých košilích s dokonale přistřiženým trávníkem na hlavě*“.⁵²² O pouhých pár let později pobuřovaly ovšem

⁵¹⁶ POKORNÝ, Pavel: Škola a svět. Poslední slovo čtenářů, *Kultura* 3, 1959, č.20, s. 7.

⁵¹⁷ Nastoupí na naše místa, *Rudé právo* 39, č. 184, 5. července 1959, s. 1.

⁵¹⁸ JFN: Ze života chuligána, s. 2. Srv. Veřejné přelíčení [...], *Rudé právo* 43, č. 189, 11. července 1963, s. 2.

⁵¹⁹ OBORSKÝ, Stanislav: Nestačí jen tleskat, s. 2.

⁵²⁰ HERCÍKOVÁ, Iva – POLEDŇÁK, Ivan: Střecha nad hlavou a parket pod nohama, *Kultura* 4, č. 29, 21. července 1960, s. 6; NOSÁL, Mir.: Před beatovým festivalem, *Rudé právo* 47, č. 349, 19. prosince 1967, s. 5.

⁵²¹ Srv. BUBENÍČEK, Stanislav: Archeologický objev žáka *Vyšašila*, *Dikobraz* 15, 1959, č. 7, s. 3. Pomyslný kruh sémantických posunů se uzavírá v roce 1967, kdy je pojem „chuligo“ nově použit jako označení pro samotného chuligána. Srv. DUŠKOVÁ, Danielle: Jaro je tady, *Dikobraz* 23, 1967, č. 10, s. 5.

⁵²² PAŠKOVÁ, Blanka: *Pravda o pražských chuligánech*. In: *Kniha o Praze 1963*, Praha 1963, s. 104.

stejně jako dříve krátký sestřih vlasy dlouhé: slovní spojení typu „*vlasatci a kriminálníci na první pohled*“ či „*horda vlasatců a chuligánů*“ tvořilo nedílnou součást kontrarevolučního výkladu antisovětských demonstrací ze srpna 1969,⁵²³ a „*vlasatej chuligán*“ stal se v obecné mluvě souslovím povýtce frekventovaným.⁵²⁴

Slovo chuligán etablovalo se tedy ve své době jako jakýsi syntetický pojem. Stalo se jedním z *Grundbegriffů* výchovné diktatury. Socialistická publicistika spojovala zdánlivě nespojitelné – hudbu a tanec s krádežemi a loupežemi, oděv a účes s násilím, a libovala si v kauzálních řetězcích. „*Všichni se [...] shodují v tom, že výstřední páskovství je zdrojem zločinů a že je nutno vést proti němu ostrý boj*“, rekapituloval Vašek Káňa žeň čtenářských dopisů v *Literárních novinách* z ledna 1955.⁵²⁵ „*Chuligán raději pije a tančí než pracuje, a jistě provede něco, co by neměl*“, zněla lapidární „presumpce viny“ v čtenářském dopise horníka v týdeníku *Kultura* z května 1959.⁵²⁶ „*Mládež s kytarou, mládež s big beatem a občas také s nevalně čistými hřívami [...] je tady a ozývá se, ať se nám to líbí nebo ne. [...] Ve svých extrémních polohách to pak vede k tomu, čemu se říkávalo páskovství a chuligánština*“,⁵²⁷ glosoval Jiří Franěk o sedm let později na stránkách *Rudého práva* zrod tzv. mániček, které představovaly zhruba od roku 1965 podobně vděčný mediální terč jako páskové v letech 1953-1957.

Účesy, oděvní zvyklosti, hudební trendy se mění, paušalizující stigma zůstává. Důsledkem sémantického rozvolnění pojmu chuligán rozmnožily se jeho nuance a okolnosti jeho použití. Jednou bylo slovo výrazem dělnického antiintelektualismu v identifikaci chuligánů se studenty.⁵²⁸ Podruhé zaznělo jako šťavnatá nadávka *ad hoc* ve snaze vylít si chvilkový vztek, bez ohledu na adresáta označení, byť by se jednalo o třináctiletého školáka, který v chůzi omylem vrazil do chodce.⁵²⁹ A jindy představovalo obvinění z chuligánství lacinou diskvalifikaci názorového oponenta, náhražku chybějících argumentů a únik před dialogem, jako to popisuje ironická glosa z filmového večera: „*Pak byla diskuse, jak jinak. Jedna soudružka pravila, že film je reakční, že minulost přece není náš ideál. Nato prohlásil jakýsi chuligán, že problém je vůbec špatně postaven. Že neví, proč se třeba v povídkách vždycky píše, jak jedou dva na mopedu a kolem jedou dva v autě, a těm na mopedu to přijde*

⁵²³ JANÍK, Karel – STANÍK, Ota: *Neprošli... Dokumentární reportáž ze srpnových dnů 1969*, [Praha:] Rudé právo, [1969], s. 26, 31.

⁵²⁴ Jaký by měl být učitel? [anketa], *Pochodeň* 58, č. 75, 29.-30. března 1969 [magazín na sobotu a neděli], s. 7.

⁵²⁵ KÁŇA, Vašek: Věc zájmu, *Literární noviny* 4, 1955, č. 2, 8. ledna 1955, s. 8.

⁵²⁶ HOREŠOVSKÝ, Ladislav: Škola a svět..., s. 7.

⁵²⁷ FRANĚK, Jiří: Vlasy samou loknu měl, *Rudé právo* 46, č. 28, 29. ledna 1966, s. 2.

⁵²⁸ VANĚČEK, František: Neplést si teploměr s pacientem, *Rudé právo* 45, č. 257, 16. září 1965, s. 3.

⁵²⁹ ORDELT, Josef: Trápení s dospělými, *Naše pravda* 23, č. 68, 25. srpna 1967, s. 2.

*líto, ale nakonec se stejně ukáže, že ti na mopedu se milujou šťastně, a ti s tím autem ne. Že zná případy, kdy je to obráceně. A to že nikdo nenapiše! Ozvaly se hlasy, aby se šel učesat.*⁵³⁰

6. 3. Kritická publicistika: problematizace, revize, demontáž pojmu

Kritická publicistika o chuligánství zrodila se na počátku šedesátých let, stejně jako dříve její normativní protějšek, v duchovním a politickém kontextu své doby. Obecnějším rámcem jejího vzniku byl rozmach kritického ducha, reprezentovaný v první řadě rozvojem marxistického revizionismu ve filozofii.⁵³¹ Katalyzátorem kritického tázání *in puncto* chuligánství bylo rozčarování z přetrvávající existence tohoto negativního jevu po oficiálním vyhlášení socialismu (1960), ačkoli v dosavadních právnických i publicistických diskusích převažoval názor, že kriminalita mládeže v podmínkách socialismu musí zákonitě klesat a nakonec vymizet.⁵³² Polemické hlasy kritizovaly především inflační a svévolné používání pojmu.⁵³³ „Kdybychom považovali každé nedorozumění za veřejné mínění, měli bychom přesně tolik chuligánů, kolik máme nezletilců“, napsala roku 1963 Eva Jílková. „Jsem přesvědčen o tom, že jen málokdy se tak hromadně plýtvalo nějakým hanlivým označením jako dnes slovem chuligán“, konstatoval 1965 František Vaněček.⁵³⁴ Přebytek moralizujících, zjednodušených a predsudečných názorů o chuligánství kritizovali jako jedni z prvních publicista Karel Tomášek [=Tomáš Řezáč] a historik Dušan Třeštík ve společném článku *O chuligánech – tentokrát vědecky* z dubna 1961: „Strakatá košile, moderní tanec nebo četba ne právě hodnotné literatury a vyjadřovací způsob, který se neřídí příručkami Olgy Fastrové či Mileny Majorové, ještě chuligána nedělají. Neboť jako poznáš ptáka po zpěvu, poznáš chuligána po činu.“⁵³⁵

Tomáškův a Třeštíkův článek v *Literárních novinách* byl jedním z vůbec prvních analytičtějších textů o problému. Se zřetelem k jeho názvu (jde zjevně o aluzi na starší článek

⁵³⁰ Karlovarská hořká, *Divadelní noviny* 6, 1962-1963, č. 16, s. 4.

⁵³¹ K počátkům marxistického revizionismu ve filozofii viz KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce...*

⁵³² Srv. FLEGL, Vladimír: Tři pohledy na soudní kriminalitu mládeže, *Socialistická zákonnost* 6, 1958, č. 7, s. 424, 426.

⁵³³ HAJNÝ, Jan: O dvacetiletých, *Rudé právo* 44, č. 136, 17. května 1964, s. 2.

⁵³⁴ JÍLKOVÁ, Eva: Parašutismus terminologicus, *Literární noviny* 12, 1963, č. 35, s. 2; VANĚČEK, František: Neplést si teploměr s pacientem, s. 3.

⁵³⁵ TOMÁŠEK, Karel [=ŘEZÁČ, Tomáš] – TŘEŠTÍK, Dušan: O chuligánech – tentokrát vědecky, *Literární noviny* 10, 1961, č. 14, s. 7.

Karla Kosíka *O byrokracii, tentokrát polemicky*⁵³⁶) i obsahu (kritika dosavadních schematizací, snaha problém nově definovat) lze stať Tomáška a Třeštíka označit *cum grano salis* za „revizionistickou“. V kontextu své doby má hodnotu nejen jako polemika s tuzemskými stereotypy, nýbrž i jako popularizace vědeckých poznatků z ciziny. Propojuje totiž žánr autorského článku s recenzní statí na polskou knihu *Niebezpieczne ulice* Czesława Czapówa a Stanisława Manturzewského, kteří se jako jedni z prvních snažili zkoumat chuligánství metodami v Polsku nedávno znovuzrozené sociologie, nezalekli se ani terénního výzkumu (infiltrace chuligánských part) a dosáhli na tomto poli pozoruhodných výsledků. Kniha Czapówa a Manturzewského stala se v práci s narušenou mládeží na několik dalších let pojmem. Dušan Třeštík a Karel Tomášek spolu s nimi dosavadní kategorii chuligánství revidují, zpřesňují. Upouštějí od dosavadního směřování výtržnictví s příživnictvím („*Chuligánský zločin je zdánlivě bezdůvodný, nesmyslný. Jeho cílem není obohatit se bez práce, ale ukázat naprostou neváznost k zásadám společenského soužití.*“). Chuligán je jimi definován spíše jako „*programový nepřítel společnosti*“. Vznik jeho programového nepřátelství má kořeny v prostředí, které brání mladému člověku v jeho normálním rozvoji. Absence přirozeného vyžití u takto deprivovaných mladých lidí vytváří riziko, že se jejich snahy zvrtnou nesprávným směrem. Hlavním činitelem pro vznik chuligána jako společenského typu je však teprve gang, který frustrovanému mladému člověku „*vytváří životní prostředí*“. Výzkumy Czapówa a Manturzewského v podání Tomáška a Třeštíka potvrzují „*nutnost iniciativy nějakého „zkušeného“ chuligána, člověka schopného zjednat si autoritu a vést lidi, kteří nevědí co se sebou*“.⁵³⁷

Autoři se snažili vnést pořádek do terminologického nesouladu mimo jiné i oprášením někdejší dichotomie *pásek – chuligán* na příkladu polské dichotomie *chuligánů a wdechowców* (přeložených zde právě jako *páskové*): „*Páskové se liší od chuligánů. Sdružují se sice také v partách, ale na rozdíl od chuligánských gangů nemají vedení, jsou menší a nepevné a členy jsou i děvčata. Stejně jako chuligáni neváží si „vdechovci“ společnosti, starších, učitelů, všeho, co je podle jejich názoru – oficiální. Ale jejich odpor se neprojevuje tak agresivně. Nejsou ochotni zprerhat veškeré svazky se společností.*“⁵³⁸ Represivní postup vůči chuligánům považují Tomášek s Třeštíkem za správný, represí pásků vnímají spíše jako kontraproduktivní – a hned to dokumentují konkrétním příkladem z tuzemska: „*Na jedné*

⁵³⁶ Srv. KOSÍK, Karel: *O byrokracii, tentokrát polemicky*, *Literární noviny* 6, 1957, č. 24, s. 6. Cit. dle KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce...*, s. 361.

⁵³⁷ TOMÁŠEK, Karel – TŘEŠTÍK, Dušan: *O chuligánech – tentokrát vědecky*, s. 7.

⁵³⁸ Tamtéž.

brněnské jedenáctiletce platí dosud chmurně proslulé rakousko-uherské zvyky: – Co není dovoleno, je zakázáno. A zakázány jsou barevné dívčí punčochy, dívčí boty bez pat, svetry, účes zvaný „koňský ohon“ a mnoho dalších běžných a neškodných věcí. To je typický příklad, kdy taková opatření podněcují v mladých lidech pocity odporu a křivdy.“⁵³⁹ Nekompromisní postoj k odchylkám v módě, který byl v padesátých letech vychvalován jako to, co vznik chuligánství zažehnává, může podle Tomáška a Třeštíka naopak působit jako katalyzátor jeho vzniku. Osten kritiky dosavadních tuzemských přístupů k problému objevuje se i v samém závěru stati: „*Kniha Czapówa a Manturzewského staví před nás velmi důležitý úkol přestat s dohady a nezasvěceným moralizováním a zahájit systematické zkoumání těchto společenských jevů.*“⁵⁴⁰ Ačkoli Tomášek a Třeštík zůstávali v zajetí některých ideologických stereotypů (tvrzení, že *wdechowci* pocházejí z rodin deklasovaných a dělnických, kdežto chuligáni výhradně z rodin deklasovaných), přesto zasluhují ve své době pozornost. Ukazují nám zdroje, z jakých kritické myšlení o chuligánství mohlo na začátku šedesátých let čerpat, a jejich text vykazuje rovněž jako jeden z prvních snahu obezřetněji pracovat s pojmy.

Podobné zmínění polské sociologie coby *citatio auctoritatis* se objevilo i o čtyři roky později v článku Františka Vaněčka *Neplést si teploměr s pacientem*. Tak jako Tomášek s Třeštíkem, i Vaněček se snaží bojovat proti stereotypům a vypořádat se se zjednodušeným používáním pojmu chuligán mezi průměrnými občany („*Existuje dosti rozšířený názor, který se dá vyjádřit jakousi rovnicí: Big beat plus texasky, vousy, kytara nebo chlebník se rovná pojmu chuligán. Mnozí k tomu ještě dodávají: chuligáni, to jsou studenti, kteří... A znovu opakují to, co už bylo řečeno v první části rovnice.*“⁵⁴¹). Tak jako Tomášek s Třeštíkem, i Vaněček vyvrací mylné názory odkazem na polskou (a nyní i západoevropskou) sociologii. Tak jako Tomášek s Třeštíkem, i Vaněček vysvětluje chuligánství poukazem na jeho hlubší kořeny. Oponuje mnoha oficiálním proklamacím nepopulárním konstatováním, že chuligány nebývají jen mladí příslušníci deklasovaných tříd, natož pak mladí příslušníci inteligence, nýbrž v drtivé většině nekvalifikovaní dělníci. A zde vidí i hlubší příčinu: nekvalifikovaní zaměstnanci, kteří opustí školu hned po deváté třídě, nejsou na rozdíl od učňů výchovně usměrňováni. Jsou ponecháni svému osudu, cítí se marginalizováni. „*Cestu do dalších studií a do učení jim uzavřelo špatné vysvědčení. [...] A tak aby svému okolí dokázali to své, já jsem tady, upozorňuji na sebe výstřednostmi a někdy i násilnostmi. Zní to paradoxně, ale*

⁵³⁹ Tamtéž.

⁵⁴⁰ Tamtéž.

⁵⁴¹ VANĚČEK, František: Neplést si teploměr s pacientem, *Rudé právo* 45, č. 257, 16. září 1965, s. 3.

výtržnictví pramení vlastně z komplexu méněcennosti.“⁵⁴² Ve Vaněčkově metaforickém pojmenování představuje chuligánství již „nemoc“ kdežto texasky, vousy, kytara či nadšení pro big-beat hrají pouze roli jakéhosi „teploměru“. ⁵⁴³ A závěr jeho článku je (podobně jako u Tomáška a Třeštíka) ve znamení kritiky do vlastních řad: „Konečně i »chorobu« chuligánství jsme se už naučili léčit v zájmu i ku prospěchu věci dost radikálně. Ale jak už tomu u některých nemocí bývá, s tím hlavním, s prevencí, si poradit ještě neumíme.“⁵⁴⁴

Mnozí autoři reflektovali problém chuligánství nikoli jako výraz konfliktu jedince se společností či „ventil“ komplexů méněcennosti, nýbrž spíše jako symptom obecnějšího generačního problému. Glosa Olgy Škrábkové podrobila označení chuligán kritice coby jednoduchou odsuzující nálepku paušálně určenou mládeži v období puberty, tolik bohatém na odchylné chování a na konflikty.⁵⁴⁵ Rovněž Jan Werich v předvánočním přemítání 1969 střílel takříkajíc do vlastních řad a reflektoval zneužití pojmu chuligán v rámci širší generační provázanosti: „Připadá mi, že ti staří neumějí nebo nechtějí slyšet, když se mládí nahlas ozve; že to všechno šmahem házejí do pytle, na kterém je napsáno: Chuligáni. Kdo je mladý, je prostě chuligán. [...] Jak se někdo může pohoršovat nad tím, že se mladým nelíbí situace, do níž je dostali ti staří?“⁵⁴⁶ V podobném duchu mluvili v některých dobových rozhovorech i sami zástupci mládeže: „Myslím, že někteří lidé neprávem mladé odsuzují. Nápadnější oblečení nebo temperamentní projev nejsou chuligánství. Měli by se snažit vidět, co je v mladých pod povrchem“, ⁵⁴⁷ mínila zástupkyně gottwaldovského studentstva v roce 1963. „Nesnášíme nařizování, nemáme rádi povýšený tón. Vždyť ten, kdo má delší vlasy, nemusí být ještě chuligán. [...] Máme ostřejší názory, protože jsme si ještě nezvykli na všední život. Je to chyba, nebo přednost? Mladí se ještě brání“, ⁵⁴⁸ shrnul svůj generační pocit frézař ze Žebráku na úsvitu pookupační politické stabilizace, v listopadu 1968. Stálo by zde za zamyšlení, zda eufemismus „všední život“ pro tlaky politické a jiné konformizace byl v daném článku plodem cenzury či autocenzury.

Na pozadí generačního konfliktu pojednal inflační používání slova chuligán také Tomáš Řezáč, nedlouho po společném článku s Dušanem Třeštíkem – tentokrát v letní reportáži ze stavby uhelné elektrárny v Tušimicích. Text *Kryté vozy jedou za svým cílem* není

⁵⁴² Tamtéž.

⁵⁴³ Tamtéž.

⁵⁴⁴ Tamtéž.

⁵⁴⁵ ŠKRÁBKOVÁ, Olga: Chuligán?, *Kultura* 5, 1961, č. 36, s. 2.

⁵⁴⁶ WERICH, Jan: O mládí, *Divadelní noviny* 13, 1969-1970, č. 8-9, s. 1-2.

⁵⁴⁷ Delegátka studentů, *Naše pravda* 19, č. 30, 17. dubna 1963, s. 2.

⁵⁴⁸ LIŠKOVÁ, Jiřina: Mladí se brání, *Rudé právo* 48, č. 321, 28. listopadu 1968, s. 3.

prost generačního rozměru již proto, že autor (ročník 1935) zažil sám dobrovolné brigády a stavby mládeže v době jejich největšího rozmachu, nakažlivého budovatelského nadšení raně poválečné éry, a nyní tuto vlastní zkušenost konfrontoval s poněkud prozaičtější realitou o deset let později. „*Ale, jářku, soudruzi, kamarádi, kluci a holky, jaká jste vy to stavba mládeže? Kde jsou stěny popsané hesly? [...] Schůze, nástěnky, nadšený diletantismus začátku let padesátých? Jací jste to lidé?*“⁵⁴⁹ „Kluci a holky“ na stavbě mládeže začátku let šedesátých jsou řidší počtem, mají méně disciplíny, zato více vlastního úsudku a ve vypjatých situacích se neváhají přit – jako ti z Tušimic, kteří se drze dožadovali propuštění z podniku deset minut před ukončením pracovní doby, a byli proto vrátným stavby, vysloužilým rakousko-uherským vojákem, označeni za chuligány. „Kluci a holky“ na stavbě mládeže začátku let šedesátých jsou také hedonističtější a po práci požadují prostor pro hudební vyžití a jinou volnou zábavu podle svých představ. Vzpomínky na to, jak spartánsky se žilo na brigádách v zakladatelském období komunistického režimu, před nimi jako argument neobstojí: „*Copak předseda, ten ještě není tak starej, ale takový ty... no... Tak ty nám říkáš: Vy nevíte, co byste chtěli. My jsme orchestra na stavbách neměli a taky jsme to museli vydržet. Neměli, tak neměli. Tenkrát to asi nešlo. Ale nám je to fuk, protože my je můžeme mít. [...] A když se ozvem, tak jsme hned chuligáni. Koho to baví, aby pořád slyšel, že je chuligán?*“⁵⁵⁰ Kritická perspektiva Tomáškovy článku na jedné straně odhalovala a karikovala inflační používání slova. Na druhé straně ani původní budovatelský étos předchozí dekády v textu zcela nevymizel. To, co zde legitimizuje sklony mladých brigádníků k tramské romantice (sám titul reportáže *Kryté vozy jedou za svým cílem* je převzatá úvodní strofa tramské písně), to, co z nich snímá odium chuligánství, jsou totiž právě jejich pracovní výkony.⁵⁵¹

Nadčasový problém autoritativního stáří a rebelujícího mládí vyjádřil Tomášek v tušimické reportáži, po textu *O chuligánech – tentokrát vědecky*, již podruhé, aluzí na přežívání rakousko-uherských tradic. Vložení pojmu chuligán do úst vysloužilému císařskému vojákoví, zvyklému rozkazovat a poslouchat, neberme zde příliš doslova. Už proto, že vysloužilí císařští vojáci v šedesátých letech pomalu ale jistě vymírají. A také proto, že vykázání všech autoritativních rysů do éry „monarchického dávnověku“ mohlo být v roce 1961 spíše elegantním odvedením pozornosti od tuhé disciplinace před pouhými několika

⁵⁴⁹ TOMÁŠEK, Karel [=ŘEZÁČ, Tomáš]: Kryté vozy jedou za svým cílem, *Literární noviny* 10, 1961, č. 29, s. 6.

⁵⁵⁰ Tamtéž.

⁵⁵¹ Tamtéž.

lety. Tentýž motiv má však daleko větší význam, chápeme-li jej v širší perspektivě zděděných tradic, mentalit a *longue durée*. Dlouholetá personální kontinuita zaměstnanců v úřadech, učitelů na školách, často kritizovaný kasárenský duch meziválečných gymnázií, anebo například sama skutečnost, že občané Československé republiky rekrutovali se z někdejších loajálních poddaných rakousko-uherské monarchie⁵⁵² – to vše nutí k provokativní otázce, zda nebyli v šedesátých letech v širším slova smyslu „dědici rakušanství“ také generace tehdejších čtyřicátníků či padesátníků. To jest mistrů, učitelů a rodičů, právě těch, kteří pojem chuligánství v každodenní sociální praxi reprodukovali a dávali mu konkrétní obsah. Kladná odpověď na tuto úvahu naznačovala by v poválečném Československu přinejmenším odlesk oněch „sekundárních ctností“ (*Sekundärtugenden*) – poslušnosti, pracovitosti, disciplíny, zdvořilosti ke starším lidem –, jež byly ve stejné době tolik charakteristické pro rodičovskou generaci východoněmeckou, a jež formovaly i v sousední NDR přístup k páskům (*Halbstarke*), máničkám (*Gammler*) i chuligánům (*Rowdies*).⁵⁵³

Rovněž tramské hnutí, hojně častované epitetem chuligánství, docházelo během šedesátých let pozvolné rehabilitace. Jakožto subkultura působící vně oficiálních mládežnických organizací (ČSM), budující si vlastní svébytnou hierarchii (osady, šerifové) a vymykající se svým důrazem na „divoký“, neorganizovaný pobyt v přírodě běžným možnostem kontroly, stalo se hnutí trampů po roce 1948 zjevem nevítaným. Satirické zaostření na „páska weekendového“ v *Dikobrazu* padesátých let je ostatně prvním z důkazů.⁵⁵⁴ Oficiální publicistika padesátých a šedesátých let ocitala se do značné míry v pasti svých vlastních proklamací, chtěla-li na jedné straně zdůrazňovat pokrokový charakter trampingu v meziválečné éře, a na druhé straně spojovat soudobý tramping s chuligánstvím.⁵⁵⁵ Rozšířené tendenci synonymického používání pojmů tramp a chuligán vycházela vstříc i nemalá část dobového kresleného humoru, mezi nimi i vtipy tehdy začínajícího kreslíře (a zapřisáhlého trampa) Jana Vyčítala.⁵⁵⁶

⁵⁵² KOTALÍK, Matěj: Panovnický kult a kontinuita monarchismu v období první Československé republiky. In: *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly*, Praha: Nakladatelství Historický ústav 2008, s. 286-292, zde s. 290.

⁵⁵³ Ke komunikaci společných hodnot *ex negativo* prostřednictvím definice asociality viz LINDENBERGER, Thomas: „Asoziale Lebensweise“..., S. 229, 245-246.

⁵⁵⁴ Srv. JIROTKA, Zdeněk: Vyloupený ranch, *Dikobraz* 9, 1953, č. 14, s. 106; ZEMAN, Václav: Třeště se, šerifové! *Dikobraz* 14, 1958, č. 32, s. 255.

⁵⁵⁵ K akcentu na pokrokovost meziválečného trampingu srv. KÁŇA, Vašek: Nás nikdo nevyhubí, *Dikobraz* 17, 1961, č. 19, s. 5. V témž ročníku *Dikobrazu* objevily se zároveň články a kreslené vtipy zesměšňující trampy současné, srv. BAPE: „Pustil jsem ho dneska dřív [...]“, *Dikobraz* 17, 1961, č. 40, s. 5; VYČÍTAL, Jan: „Ahoj vole, s který seš vosady...?“, *Dikobraz* 17, 1961, č. 29, s. 5.

⁵⁵⁶ Srv. VYČÍTAL, Jan: Chulicamping, *Dikobraz* 18, 1962, č. 28, s. 3; TÝŽ: „Ten chuligán začal!“ *Dikobraz* 20, 1964, č. 27, s. 3.

Napomoci demytizovat tramping, zbavit jej stigmatizujícího přízviska chuligánství a ukázat jej především jako neškodnou snahu o autenticitu a sblížení s přírodou pokoušeli se v šedesátých letech mnozí. O revizi pohledu na trampy snažili se i televizní režisér Jindřich Fairajzl a kameraman Vladimír Plicka, kteří natáčeli v roce 1963 pomocí skryté kamery dokumentární film na tradičním dostaveníčku pražských trampů, vlakovém nádraží Braník. Článek Karla Bohmanna o přípravách dokumentu *Báječná letní neděle* začíná záměrně jedním ze stereotypů dobové publicistiky: protikladem mezi slušnými lidmi a chuligány, jejich diametrálně odlišnými představami o trávení volného času a „báječné neděli“. Text prozrazuje však zároveň zdrženlivost autora k podobným dichotomiím. Podle něj opustili během natáčení své stereotypní představy o trampingu i samotní tvůrci televizního pořadu. „*Pohovořili s několika „chuligány“ a ukázalo se, že vedle nevyčválaných „kovbojčků“ jsou mezi nimi i normální mladí lidé. Co víc, dokonce členové brigád socialistické práce, pracovníci klíčových staveb a předních průmyslových závodů. Prostě docela jiní lidé, než jak si obvykle představujeme chuligány.*“⁵⁵⁷ Tolik článek o natáčení dokumentu *Báječná letní neděle*. Tak jako ve výše citované reportáži Karla Tomáška z Tušimic, i zde legitimizuje nárok mladých lidí na svébytně trávený volný čas a zachraňuje je od nálepky chuligánství teprve důraz na jejich postoj k práci a úspěchy v zaměstnání. Jinými slovy: na trampa jako člena BSP či trampa jako pracovníka klíčové stavby jsou kladena jiná měřítká než na trampy ostatní. Svět práce a svět odpočinku zde stojí ve vztahu vzájemné provázanosti, první figuruje jako *conditio sine qua non* druhého.

Reakcí na svévolné používání slova chuligán a chuligánství, důsledkem revize a komplexnějšího pochopení pojmu byla v řadě kritických článků důrazná výzva k navrácení slova v soulad s jeho původním významem. Na křiklavé zneužívání slova upozornil čtenář týdeníku *Kultura* v odmítavé odpovědi respondentu vánoční ankety, tvrdícímu, že divadlo Semafor podporuje chuligánství:⁵⁵⁸ „*Domnívá se snad, že představení Semaforu nabádají mladé lidi k výtržnostem, rvačkám a loupežím? Nebo neví, co to chuligánství je?*“⁵⁵⁹ Za obezřetnější používání slova plédoval také František Vaněček: „*Je samozřejmé, že zlodějem nazýváme jen toho, kdo krade, podvodníkem toho, kdo podvádí, atd. Chuligán je výtržník a*

⁵⁵⁷ BOHMANN, Karel: *Báječná letní neděle*, *Kino 18*, 1963, č. 18, s. 4.

⁵⁵⁸ Asociace Jiřího Suchého s chuligánstvím není v roce 1961 ničím novým. Již ve filmu *Snadný život* (FSB, 1957, R: Miloš Makovec) byli Suchý a Josef Zíma epizodní roli zpěváků kritizováni za chuligánské vystupování. Zřejmě i proto, že premiéra filmu připadla na říjen 1957, tedy počátek masivní antichuligánské kampaně. Srv. BŘEZINA, Václav: *Lexikon českého filmu. 2000 filmů 1930-1996*, Praha 1996, s. 378.

⁵⁵⁹ PARKMAN, Jan: *K naší vánoční anketě...*, *Kultura 6*, 1962, č. 2, s. 2.

*násilník. A podle toho má být označován jen ten, kdo tak jedná.*⁵⁶⁰ Eva Jílková, podrobující kritice kromě nadužívání slova chuligán též inflaci slov individualismus, kolektivismus, konzervatismus či oportunismus, vyjádřila se o poznání radikálněji a hovořila dokonce o „*terminologických diletantech*“, jež je třeba donutit, „*aby se vysvlékli z masky fráží, ochranné impregnace termínů a začali se zase vyjadřovat vlastními slovy, tedy lidsky.*“⁵⁶¹

6. 4. Leitmotivy a mantinely antichuligánské publicistiky

Výše zvolené rozdělení české publicistiky o chuligánství na normativní a kritickou, „restaurační“ a „revizionistickou“, představuje pouze jednu z mnoha možností kategorizace. Přes vzájemné názorové odlišnosti vyskytují se v padesátých i šedesátých letech také rysy, jež různorodé proudy textů o chuligánství propojují, a jež tím zároveň vymezují pomyslné hranice oficiální antichuligánské publicistiky. Jedná se o následující trojici leitmotivů: za prvé důraz na význam výchovy v chuligánské problematice, za druhé traktování chuligánství ve vztahu k práci, a za třetí dichotomie mezi chuligánstvím v kapitalismu a v socialismu.

První leitmotiv, důraz na roli výchovy v chuligánské problematice, je v souladu s výchovným optimismem a důrazem na tvárnost člověka, jež se objevoval v prvních desetiletích poúnorového režimu i mimo sféru péče o děti či mládež a umožňuje jej označit za výchovnou diktaturu. Jak konstatoval již Stanislav Oborský během podzimní kampaně 1957, „*Je pochopitelně jasné, že otázka boje proti chuligánství těsně souvisí s celkovou otázkou výchovy mladých lidí.*“⁵⁶² Také ostatní tehdejší články volaly po spojeném úsilí rodiny, školy, společenských organizací (zejména ČSM) a Veřejné bezpečnosti.⁵⁶³ Rozdělení výchovy mezi více instancí umožňovalo v případě selhání hledat i více viníků – texty z let padesátých i šedesátých jsou si v tomto směru mnohdy podobné.⁵⁶⁴ Ačkoli rodině jako výchovné instanci stále připadalo první místo (v ní měla být svedena „*první bitva s nebezpečím chuligánství*“⁵⁶⁵), někdejší její nedotknutelnost byla odkázána do sféry buržoazních přežitků. Role kontrolní instance a právo zasahovat do výchovy náležela nyní celé společnosti.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ VANĚČEK, František: Neplést si teploměr s pacientem, s. 3.

⁵⁶¹ JÍLKOVÁ, Eva: Parašutismus terminologicus, s. 2.

⁵⁶² OBORSKÝ, Stanislav: Nestačí jen tleskat, s. 2.

⁵⁶³ Vážné zlo, s. 2.

⁵⁶⁴ SKÁCEL, Zdeněk: Jak mládež vychováváme, taková bude, *Květy* 6, 1956, č. 23, s. 10. Srv. ŠTĚPÁNEK, Vladimír: „To je ta dnešní mládež...“, *Rudé právo* 42, č. 207, 29. července 1962, s. 3.

⁵⁶⁵ OBORSKÝ, Stanislav: Nestačí jen tleskat, s. 2.

⁵⁶⁶ Tamtéž.

Hranice mezi veřejným a soukromým byla popřena jako škodlivá buržoazní konstrukce. Článek z poloviny šedesátých let, jenž tyto výchovné nároky veřejnosti formuloval a „podkoval“ je dokonce obligátní marxovskou autoritou, mohl by sloužit takřka jako krédo československé výchovné diktatury: *„Také děti jsou pro rodiče někdy soukromou záležitostí a nedají si do „výchovy“ nikým mluvit. Ale již Marx ukázal, že taková „svoboda“ není nic jiného nežli „svoboda egoismu“. Bez všestranného osvobození člověka není opravdové výchovy a bez výchovy není možno rozvíjet proces osvobození člověka – tedy sféry výchovy a svobody se nevylučují, ale doplňují. Výchova má dávat životu člověka správný směr, má ho učit, jak za svobodu bojovat a jak ji užívat.“*⁵⁶⁷ Závěry o výchově jakožto věci veřejné vyústily v řadě textů v mobilizaci občanů a vyzdvihování výchovných zásahů ze strany veřejnosti. Nejčastěji byla ingerence veřejnosti požadována vůči rodičům. Vrstevník z bydlíště či pracovního kolektivu měl podle tohoto principu nejen právo, nýbrž bezmála občanskou povinnost zasahovat cizím lidem do výchovy jejich potomků.⁵⁶⁸ Některé texty postupovaly ještě dál a naznačovaly snahu obrátit ostří výchovy dokonce proti rodičům samotným: *„Nejednou je mnoho dokladů o tom, že by kolikrát spíše ti staří potřebovali výchovu, domluvu.“*⁵⁶⁹

Obligátní součástí řady článků o chuligánech byl výchovný optimismus, důraz na převychovatelnost a polepšitelnost každého jedince. Některé texty operovaly s líbivou prognózou, že v budoucnosti bude na správnou cestu postavena veškerá mládež a převychování všichni dnešní chuligáni, bez ohledu na výši a charakter jejich provinění, bez ohledu na to, zda chtějí či nechtějí. Takto Blanka Pašková v článku *Pravda o pražských chuligánech* sice kritizovala překonaný názor, podle něhož zločinnost mládeže v socialismu samovolně zmizí. Uchýlila se však v témž článku k podobnému schematismu nekritickým přeceňováním výchovného významu společnosti. *„Staví-li se chuligáni ještě dnes svými činy proti jejím zájmům, postaví se společnost celou vahou a všemi prostředky (i proti jejich vlastní vůli) za to, aby se z nich stali pořádní lidé.“*⁵⁷⁰ Kriticky laděné texty Karla Tomáška a Dušana Třeštíka nebo Františka Vaněčka obsahují výchovného optimismu poskrovnu, i v nich se však objevuje základní teze, že pozitivní vliv kolektivu může působit jako profylaxe

⁵⁶⁷ KOZEL, František: Člověk ve výchově a v ekonomii, *Literární noviny* 13, 1964, č. 22, s. 6-7.

⁵⁶⁸ OBORSKÝ, Stanislav: Nestačí jen tleskat, s. 2.

⁵⁶⁹ ŠTĚPÁNEK, Vladimír: „To je ta dnešní mládež...“, s. 3.

⁵⁷⁰ PAŠKOVÁ, Blanka: *Pravda o pražských chuligánech*, s. 110, 118.

chuligánství, a že nepřítomností tohoto vlivu vzniká naopak nebezpečné výchovné vakuum, jež může v krajním případě vyplnit právě chuligánská parta.⁵⁷¹

Druhým leitmotivem antichuligánské publicistiky je traktování chuligánství ve vztahu k práci. Podobně jako motiv výchovy objevoval se v různých variantách a obměnách. „Záporným pólem“ tohoto leitmotivu je definice chuligána jako člověka, který se štítí práce. Stigma fluktuanta, absentéra, příživníka přesahovalo i hranice jednotlivých subkultur: epigramy a kreslené vtipy proti páskům, chuligánům a máničkám v *Dikobrazu* let padesátých a šedesátých jsou si nezdárcem navzájem podobné jako vejce vejci. Jako dílčí příklad možno uvést motiv fluktuace. Protagonista epigramu Jaroslava Vojtěcha *Fluktuant* v *Dikobrazu* z roku 1953 (s pointou „*Jakoupak práci on by vlastně rád?/Práci – on žádnou. On chce jenom plat.*“⁵⁷²) má na ilustraci Otakara Štembery kostkované sako, úzké nohavice se záložkami, podrážky ze surové gumy a divoce malovanou kravatu, tedy vizáž výmluvně prozrazující páska. „*Půjdu na stavbu. Tam se prý pořád ještě přidává*“,⁵⁷³ prohlašuje na Nepraktově kresleném vtipu v *Dikobrazu* z října 1965 mladý muž s texaskami, rolákem a dlouhými vlasy, tedy vizáží pro změnu zjevně máničkovskou. „Kladným pólem“ téhož leitmotivu je snaha sejmout z příslušníků mládeže odium chuligánství poukazem na jejich vynikající pracovní výkony. Ta se objevovala v citovaných reportážních textech Karla Bohmanna *Báječná letní neděle* a Karla Tomáška *Kryté vozy jedou za svým cílem*, vystupuje však zčásti i v antichuligánské kampani 1957. V ní Dušan Tomášek důrazně odlišil fenomén chuligánství od drtivé většiny pražské mládeže, argumentuje přitom opět prací – splněnými závazky členů ČSM a milionem odpracovaných hodin na brigádách.⁵⁷⁴ V šedesátých letech traktovala publicistika chuligánství ve vztahu k práci také tím, že při charakterizaci provinilců zohledňovala jejich socioprofesní zařazení, a ztotožňovala chuligány ponejvíce s nekvalifikovanými dělníky.⁵⁷⁵

Třetím leitmotivem antichuligánské publicistiky je konstatování rozdílu mezi chuligánstvím v kapitalismu a v socialismu. Podle tohoto principu mělo být chuligánství v kapitalismu z definice neodstranitelné, vázané na společenské poměry kapitalistického zřízení, a mělo se proto v budoucnu i nadále množit, zatímco chuligánství v socialismu se

⁵⁷¹ VANĚČEK, František: Neplést si teploměr s pacientem, s. 3. Srv. TOMÁŠEK, Karel – TŘEŠTÍK, Dušan: O chuligánech – tentokrát vědecky, s. 7.

⁵⁷² VOJTĚCH, Jaroslav: *Fluktuant*, *Dikobraz* 9, 1953, č. 29, s. 228.

⁵⁷³ NEPRAKTA [pseud.]: „Půjdu na stavbu.[...]“, *Dikobraz* 21, 1965, č. 43, s. 5.

⁵⁷⁴ TOMÁŠEK, Dušan: Kdo je pražská mládež?, *Večerní Praha* 3, č. 257, 31. října 1957, s. 1.

⁵⁷⁵ VANĚČEK, František: Neplést si teploměr s pacientem, s. 3. Srv. FRANĚK, Jiří: »Máničky« – a co dál?, *Rudé právo* 46, č. 239, 30. srpna 1966, s. 2.

mělo dařit postupně odbourávat a v budoucnu mělo být odsouzeno k úplnému vymizení. Takto soudili například Tomášek s Třeštíkem: „*Je podstatný rozdíl mezi chuligánstvím na Západě a v zemích socialistického tábora. Především v tom, že chuligánství u nás i v Polsku a v ostatních zemích našeho tábora je zjevně přechodným. Na Západě však musí existovat, pokud bude kapitalismus.*“⁵⁷⁶ Antagonismus chuligánství v kapitalistické a v socialistické společnosti vykreslil i nestor nápravné pedagogiky šedesátých let a ředitel nápravného ústavu mládeže ve středočeském Obořišti, Zdeněk Tax, v předmluvě k „harlemské baladě“ Warrena Millera *Prezydent krokadylů* (znamenitě přeložené Janem Zábranou): „*V Millerově knize se dočteme, jak parta Vlků má „sociálního pracovníka“. [...] V podmínkách, které chorobou neustále infikují nové a nové skupiny mládeže, nemá ovšem takové léčení naděje na úspěch. Léčit produkty bídy psychologicky je naprostá iluze. Něco jiného u nás. My se plným právem a s oprávněnou nadějí na úspěch můžeme věnovat „léčení“ infikovaných jedinců. [...] Vidíme v nich mladé lidi, které výjimečně nepříznivé podmínky na čas vykolejily, ale z kterých mohou vyrůst lidé charakterní, řádní a společensky plně užiteční.*“⁵⁷⁷ Nadějně vyhlídky na budoucí pokles chuligánství v socialistickém Československu zdůrazňovala v téže době i Blanka Pašková.⁵⁷⁸

Důrazem na jeho zrod, rozmach a neodstranitelnost v podmínkách kapitalismu bylo chuligánství podrobeno hned dvojí exkluzi – jednak časové, jednak prostorové. V rovině časové bylo vykazováno do nedávné minulosti (tj. do období „buržoazní“ první republiky), v rovině prostorové pak vně československých hranic (tj. do USA či kapitalistických států západní Evropy). Tato dvojí exkluze, již by bylo snad nejtrefněji možno pojmenovat sartrovským citátem „*peklo jsou ti druzí*“ („*l'enfer, c'est les autres*“),⁵⁷⁹ jevila se pro publicistické vyrovnání s chuligánstvím jako nadmíru užitečná. Umožnila bagatelizovat význam tuzemského chuligánství ve srovnání s cizinou či s minulostí. Tak činilo v dané době mnoho publicistů, vedle Jiřího Svobody⁵⁸⁰ či Vladimíra Štěpánka⁵⁸¹ i někdejší známý recitátor proletářské poezie El-Car (vl. jm. Karel Jiráček). Ten zdůvodňoval soudobé znepokojené

⁵⁷⁶ TOMÁŠEK, Karel – TŘEŠTÍK, Dušan: O chuligánech – tentokrát vědecky, s. 7.

⁵⁷⁷ TAX, Zdeněk: Hořká obžaloba, naléhavá výzva, In: MILLER, Warren: *Prezydent krokadylů*, Praha: SNKLHU 1963, s. 5-10, zde s. 8-9.

⁵⁷⁸ PAŠKOVÁ, Blanka: Pravda o pražských chuligánech, s. 108.

⁵⁷⁹ Jde o závěrečnou větu Sartrovy divadelní hry *S vyloučením veřejnosti* (*A huis clos*). Jeho konotacím v rámci existencialistické filozofie se důkladně věnoval již Václav Černý v *Sešitech o existencialismu*. Nutno přiznat, že pojem pekla má v Sartrově hře poněkud jiný význam. Přesto používáme citát v přítomném kontextu, neb se nám jeví jako lapidární zkratka hned dvojího sebevymezení – vůči Minulosti (=kapitalistické první republice) a Cizině (=soudobému kapitalistickému světu), v němž jsou oba objekty sebevymezení zároveň démonizovány, diabolizovány.

⁵⁸⁰ SVOBODA, Jiří: Člověk a přirozenost, *Rudé právo* 41, č. 280, 8. října 1961, s. 3.

⁵⁸¹ ŠTĚPÁNEK, Vladimír: „To je ta dnešní mládež...“, s. 3.

polemiky o mládeži originálním způsobem, byť s významovými nuancemi samotného pojmu chuligánství si příliš hlavu nelámali: „*Je jisté, že ve staré společnosti byly tyto zjevy daleko masovější [...], avšak nevzbuzovaly takovou pozornost prostě pro to, že vedení a morálka celé společnosti byly chuligánské v pravém slova smyslu, neboť vykořisťování člověka člověkem je vůbec největší možné chuligánství a v takové společnosti se tyto jevy a daleko masovější ztrácely. V dnešní naší společnosti, která je nesrovnatelně morálnější, každý i ojedinělý podobný zjev mimořádně vyniká a budí pozornost.*“⁵⁸²

Exkluze fenoménu chuligánství umožňovala zároveň svádět jeho tuzemskou existenci na škodlivé západní vlivy. Vedle El-Cara tak činil i Jiří Svoboda.⁵⁸³ Rovněž Blanka Pašková přispívá k exkluzi chuligánství tím, že zdůrazňuje jeho britský původ a taktně mlčí o tom, že slovo se do Československa dostalo ze Sovětského svazu.⁵⁸⁴ Plně v souladu s exkluzí chuligánství a sebevymezením vůči kapitalismu byl i opakující se motiv Divokého západu jako negativně konotovaného pojmu a odlišení od něj jako legitimizace zákroků proti chuligánům ve vlastní zemi. „*Lotry je třeba bít po ruce, dokud se jim jednou provždy, na celý život nepřestane chtít změnit ulice našeho města v divoký Západ.*“, čteme v článku o varšavských výtržnostech z podzimu 1957.⁵⁸⁵ „*Naše hlavní město není přece Divoký západ, kde by se slušný člověk bál večer vyjít na ulici.*“, ospravedlňoval rázná antichuligánská opatření v roce 1964 Jan Hajný.⁵⁸⁶

6. 5. Rekapitulace a dílčí závěr: chuligánství v publicistice jako subkultura

Pojem chuligán, objevující se ojediněle již v meziválečné éře, byl do Československa importován legionářskou prózou, cestopisy a reportážemi ze sovětského Ruska. Původně byla v tisku zdůrazňována jeho exotika a cizost, již krátce po druhé světové válce vystoupily naopak v Československu hlasy, volající po zavedení kategorie chuligán do trestního práva. K právní akulturaci pojmu (coby jednoho z nástrojů mocenské stabilizace) došlo však až krátce po maďarském povstání 1956. V období 1957–1969 lze na stránkách českých novin a časopisů rozeznat dvě linie publicistiky věnující se chuligánům a chuligánství. Na jedné straně rozvinula se od roku 1957 publicistika normativní (či „restaurační“), jež používala

⁵⁸² EL-CAR [=JIRÁČEK, Karel]: K diskusi o mládeži, *Kultura* 2, 1958, č. 30, s. 3.

⁵⁸³ Tamtéž. Srv. SVOBODA, Jiří: Člověk a přirozenost, *Rudé právo* 41, č. 280, 8. října 1961, s. 3.

⁵⁸⁴ PAŠKOVÁ, Blanka: Pravda o pražských chuligánech, s. 118.

⁵⁸⁵ Polští studenti po boku milice proti výtržníkům, *Rudé právo* 37, 8. října 1957, s. 5.

⁵⁸⁶ HAJNÝ, Jan: Plody lhostejné výchovy, s. 2.

pojem chuligán jako hotovou kategorií, příliš jej neproblematizovala, a měla sklon k výrazně inflačnímu používání slova. Na druhé straně formovala se po roce 1960 publicistika kritická (či „revizionistická“), jež použití téhož pojmu naopak zpochybňovala, ukazovala úskalí jeho svévolné aplikace, ptala se po hlubších příčinách chuligánství coby společenského jevu, a usilovala o návrat k původnímu významu slova. Tyto dvě linie antichuligánské publicistiky koexistovaly vedle sebe – nelze mluvit o konkrétním momentu, kdy by jedna z nich ustoupila jednoznačně do pozadí a druhá převážila. V obou zkoumaných desetiletích lze navíc vypožorovat obecnější leitmotivy, jež rozdíl mezi normativní a kritickou publicistikou relativizují, jež naznačují nepsané mantinely celého antichuligánského diskursu a dokazují v něm spíše prvky kontinuity než diskontinuity. Jsou to důraz na roli výchovy v chuligánské problematice, traktování chuligánství ve vztahu k práci, konstatování kvalitativního rozdílu mezi chuligánstvím v kapitalismu a v socialismu. Antichuligánské debaty přesahují partikulární problematiku chuligánství samotného a odhalují také obecnější diskurzivní strategie a mechanismy. V tomto smyslu může být motiv chuligánství v českém tisku také chápán: „restaurační“ publicistika o chuligánství jako strategie vytváření obrazu nepřítele a mediální mobilizace veřejnosti proti němu; „revizionistická“ publicistika o chuligánství naopak jako barometr názorové plurality a kritického myšlení; jejich souhra a sám sémantický vývoj slova chuligán/chuligánství v českém tisku pak jako ukázka svébytné vlastní dynamiky uvnitř socialistického panství.

Ovládl-li pojem chuligánství mediální krajinu let padesátých a šedesátých, může sotva překvapit, že je výzkum publicistické reflexe chuligánství spojen s nezměrným množstvím pramenného materiálu. Proto potřebuje též oporu v podobě teoretického konceptu, jenž by usnadnil se v záplavě pramenů orientovat a poskytnul by nezbytného společného jmenovatele. V případě české antichuligánské publicistiky lze za takovýto teoretický nástroj považovat koncept subkultury v pojetí, v němž se rozvinul na Centre for Contemporary Cultural Studies při birminghamské univerzitě.

Některé práce birminghamské školy ze sedmdesátých let orientují se právě na přijímání subkultur v médiích. Dick Hebdige míní, že „*vznik okázalé subkultury je vždy provázen vlnou hysterie v tisku*.“ Tato hysterie osciluje podle Hebdige mezi úděsem a fascinací, pobouřením a pobavením. Média reagují na subkulturní styl střídavě jeho oslavou,

zesměšněním či pranýřováním.⁵⁸⁷ O explicitní publicistické oslavě páskovské a chuligánské subkultury lze v československém případě hovořit jen stěží. Dvě další polohy jsou naopak v dobovém tisku zastoupeny sdostatek. Bezpočet satirických článků či kreslených vtipů v humoristickém časopise *Dikobraz* je výmluvným příkladem snahy postavu páška a chuligána zesměšnit, výše citované články v nesatirickém tisku – hlavně normativní publicistika v *Rudém právu*, a *Večerní Praze*, ale i v *Literárních novinách* či *Kultuře* – pranýřovaly pášky a chuligány spíše jako vážné nebezpečí a společenskou hrozbu.

Podle subkulturních studií je důležitým úkolem médií navrátit subkulturu jakožto nový, neznámý a tudíž zneklidňující jev do zavedených významových rámců, notoricky známých kategorií: „*tito mladí lidé, rozhodnutí být součástí okázalé mládežnické kultury, jsou v televizních a novinových reprezentacích současně vraceni tam, kde by je rád viděl zdravý rozum (prezentováni zajisté jako 'zvířata', ale také 'v rodině', 'mimo práci', 'v módě', atd.)*“.⁵⁸⁸ Tyto konkrétní příklady redefinice subkultur lze identifikovat i v československé publicistice. Metafora „zvířete“ táhne se jako pomyslná červená nit brožurou Radovana Krátkého s příznačným názvem *Pásek. Studie na živočichozpytném podkladě*. Nejlépe zastupuje tento motiv úvod knihy („*Ba, je třeba udělit přírodovědcům výtku za to, že se dosud nezabývali bližším studiem živočicha, jenž je znám nejčastěji pod názvem pásek*“.⁵⁸⁹) a její závěr („*Je třeba pásky hubit [...] [,] potírat a někdy i lovit*“.⁵⁹⁰). Navrácení páška a chuligána do významového rámce rodiny je patrné i ve výše analyzovaném „výchovném“ leitmotivu antichuligánské publicistiky. Setkáme se s ním v dobové satíře, kde bylo tímto způsobem doporučováno zúčtovat se subkulturně svébytnou mládeží obyčejným otcovským výpraskem (Kamil Daneš: „*Mám lepší rým pro takového páška, / a ten jest: „Proč mu tatík nenapraská? “*““.⁵⁹¹ František Skála: „*No, hochu, páskem chtěl jsi být, / a zatím páskem budeš bit!*“.⁵⁹²). Odkaz na rodinu objevoval se v normativní publicistice, kde bylo tímto způsobem například bagatelizováno policejní násilí („*Jak po výprasku od tatínka...*“, zněl v příloze *Rudého práva* škodolibý popisek fotografie zbitého demonstranta z 21. srpna 1969.⁵⁹³).

⁵⁸⁷ „*The emergence of a spectacular subculture is invariably accompanied by a wave of hysteria in the press.*“ HEBDIGE, Dick: Subculture: The Meaning of Style. In: GELDER, Ken – THORNTON, Sarah (eds.): *The Subcultures Reader*, p. 131.

⁵⁸⁸ „*those young people who choose to inhabit a spectacular youth culture are simultaneously returned, as they are represented on TV and in the newspapers, to the place where common sense would have them fit (as 'animals' certainly, but also 'in the family', 'out of work', 'up to date', etc.)*“ HEBDIGE, Dick: Subculture..., p. 131.

⁵⁸⁹ KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek...*, s. 7.

⁵⁹⁰ Tamtéž, s. 118.

⁵⁹¹ DANEŠ, Kamil: *Láska – páška, Dikobraz 10*, 1954, č. 3, s. 20.

⁵⁹² SKÁLA, František: Řek si: „Už budou Vánoce.“/A nakupuje divoce.[...], *Dikobraz 9*, 1953, č. 51, s. 425.

⁵⁹³ JANÍK, Karel – STANÍK, Ota: *Neprošli...*, s. 15.

Navrácení pásky a chuligána do významového rámce „práce“ je patrné ve výše analyzovaném „pracovním“ leitmotivu antichuligánské publicistiky. Jeho typickými příklady jsou asociace chuligánů (resp. pásků či mániček) s příživnictvím, fluktuací a absencí v publicistice normativní, stejně jako charakterizace chuligánů jako nekvalifikovaných dělníků v publicistice kritické.

Podle Dicka Hebdige má redefinice subkultur dvě charakteristické podoby: „(1) přeměnu subkulturních znaků (oděv, hudba, atd.) v masově vyráběné předměty (tj. formu zboží); (2) 'označení' a redefinici deviantního chování dominantními skupinami – policií, médií, soudnictvím (tj. formu ideologickou).“⁵⁹⁴ Na první z obou forem, zboží redefinici subkultury, upomíná například humoristický článek Jiřího Krause *Společnost nás zradila*, jenž s ironickým nadhledem reflektoval zmasovění (a tudíž devalvaci) původních distinktivních znaků chuligána v polovině šedesátých let: „*Společnost považovala mne a Žvábka Willyho za chuligány. K tomu nám stačily dohromady: dvojce džínsy, dvě bundy „made in Italy“, dlouhé vlasy a čtyři kožené holínky. Hráli a zpívali jsme Beatles a Rolling Stones. [...] Potom však přišla ta zrada. Cizinecký ruch přivodil hojnost devizových korun mezi lidem. Nyní lze shlédnouti po ulicích krácející prošedivělé pány v džínách a šustácích „made in Italy“. I můj otec, který si donedávna nevšímal světové módy, si záhadnou cestou opatřil americké texasky. [...] Jsme s Willym zoufalí. Jak se teď my, chuligáni, odlišíme od ostatních lidí?*“⁵⁹⁵ Druhou z obou forem, ideologickou redefinici subkultury, lze spatřovat v častém vměštnávání chuligánství do politických kategorií, jako v článku *Večerní Prahy* z 21. října 1957 („*Jsou zálohou, s kterou počítá i třídní nepřítel*“⁵⁹⁶), či v *Rudém právu* z listopadu 1969, v němž byl vandalský útok na schůzi k výročí říjnové revoluce přirovnán k fašistickým bojůvkám meziválečné éry a označen jako „*stříbrňáctví*“.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ „(1) the conversion of subcultural signs (dress, music, etc.) into mass-produced objects (i.e. the commodity form); (2) the 'labelling' and re-definition of deviant behaviour by dominant groups – the police, the media, the judiciary (i.e. ideological form).“ HEBDIGE, Dick: *Subculture...*, p. 131.

⁵⁹⁵ KRAUS, Jiří: *Společnost nás zradila*, *Dikobraz* 21, 1965, č. 45, s. 3.

⁵⁹⁶ *Tvrdě proti chuligánům...*, s. 1.

⁵⁹⁷ *Stříbrňáctví*, *Rudé právo* 49, č. 269, 15. listopadu 1969, s. 2.

7. Exkurs B – Středoevropské chuligánství v komparativní perspektivě

Mnohem snadnější než kompenzovat socialistické principy společenskou horečkou po spotřebním zboží, např. po ledničkách, která se od šedesátých let rozmáhala, bylo pro nositele moci potrestat mládežníka v džínsech. Zdálo se schůdnější obnovit zdání společenské jednoty tím, že bylo otevřeno téma dekadence (mládežnické kriminality, násilí, sexuální nevázanosti, vzniku masové kultury, rozkladu rodiny) a učiněno motorem tiskových kampaní.⁵⁹⁸

Sándor Horváth, „Rowdys“, „Schnösel“ und „Gangs“

Jak již bylo naznačeno v pasáži o dosavadním stavu bádání ke zkoumanému tématu, stal se fenomén chuligánství v posledních deseti letech tématem výzkumu především v rámci maďarského, německého či amerického výzkumu soudobých dějin. V českém dějepisectví zůstává zkoumaný fenomén doposud spíše na okraji zájmu. Již z toho vyplývá, že dosavadní badatelské poznatky o chuligánství v ostatních zemích střední Evropy mohou být k užitku i pro bádání v československém rámci. Dosavadní práce, vztahující se k tématu chuligánů a chuligánství, liší se co do poměru mezi teoretickým a empirickým přístupem a mají i rozdílné konceptuální zakotvení. Nadto interpretují samotný fenomén chuligánství různě.

V zájmu kontextualizace aktuálních badatelských poznatků o fenoménu chuligánství v Československu padesátých a šedesátých let dvacátého století, jež jsou obsahem této práce,

⁵⁹⁸ „Für die Machthabenden war es viel naheliegender einen Jugendlichen in jeans zu bestrafen, als die sozialistischen Prinzipien mit dem seit den 1960er Jahren um sich greifenden gesellschaftlichen Fieber nach nach Gebrauchsgütern wie z. B. Kühlschränken abzugleichen. Es schien praktikabler zu sein, den Schein einer gesellschaftlichen Einheit wiederherzustellen, in dem man das Thema Dekadenz – Jugendkriminalität, Gewalt, sexuelle Zügellosigkeit, Schaffung einer Massenkultur, Zersetzung der Familie – aufbrachte und es zum Treibstoff von Pressekampagnen machte.“ HORVÁTH, Sándor: „Rowdys“, „Schnösel“ und „Gangs“. Subkulturen ungarischer Jugendlicher in den 1960er Jahren, In: Zeitgeschichte-online. Thema: Pop in Ost und West. Populäre Kultur zwischen Ästhetik und Politik, ed. KLIMÓ, Árpád von – DANYEL, Jürgen, Duben 2006, S. 31, URL:

<http://www.zeitgeschichte-online.de/zol/portals/_rainbow/documents/pdf/pop_horvath.pdf>

je proto na místě prezentovat chuligánství ve čtyřech spolu sousedících středoevropských zemích (Československo, Polsko, Maďarsko, NDR) v historickém srovnání. Z hlediska pramenné základny půjde o srovnání asymetrické. Situace v Československu bude, tak jako ve předchozích třech kapitolách práce, charakterizována převážně na základě primárních pramenů, situace v ostatních zemích naopak na základě existující sekundární literatury. Dané srovnání mělo by pomoci lépe objasnit podobnosti fenoménu v jednotlivých zemích, a uvést různorodé vývojové průběhy na společného jmenovatele. Následující komparativní exkurs klade si za cíl zabývat se za prvé chuligánstvím jako symptomem rozporu mezi mocenskými nároky a sociální praxí, za druhé společnými kontinuitami či diskontinuitami, a za třetí funkcí a historickým významem kategorie chuligána ve společnostech státního socialismu.

7. 1. Chuligánství mezi mocenskými nároky a sociální praxí

Pokud se společnosti státního socialismu vyznačovaly *ex definitione* výraznou orientací na budoucnost, pokud spatřovaly v představitelích mládeže hlavní recipienty oficiální ideologie a budovatele nového společenského řádu, pak lze obraz těch mládežníků, jež se od oficiální ideologie odvraceli a o společenský projekt vybudování socialismu nikterak nezajímali, interpretovat v první řadě jako rozpor mezi přáním a skutečností socialistického panství. Katherine Lebowová a Sándor Horváth znázornili tuto diskrepanci mezi mocenskými nároky a sociální praxí na příkladu dvou nově postavených urbánních celků při metalurgických komplexech – polského města Nowa Huta a maďarského města Sztálinváros (dnes Dunaújváros).⁵⁹⁹ Tato nová průmyslová města měla plnit funkci laboratoře socialistického projektu *par excellence*: socialistická práce, bydlení a životní styl měly napomoci vytvoření kýženého nového člověka.⁶⁰⁰ Skutečnost, že se do obou nově založených měst stěhovali převážně lidé z vesnic, činila úkol (se zřetelem na socialistický záměr odstranění protikladů mezi městem a venkovem) o to významnějším.⁶⁰¹

⁵⁹⁹ LEBOW, Katherine: Socialist Leisure in Time and Space. Hooliganism and Bikiniarswo in Nowa Huta 1949-1956. In: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (Hg.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948-1968*, München 2005, S. 527-540; HORVÁTH, Sándor: Alltag in Sztálinváros. Die „Zivilisierten“ und die „Wilden“ in der ersten sozialistischen Stadt Ungarns. In: Tamtéž, S. 505-526.

⁶⁰⁰ HORVÁTH, Sándor: Alltag in Sztálinváros..., S. 506, 513; LEBOW, Katherine: Socialist Leisure..., S. 528-529.

⁶⁰¹ HORVÁTH, Sándor: Alltag in Sztálinváros..., S. 517; LEBOW, Katherine: Socialist Leisure..., S. 527.

Veškeré pokusy o určování volného času obyvatel města narážely však na sílu tradic a navyklého životního stylu. Navzdory oficiálním očekáváním vznikaly v obou městech autonomní prostory mimo projektovanou kulturní a sociální infrastrukturu, a stejně tak se formovaly i různorodé sociální identity.⁶⁰² Mládež ve městě Nowa Huta se veškeré oficiální kulturní nabídce důsledně vyhýbala. Namísto čtení sovětských a polských klasiků trávila čas raději čtením brakové literatury či poslechem jazzové hudby.⁶⁰³ Ve městě Sztálinváros se staly namísto divadel či dělnických klubů oblíbeným místem sociálního kontaktu spíše laciné hostince se svými obligátními „rituály“ hospodských rvaček a pití piva s rumem.⁶⁰⁴ Projekt nového, kultivovaného a ušlechtilými zájmy oplývajícího socialistického člověka se nezdařil.

Lebowová i Horváth prezentují ve svých textech jakožto zástupný symbol autonomních identit a způsobů chování právě postavu chuligána.⁶⁰⁵ Horváthovy interpretace přesahují omezený mikrohistorický rámec a zkoumají tužby a neúspěchy oficiální výchovné politiky i v celomaďarském měřítku. Podle Horvátha bylo důležitým cílem státu kontrolovat veškerou socializaci mládeže. *„Celospolečenské kontroly nemohlo být samozřejmě nikdy dosaženo. Vybrat a potrestat jednotlivé skupiny z řad mladistvých bylo podstatně výhodnější a slibovalo větší efekt.“*⁶⁰⁶ Z tohoto důvodu byly oficiální pokusy vypořádat se s chuligány, alespoň podle Horvátha, spíše kompromisním řešením než skutečným odstraněním ožehavého společenského problému. Vznik a dlouhé trvání fenoménu chuligánství interpretuje dosavadní historiografie jako důkaz jasných hranic státních projektů a záměrů, ať už v souvislosti s jazzovou subkulturou v Maďarsku (Karl Brown), či v kontextu fungování Lidové policie (*Volkspolizei*) v NDR (Thomas Lindenberger).⁶⁰⁷ Jak konstatuje Karl Brown ve své studii o jazzových nadšencích v Maďarsku padesátých let: *„Přetrvávání jazzové subkultury a vznik chuligánství v komunistickém Maďarsku skýtají pádné důkazy o tom, že režimní program kulturní transformace selhal. Obojí čerpalo z nadnárodních kontaktů se Západem, navzdory*

⁶⁰² HORVÁTH, Sándor: *Alltag in Sztálinváros...*, S. 522, 524; LEBOW, Katherine: *Socialist Leisure...*, S. 528, 532-533.

⁶⁰³ LEBOW, Katherine: *Socialist Leisure...*, S. 533-534.

⁶⁰⁴ HORVÁTH, Sándor: *Alltag in Sztálinváros...*, S. 522-523.

⁶⁰⁵ HORVÁTH, Sándor: *Alltag in Sztálinváros...*, S. 524; LEBOW, Katherine: *Socialist Leisure...*, S. 534-536.

⁶⁰⁶ „Eine gesamtgesellschaftliche Kontrolle konnte natürlich nie erreicht werden und es war wesentlich preiswerter und spektakulärer einige Gruppen von Jugendlichen auszuwählen und zu bestrafen.“ HORVÁTH, Sándor: „Rowdys“, „Schnösel“ und „Gangs“. *Subkulturen ungarischer Jugendlicher in den 1960er Jahren*, In: *Zeitgeschichte-online*. Thema: Pop in Ost und West. Populäre Kultur zwischen Ästhetik und Politik, ed. KLIMÓ, Árpád von – DANYEL, Jürgen, Duben 2006, S. 1-31, zde S. 30-31, URL:

<http://www.zeitgeschichte-online.de/zol/portals/_rainbow/documents/pdf/pop_horvath.pdf>

⁶⁰⁷ BROWN, Karl: *Dance Hall Days. Jazz and Hooliganism in Communist Hungary, 1948-1956*, In: PICKHAN, Gertrud – RITTER, Rüdiger (eds.): *Jazz behind the Iron Curtain*, [rkp. sborníku – v tisku], pp. 267-294; LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952-1968*, Köln/Weimar/Wien 2003.

režimu, snažícímu se kontrolovat přístup svých občanů k zahraničním informacím a kulturní produkci; obojí komplikovalo [...] autoritární záměry režimu s jeho občany.“⁶⁰⁸

To, co činilo chuligánství obzvláště nebezpečným, byl potenciál kolonizace veřejného prostoru neoficiálními skupinami a udržování tradiční hranice mezi prací a volným časem, veřejným a soukromým, jež měla být v socialismu překonána. Sándor Horváth v případě socialistického Maďarska konstatuje: „Oficiální diskurz socialistické éry stavěl, prostřednictvím propagace institucionalizovaných volnočasových aktivit, nevázaně trávený volný čas subkultur mimo normu.“⁶⁰⁹ Skupinové aktivity mimo státní kontrolu, tj. mimo mládežnickou organizaci, nebyly v dané době žádoucí. V „nepřehledném výskytu nezávislých mládežnických skupin na veřejnosti“ tkvělo potenciální nebezpečí.⁶¹⁰ I tento jev dokázali socialističtí kriminalisté zakomponovat do logiky vývoje k delikvenci: slovy Thomase Lindenbergera konstruovali „eskalační potenciál od „neškodného postávání na rozích k cílené podzemní činnosti.“; „Chuligánství a vznik part' patřily k sobě.“⁶¹¹ – „chuligánství“ znamenalo v pojetí bezpečnosti v první řadě „partu“, a v souvislosti s ní bylo zkoumáno i potíráno.

Obavy z nekontrolovatelných skupin, uvažování v nebezpečně působících kauzálních řetězcích i asociace chuligánství s partou lze doložit v téže době také v Československu. „Pokud jde o mládež do 18 let [,] je v současné době nejhorším zjevem jejich [sic!] sdružování do skupin“, lze se dočíst v informativní zprávě pražského MV KSČ z roku 1955.⁶¹² I československá publicistika si libovala v paušalizacích: „Chuligán raději pije a tančí než pracuje, a jistě provede něco, co by neměl“, zní „presumpce viny“ v jednom čtenářském dopise v časopise *Kultura* z roku 1959.⁶¹³ Také asociace pojmů „chuligán“ a „parta“ vyskytovala se v Československu často. První dva mezioborové výzkumy kriminality

⁶⁰⁸ „The persistence of the jazz subculture and the emergence of hooliganism in Communist Hungary provide stark evidence of the failure of the regime's program of cultural transformation. Both drew on transnational linkages with the West, thwarting a regime that sought to control its subjects' access to outside information and cultural production; both complicated [...] the regime's authoritarian intentions for its subjects.“ BROWN, Karl: *Dance Hall Days...*, p. 291.

⁶⁰⁹ „Der offizielle Diskurs der sozialistischen Ära stellte die ungebundene Freizeitbeschäftigung der Subkulturen durch die Propagierung institutionalisierter Freizeitaktivitäten außerhalb der Norm.“ HORVÁTH, Sándor: „Rowdys“, „Schnösel“ und „Gangs“, S. 29.

⁶¹⁰ „unübersehbaren Auftreten von unabhängigen Gruppen Jugendlicher in der Öffentlichkeit“ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 412.

⁶¹¹ „ein Eskalationspotential von der „harmlosen“ Eckensteherei zur zielgerichteten Untergrundtätigkeit.“; „'Rowdytum und Cliquenbildung' gehörten zusammen.“ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 409, 389.

⁶¹² Informativní zpráva o stavu trestnosti mládeže v Praze v r. 1954 a její příčiny (16. dubna 1955), s. 2. AHMP: *Fond: MV KSČ – Byro MV KSČ*, f. 02/1, kart. 101, a. j. 225, sv. 16, inv. č. 574.

⁶¹³ HOREŠOVSKÝ, Ladislav: *Škola a svět*, s. 7.

mládeže, završené v roce 1965, věnovaly fenoménu part po samostatné kapitole.⁶¹⁴ Faktické výsledky zůstaly ovšem, stejně jako v jiných středoevropských zemích, velmi omezené. Fluidita mládežnických neformálních skupin činila ze snah o jejich vymýcení povýtce sisyfovský úkol. Bezpečnosti se sice dařilo mládežnické subkultury průběžně zneškodňovat, ale nedokázala zabránit jejich opětovnému vzniku.⁶¹⁵ Nový „socialistický člověk“ v socialistickém městě, stejně jako budoucnost bez kriminality, ukázaly se být nedosažitelnými cíli. Chuligánství – ať již v Československu, Polsku, Maďarsku, NDR, ať již v mikroprostoru průmyslového města či v transregionálním rámci – je pro to dostatečně reprezentativním důkazem.

7. 2. Kontinuity a cézury v antichuligánském diskursu

Použití a chápání pojmu chuligán ve čtyřech středoevropských zemích vykazuje jak podobnosti, tak i rozdíly. Podle Thomase Lindenbergera objevovalo se slovo chuligán (*Rowdy*) v NDR již na počátku padesátých let, nejprve pouze jako obecné označení pro násilnického, opileckého a neotesaného rušitele veřejného pořádku. Analýza mládežnických part obešla se prozatím bez tohoto pojmu. Teprve v letech 1956/1957 byl pojem uveden v souvislost s chováním mladistvých a stal se normativní kategorií ve slovní zásobě východoněmeckého práva a Lidové policie.⁶¹⁶ Totéž lze konstatovat v československém případě. Slovní zásobu češtiny obohatili sice o termín chuligán již ruští legionáři po první světové válce.⁶¹⁷ Ještě letech 1948-1956 vyskytoval se však poměrně ojediněle a stál ve stínu běžnějších pojmů jako „bulač“ či „pásek“.⁶¹⁸ Až v letech 1956/1957 zobecňuje slovo rozhodujícím způsobem, jak v právnickém úzu, tak i v publicistice.

Rok 1956 představoval ovšem důležitou cézuru antichuligánského diskursu nejen v NDR a Československu, nýbrž ve všech čtyřech středoevropských zemích. Jedná se o počátek období politické konsolidace a mocenské stabilizace po povstáních v Polsku a Maďarsku, pro něž je pružná sociálně disciplinační kategorie chuligánství zcela typická. O

⁶¹⁴ Sociálně politické rysy... (1965) s. 58-73. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 22, inv. č. 291; Kriminalita mládeže (1965), s. 264-274. ABS: *Fond: Studijní ústav MV*, sign. A1, kart. 19, inv. č. 279.

⁶¹⁵ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 441-442.

⁶¹⁶ Tamtéž, S. 368-369.

⁶¹⁷ Viz hesla „chuligán“, „chuligánský“, „chuligánstvo“, *Příruční slovník jazyka českého*, díl I, Praha 1935-1937, s. 1084.

⁶¹⁸ Svátek vychovatelů socialistické generace, *Naše pravda* 14, č. 25, 27. březen 1956, s. 1; SIOSTRZONEK, Teodor: Na dole President Gottwald v Horní Suché plní závazek, *Rudé právo* 30, č. 170, 20. červenec 1950, s. 5.

situaci v NDR tvrdí Thomas Lindenberg: „*Mad'arská resp. suezská krize vedly nárazově k posílení vnitřní bezpečnostní politiky vedení SED.*“⁶¹⁹ Podobné konstatování nabízí se také v případě ostatních zemí. Události v Poznani a v Budapešti roku 1956 hrály v antichuligánském diskursu ještě po mnoha letech roli legitimizačního odkazu. V samotném Maďarsku bylo (alespoň podle Sándora Horvátha) ještě v roce 1971 běžné svádět zrod chuligánských part (*galeri*) na někdejší „kontrarevoluci“,⁶²⁰ a v Československu byl odkaz na obě sousední povstalecké země důležitým argumentem pro represivní zákroky vůči chuligánům. „*Náčelníci KS-MV vesměs stále nedoceňují otázku bdělosti a nevěnují nejvyšší pozornost byť i sebemenším signálům o možnosti veřejných srocení*“, stěžuje si v roce 1957 ministr vnitra Rudolf Barák na události neklidného prvního máje v Brně, a pokračuje obligátním odkazem na sousední země: „*Je známo, že maďarské události na podzim loňského roku byly v ulicích vyvolávány nejprve skupinami mládeže. Stejně zjevy byly zaznamenány i v Polsku.*“⁶²¹ Vlna zatýkání a masivní mediální kampaň proti chuligánům byla v Československu realizována na podzim 1957.⁶²² V tomto časovém kontextu je možné chápat daná opatření i jako s předstihem provedenou „preventivní“ akci k prvnímu výročí maďarského povstání.

Další cézuru v reflexi chuligánského fenoménu představuje počátek šedesátých let. Léta 1960/1961 lze v československém i ve východoněmeckém kontextu chápat jako bilanci socialistického projektu. V NDR byla roku 1960 završena kolektivizace zemědělství a Wilhelma Piecka vystřídal v čele státu Walter Ulbricht.⁶²³ V Československu je podobným symbolickým mezníkem vyhlášení nové socialistické ústavy (1960).⁶²⁴ Bilancující tendence kolem roku 1960 je patrná i v některých sebeuspokojujících konstatováních orgánů bezpečnosti. „*Od února 1960 již v okresním měřítku o chuligánství v pravém smyslu slova nelze hovořit*“, míní hlášení kriminalistů v Postupimi z dubna 1960.⁶²⁵ „*[V] současné době v ČSR chuligánství jako problém neexistuje*“, lze se dočíst v podobně bilancujícím textu pražské Hlavní správy VB z roku 1959.⁶²⁶ Bilanční podtext měly i odpovídající změny

⁶¹⁹ „*Die Ungarn- bzw. Suez-Krise hatte soeben ruckartig zu einer Verstärkung der nach innen gerichteten Sicherheitspolitik der SED-Führung geführt.*“ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 372.

⁶²⁰ HORVÁTH, Sándor: „*Rowdys*“..., S. 17, 30.

⁶²¹ Výtržnosti v Brně v den 1. máje 1957. ABS: *Fond: Organizační a vnitřní správa FMV*, sign. A6/4, kart. 5, inv. č. 369.

⁶²² KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*, s. 692-695.

⁶²³ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 378.

⁶²⁴ Srv. RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha 2010, s. 18.

⁶²⁵ Cit. dle LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 394.

⁶²⁶ Zkušenosti z řešení problému chuligánů v ČSR (1959). ABS, fond HS VB Praha, sign. H1-4, kart. 53, inv. č. 407.

v oblasti práva a policie. Ve východním Německu charakterizují dobovou revizi trestní politiky jednak text tzv. „Poučení z XXII. sjezdu KSSS pro rozvoj socialistického trestního práva NDR“ (prosinec 1961), jednak závěry Státní rady NDR o soudnictví.⁶²⁷ V Československu lze podobný milník spatřovat ve schválení zákonů o místních lidových soudech (duben 1961), o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku (červen 1961) a nového trestního zákona (listopad 1961). V obou zemích proběhly proměny ve stejné době, v obou zemích byly hlavními hesly „dodržování socialistické zákonnosti“ či „posílení výchovných prvků“. S nimi i dichotomie výchovy a trestu, výchovně integrativní postihy za delikty dosud bezúhonných občanů na straně jedné a represivní postihy protistátních zločinů na straně druhé. Podle Lindenbergera vyznačovaly delikty příživnictví a výtržnictví (*Asozialität und Rowdytum*)⁶²⁸ v kontinuu společenské nebezpečnosti „přechodovou oblast mezi oběma extrémními póly.“⁶²⁹ Totéž platí pro Československo, kde mohly být oba delikty potrestány jak výchovně (jako přestupek či provinění), tak i represivně (jako trestný čin).

Doba po roce 1961 byla ve znamení víry v brzký zánik veškeré kriminality na straně jedné a deziluze z jejího reálného nárůstu na straně druhé. V rezignujícím odkladu konečného odstranění kriminality do blíže neurčené budoucnosti „měly ‚příživnictví‘ a ‚chuligánství‘ díky svojí specifické problematice dlouhého trvání výraznou symbolickou funkci.“⁶³⁰ Kriminalita byla po roce 1960 nově interpretována jako „neantagonistický rozpor“, tj. jako imanentní zjev ve východoněmecké společnosti.⁶³¹ Podobné debaty o podstatě kriminality rozvinuly se v první polovině šedesátých let i v Československu. Především debaty o příčinách a podmínkách kriminality představovaly první velký spor o metodu v nově se formujícím oboru „socialistické kriminologie“.⁶³² Nejpozději v polovině šedesátých let došlo v NDR ke štěpení mezi oficiálními reprezentacemi chuligánství a praktickým bojem proti němu. Prosadilo se rozdílné chápání a dělba práce mezi centrem a periferií, mezi policejním ústředím a okresními

⁶²⁷ LINDENBERGER, Thomas: „Asoziale Lebensweise“. Herrschaftslegitimation, Sozialdisziplinierung und die Konstruktion eines „negativen Milieus“ in der SED-Diktatur, *Geschichte und Gesellschaft* 31, 2005, S. 227-254, zde S. 234; TÝŽ: *Volkspolizei...*, S. 378.

⁶²⁸ Ač by bylo jazykově přesnější přeložit „Asozialität“ jako „asociálnost“, slovo „příživnictví“ je obsahově bližší německému právnímu výkladu i časté asociaci s výtržnictvím, jež lze konstatovat v československých poměrech.

⁶²⁹ „den Übergangsbereich zwischen den beiden Extrempolen.“ LINDENBERGER, Thomas: „Asoziale Lebensweise“..., S. 238.

⁶³⁰ „kamen ‚Asozialität‘ und ‚Rowdytum‘ dank ihrer spezifischen Persistenzproblematik eine hervorgehobene Symbolfunktion zu.“ LINDENBERGER, Thomas: „Asoziale Lebensweise“..., S. 244.

⁶³¹ Tamtéž, S. 238.

⁶³² Srv. Zpráva z pracovní porady „O metodách zkoumání příčin zločinnosti“, *Právník* 101, 1962, č. 8, s. 688-670; ŠVANCAR, Zdeněk: Příspěvek k diskusi o příčinách kriminality mládeže, *Právník* 103, 1964, č. 2, s. 171-177.

správy. Okresní správy Lidové policie měly spíše pragmatickou funkci provádění speciální prevence, mocenské centrum reprodukovalo nadále ideologicko-politickou interpretaci chuligánství a sahalo zpět k zažitým výkladovým vzorcům.⁶³³ Omezená liberalizace kulturní politiky mohla se tak rychle změnit ke svému pravému opaku – jako v případě „horkého podzimu“ a nechvalně proslulého 11. pléna Ústředního výboru SED v roce 1965. Částečnou toleranci beatového hnutí vystřídala o pár měsíců později tvrdá represivní opatření vůči témuž. Také pojem chuligánství vystupoval v této souvislosti jako pružná stigmatizační kategorie.⁶³⁴ Podobně ambivalentní souhrou liberalismu a represe vyznačoval se v Československu rok 1966 s politickou iniciativou KSČ *Strana hovoří s mládeží* na straně jedné, a policejní razíí proti máničkám (či vlasatcům) na straně druhé. I v souvislosti s potíráním mániček hovořilo se velmi často právě o chuligánství.⁶³⁵

Jako příklad symbolického využití kategorie chuligána a důsledného „čištění“ veřejného prostoru od nežádoucích elementů zmiňuje Thomas Lindemberger činnost Lidové policie u příležitosti kulatých výročí strany či státu, zejména ke dvacátému výročí založení NDR v říjnu 1969.⁶³⁶ Navzdory rozdílnému vnitropolitickému vývoji existuje i zde podobnost s Československem. Dne 21. srpna 1969 proběhly k prvnímu výročí vpádu vojsk varšavské smlouvy bouřlivé nepokoje v celém Československu. Oficiální narativ, vykládající tyto události jako „kontrarevoluci“, vyšel na konci srpna jako zvláštní příloha deníku *Rudé právo* pod titulem *Neprošli...* Tato ideologicky silně tendenční reportáž využívala v plastickém popisu událostí početné sugestivní obrazy chuligánů, vlasatců a vandalů.⁶³⁷ Také zde přesahovala tudíž kategorie chuligána svůj bezprostřední význam a byla prezentována jako svého druhu symbolické nebezpečí.

Charakter chuligánské subkultury prošel v obou desetiletích mnoha proměnami. Sándor Horváth znázorňuje rozdíl mezi padesátými a šedesátými lety v Maďarsku na terminologickém posunu mezi pojmy *jampec* a *galeri*. Zatímco byl *jampec* kritizován pro svůj oděvní a hudební konsumerismus, vyznačují se šedesátá léta (s přechodem ke Kádárovi „gulášovému socialismu“) větší tolerancí vůči mladistvým konzumentům. Novým nebezpečím staly se tehdy naopak antikonzumní vlasatci a máničky, označovaní jako *galeri*

⁶³³ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 432-433, 442-443.

⁶³⁴ Tamtéž, s. 411-412.

⁶³⁵ Srv. ABS: *Fond: HS VB Praha*, sign. H1-4, kart. 86, inv. č. 776.

⁶³⁶ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 437-439, 448.

⁶³⁷ JANÍK, Karel – STANÍK, Ota: *Neprošli... Dokumentární reportáž ze srpnových dnů 1969*, [Praha] 1969, s. 26, 31.

(parta, gang), asociovaní se sexuálními orgiemi a kriminální činností.⁶³⁸ Podle Karla Browna prosadil se tento sexuálně kriminální akcent v definici chuligána již před maďarským povstáním, zatímco politická stigmatizace začala teprve rokem 1956.⁶³⁹ V Brownově anglicky psaném textu vnucuje se nicméně důležitá terminologická otázka, do jaké míry odpovídá jím používané slovo *hooligan* svému českému, německému, polskému a maďarskému protějšku, a do jaké míry zůstal přesný význam „ztracen v překladu“. To, co popisuje Brown jako *hooligan*, tj. výstředně oděný a jazz poslouchající mladík v první polovině padesátých let,⁶⁴⁰ odpovídá totiž mnohem více polskému pojmu *bikiniarz*, ruskému *stiljaga* či českému *pásek*, odlišujícímu se od klasického chuligána subtilnějšími formami jinakosti (hudebním a tanečním vkusem, oděvními vzory). Československý vývoj pojmosloví nedovoluje hovořit ve větší míře o chuligánech před rokem 1956, a odpovídá proto spíše periodizaci Sándora Horvátha. V Československu byli v padesátých letech (1950-1959) rozšíření páskové, v druhé polovině šedesátých let (1965-1969) vlasatci resp. máničky, a pojem chuligán v oficiálním diskurzu let 1957-1969 lze ve vztahu k nim chápat jako nadřazený pojem, či pomyslný svorník mezi oběma dekádami.

7. 3. Funkce a historický význam chuligána

Z kontextů, ve kterých historikové chuligánství tematizují, vyplývá ve většině případů i jejich interpretace jako historického fenoménu. Studie Katherine Lebowové a Sándora Horvátha o socialistických městech padesátých let chápou je jako důkaz autonomie a „vlastního smyslu“ aktérů v utváření jejich životního stylu a volného času – a tím i jako symbol selhání režimního sociálního inženýrství. Horváth charakterizuje chuligány města Sztálinváros jako „*první identitotvornou recepci západní konzumní společnosti v oděvu a jazyce, hudbě a tanci*.“⁶⁴¹ Podle něj dokázalo socialistické panství využít pro vlastní cíle i své neúspěchy, např. právě nezdařený projekt politicko-ideologického přetvoření mladých lidí k obrazu svému. Pojmu *jampec* připadla v maďarském tisku důležitá úloha: měl zprostředkovat antiideál, odstrašující příklad mládežnického zjevu a chování.⁶⁴² Cílené vytváření antiideálů existovalo také v NDR. Thomas Lindenberger zmiňuje v této souvislosti

⁶³⁸ HORVÁTH, Sándor: „Rowdys“..., S. 11-12.

⁶³⁹ BROWN, Karl: Dance Hall Days..., pp. 293-294.

⁶⁴⁰ Tamtéž, pp. 281-282.

⁶⁴¹ „*die erste identitätsbildende Rezeption der westlichen Konsumgesellschaft in Kleidung und Sprache, Musik und Tanz*.“ HORVÁTH, Sándor: Alltag in Sztálinváros..., S. 524.

⁶⁴² HORVÁTH, Sándor: „Rowdys“..., S. 10-11.

příklad východoněmeckého filmu *Die Glatzkopfbande* (1963). Filmový obraz chuligánské tlupy, jež měl sloužit jako odstrašující příklad, vyvolal v divácké recepci filmu účinek přesně opačný „a poskytoval zároveň s detailní inscenací tohoto odchylného chování i nechtěně zdařilou předlohu pro ztotožnění a nápodoby.“⁶⁴³ Podobný případ mládežnické subkultury, plánovitě medializované jako odstrašující příklad a přesto hojně napodobované, vyskytl se v Československu padesátých let. Pásek, československý protějšek polského *bikiniarze*, byl komplexně zobrazen ve stejnojmenné satirické brožuře svazáckého nakladatelství Mladá fronta.⁶⁴⁴ Publikace měla tento mládežnický subkulturní typ dokonale zesměšnit a kodifikovat jako antiideál socialistické mládeže. Přesto vyvolala kniha i reakce právě opačné. Politické byro pražského MV KSČ vydalo ze strachu, že by mohla kniha působit na mládež jako nevhodný „návod k obsluze“, pokyn k zabavení celého nákladu. Následující hlášení konstatuje však, že první vydání knihy bylo již do výtisku rozebráno.⁶⁴⁵

Sándor Horváth zastává názor, že pro práci bezpečnostních složek byli chuligáni dokonce užiteční. Zveličování chuligánského nebezpečí v člancích policistů v tisku svědčilo nepřímě o jejich snaze ospravedlnit vlastní *raison-d'être* a potvrdit svoji nenahraditelnost uvnitř socialistické společnosti.⁶⁴⁶ Co se týče veřejného chápání chuligánství, shodují se Karl Brown a Thomas Lindenberger ve svých závěrech o lidové recepci oficiálně konstruovaného obrazu chuligána. Oba zastávají názor, že *in puncto* chuligáni byla oficiální propaganda přinejmenším zčásti úspěšná a překrývala se i s neklidem či rozhořčením starší generace.⁶⁴⁷ Podle Lindenbergera tvořil postoj režimu k příživníkům (*Asoziale*) a výtržníkům (*Rowdies*) jeden z „mostů“ mezi vládoucí stranou a obyvatelstvem, a umožňoval zároveň *ex negativo* komunikaci společných hodnotových představ.⁶⁴⁸ Jinými slovy, normativní konstrukce „abnormálního“ a „asociálního“ umožňovala zároveň zprostředkovat představu „normálního“ či „ne-asociálního“. Rovněž Filip Pospíšil konstatuje, že represe proti vlasatcům v socialistickém Československu vyznačovaly se vysokou mírou akceptance ze strany většinové společnosti.⁶⁴⁹

⁶⁴³ „und lieferte zugleich mit der detaillierten Inszenierung dieses abweichenden Verhaltens eine unfreiwillig gelungene Vorlage für Identifikationen und Nachahmungen.“ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 404.

⁶⁴⁴ KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek. Studie na živočišozpytném podkladě*, Praha 1954.

⁶⁴⁵ Kontrolní zpráva o stavu plnění usnesení... (8. července 1955), s. 2. AHMP: *Fond: MV KSČ Praha – Byro MV KSČ*, f. 02/1, kart. 102, a. j. 325, sv. 17, inv. č. 584.

⁶⁴⁶ HORVÁTH, Sándor: „Rowdys“..., S. 30.

⁶⁴⁷ BROWN, Karl: *Dance Hall Days...*, pp. 288, 292; LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 443.

⁶⁴⁸ LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei...*, S. 443; TÝŽ, „Asoziale Lebensweise“..., S. 229.

⁶⁴⁹ POSPÍŠIL, Filip: Bigbít jako protest? Rocková hudba v socialistickém Československu, *Dějiny a současnost* 32, 2010, č. 6, s. 43.

A jak lze, ve světle komparativního exkurzu do ostatních střeoevropských zemí, vykládat fenomén chuligánství v Československu? V některých bodech podobá se (prostřednictvím pramenů poznaná) situace chuligánství v Československu ostatním státům, v některých bodech se naopak liší. Československý chuligán představoval – podobně jako jeho východoněmecký protějšek – jakousi „druhou stranu mince“, hořkou každodenní realitu ambiciózních sociálně-inženýrských plánů (odstranění kriminality, vytvoření nového člověka) ve státním socialismu. Ukazoval ze všeho nejlépe sílu lidského faktoru a individuálních snah, jež realizaci těchto mocenských nároků stály v cestě. V publicistice sloužila kategorie chuligána nejen jako nástroj stigmatizující libovůle, nýbrž také (v širším „revizionistickém“ klimatu šedesátých let) jako předmět kritického zkoumání. Ve filmu, divadle či literatuře nepředstavovala postava chuligána jen sugestivní obraz nepřítele, nýbrž dokázala obrátit osten kritiky i proti formalismu a pokrytectví dospělé společnosti. Přesto připomíná boj s chuligány v Československu ze všeho nejvíce podmanivý paradox v titulu knihy Alexeje Yurchaka: *Everything was forever until it was no more*. Mladé generace závadové mládeže, jež měl podle teorie přežitků kapitalismu ve vědomí lidí formovat starý společenský řád, byly často narozeny a socializovaly se již v lidově demokratickém období. Cíl konečného odstranění kriminality se – podobně jako cíl vybudování komunismu – stále vzdaloval. A chuligáni, mládežnický antiideál a deklarovaní nepřatelé socialistické společnosti, rekrutovali se nejčastěji z příslušníků vládnoucí a idealizované dělnické třídy.

8. Závěr

V Československu se pojem chuligánství rozšířil převážně v kriminologickém diskursu, publicistice a hovorové řeči. Jeho výskyt v právu byl méně častý a importovsné ruské slovo nahrazoval zde většinou český pojem výtržnictví. Samotné zákonné ustanovení o výtržnictví vykazuje však přímý vliv sovětského paragrafu o chuligánství. Na danou problematiku orientovala se v padesátých a šedesátých letech postupně řada zákonných ustanovení. § 188b novelizovaného trestního zákona č. 86/1950 Sb. a pozdější ustanovení § 202 trestního zákona č. 140/1961 Sb. definovaly výtržnictví jako trestný čin, ustanovení § 19 písm. a) zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech a ustanovení § 19 zákona č. 60/1961 Sb. zákona o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku definovaly mírnější formy výtržnictví jako přestupek či provinění, zákon č. 58/1965 Sb. pak určoval vyšší tresty za recidivu těchto drobných projevů výtržnictví. Okrajově se na výtržnictví vztahovala také ustanovení z počátku období tzv. normalizace, především zákonné opatření č. 99/1969 Sb. (tzv. „pendrekový zákon“), jež zjednodušovalo soudní řízení a zvyšovalo trestní postihy proti výtržníkům, a novela trestního zákona č. 148/1969 Sb., jež proti výtržníkům uzákoňovala trest zákazu pobytu.

Hlavní slabá místa zákonných ustanovení o výtržnictví představovala vágnost a mnohoznačnost použitých definic, nejasné hranice mezi výtržnictvím a ostatními trestnými činy a třídní dimenze pojmu. Třídní hledisko převažovalo i v právnickém diskursu či v rozhodnutí soudů tam, kde vznikaly sporné případy a ustanovení o výtržnictví se jevílo nejasným. V souvislosti se zmíněnými třemi nedostatky docházelo v soudní praxi často k formálnímu či účelovému využívání ustanovení o výtržnictví – k mírnému trestání dělnických pachatelů na straně jedné, a k represí příslušníků ostatních sociálních skupin či politických odpůrců (především demonstrantů) na straně druhé. Ve vztahu ke svému sovětskému vzoru je československá právní kategorie výtržnictví spíše příkladem selektivního a pozvolného kulturního transferu. Převzala ze sovětského ustanovení o chuligánství jednak pojem „zjevné neúcty vůči společnosti“, jednak chápání výtržnictví coby trestného činu proti veřejnému pořádku. Vnitřní diferenciací pojmu na lehčí a těžší formy výtržnictví, kterou známe ze Sovětského svazu, proběhla v Československu (jak naznačuje výše podaný přehled zákonů) v podobné formě, avšak v opačném pořadí (nejdříve vznik ustanovení o lehkých formách výtržnictví, až později ustanovení o těžších formách), s výrazně nižšími trestními

sazbami, a s opožděnou recepcí některých drakoničtějších elementů (např. doplňkový trest zákazu pobytu proti výtržníkům byl uzákoněn až v roce 1969). Markantními podobnostmi mezi sovětskou kategorií chuligánství a československou kategorií výtržnictví v právní praxi jsou především elasticita obou paragrafů, jejich extenzivní používání, a v neposlední řadě i velký potenciál politické zneužitelnosti.

Problematika mládežnické kriminality v agendě bezpečnostních složek byla v prvních letech poúnorového režimu zpracovávána v rámci boje proti ostatním trestným činům a v práci Veřejné bezpečnosti převažovala represe. Pojem chuligán, jenž se zde podobně jako v publicistice či v právu objevil teprve po roce 1956, byl na počátku vykládán jednostranně politicky (jako produkt kapitalistické minulosti a nepřátelských západních vlivů). K vymezení úkolů boje s chuligánstvím a k zaměření pozornosti na prevenci došlo v práci bezpečnostních složek teprve v roce 1957. Trojice programových priorit (preventivně výchovná činnost, spolupráce VB s veřejností a se společenskými organizacemi, samostatná koordinace práce v této oblasti) byla jako důležitý úkol sice deklarována, méně však již prakticky plněna. Boj proti chuligánům náležel oficiálně do kompetence VB, často se lze však v pramenech setkat i s případy ingerence StB, případně aktivitou obou složek v této oblasti. Důsledné plnění všech tří zmíněných priorit naráželo na praktické překážky a potíže. Fungování policejní práce v krátkodobém rytmu (nárazové kampaně), tříštění sil a duplikace kompetencí mezi VB a StB v problematice mládeže, přebírání úkolů od jiných organizací, a v neposlední řadě i záměna preventivně výchovné činnosti s politicko výchovnou prací byly hlavní faktory, jež odsouvaly realizaci prevence a efektivnější řešení boje s chuligánstvím spíše do oblasti zbožných přání.

Částečná revize a kritická bilance dosavadní práce bezpečnosti přišla na pořad dne v letech 1963-1965. Projevila se především počátkem hlubšího dialogu se společenskovědními disciplínami a postupy (psychologie, metody empirické sociologie) a realizací dvou obsáhlých kriminologických výzkumů v této době. Tato interdisciplinární spolupráce umožnila věcnější přístup k problematice chuligánství, opuštění původní politické interpretace a věnování větší pozornosti příčinám sociálním a psychologickým. Přesto se (především v kontrastu mezi centrem a periferií) udržovaly některé starší přístupy a stereotypy (stigmatizace západní hudby a nekonformního oděvu). Funkční nedostatky v práci bezpečnostních složek, a jejich v průběhu let stále znova konstatované chyby a praktické obtíže umožňují chápat policejní aparát ve světle perzistentního chuligánského problému nikoli jen jako prostředek represivní zvláště socialistické diktatury, nýbrž mnohem více jako symptom jejich hranic a mocenských rezerv.

Mediální reflexe chuligánství byla od samého počátku pod vlivem vzorů ze sousedních zemí. Již první hlasy v české publicistice roku 1947, jež volaly po zavedení ustanovení o chuligánství, argumentovaly uspokoivým fungováním tohoto paragrafu v Sovětském svazu. Podobně i první kritická revize a problematizace pojmu chuligánství v české publicistice roku 1961 se opírala o zahraniční vzor, tentokrát výsledky polské empirické sociologie. Uvnitř dobové publicistiky vytvořily se v postoji k chuligánství dva protikladné proudy. Na jedné straně se po roce 1957 utvořil proud, jež lze charakterizovat jako antichuligánskou publicistiku normativní (či „restaurační“). Ta se zrodila v kontextu mocenské stabilizace po porážce protirežimních povstání v Polsku a Maďarsku. Vyznačovala se extenzivním, inflačním a výrazně svévolným používáním pojmu chuligán. Na druhé straně se utvořila po roce 1960, v kontextu rozvoje kritického myšlení a rozmachu vnitřní politické oponentury antichuligánská publicistika kritická (či „revizionistická“). Ta dosavadní použití pojmů chuligán a chuligánství naopak zpochybňovala, poukazovala na stinné stránky jeho svévolné aplikace, snažila se hledat hlubší příčiny chuligánského jednání, analyzovat kořeny chuligánství jako společenského jevu, a usilovala též o návrat k původnímu významu slova.

Kromě této dichotomie normativního a kritického směru, jež antichuligánskou publicistiku polarizovala, existovaly ve zkoumaném období také společné leitmotivy, jež tutéž publicistiku naopak spojovaly a vymezovaly její nepsané hranice. Jsou to za prvé akcent na roli výchovy v chuligánské problematice (jako faktoru, který může mnoho napravit, ale také mnoho poškodit), za druhé tematizace chuligánství ve vztahu k práci (v počátcích definice chuligána jako příživníka, fluktuanta či absentéra, později konstatování, že chuligáni se rekrutují nejčastěji z nekvalifikovaných dělníků), a za třetí základní axiom kvalitativního rozdílu mezi chuligánstvím v kapitalismu a v socialismu. V konceptuálním světle lze reflexi chuligánství v médiích nejlépe charakterizovat jako příklad mediálního přístupu k subkultuře. V souladu s poznatky birminghamské školy je zde patrný tentýž postoj médií, jaký se prosazoval vůči britským subkulturám sedmdesátých let – totiž dichotomie zesměšnění a demonizace, metafora chuligánů coby „zvířat“, i snaha o navrácení nového a zneklidňujícího fenoménu do zavedených významových rámců (do oblasti rodiny či práce). V souladu s poznatky birminghamské školy objevila se v padesátých a šedesátých let taktéž dvojí redefinice chuligánské subkultury: redefinice zbožní (tj. postupné rozšíření původních „chuligánských“ atributů jako módního oděvu či západní hudby), a redefinice politická (tj. vměstňávání chuligánství do politických kategorií).

Závěrečný srovnávací exkurs všechny vzájemné podobnosti středoevropských národních variant chuligánství ani zdaleka nevyčerpá. Snažil se však přinejmenším ukázat, že fenomén chuligánství v Československu padesátých a šedesátých let, ač má řadu místních specifik, není jevem ojedinělým ani izolovaným. Zároveň naznačil, co je největší výzvou pro další výzkum historického fenoménu chuligánství. Polský *chuligan*, východoněmecký *Rowdy* či maďarský *huligán* jsou normativní kategorie a elastické stigmatizační nástroje téhož původu. Byly rozšířeny v téže době, zatíženy podobným významem a přebíraly v socialistických diktaturách padesátých a šedesátých let i podobné společenské funkce. V čem se recepce sovětského normativu ve středoevropských satelitních státech vzájemně podobaly, v čem se naopak lišily a do jaké míry souvisely tyto podobnosti a rozdíly se staršími tradicemi a obecnějším sociálně politickým vývojem těchto států, na tyto otázky měl by se soustředit komparativní historický výzkum v následujících letech, jehož byla tato práce skromným začátkem.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

HS VB Praha

Organizační a vnitřní správa FMV

Sekretariát ministra vnitra

Sekretariát I. náměstka ministra vnitra plk. Jana Záruby

Studijní ústav MV

Archiv hl. m. Prahy

MV KSČ Praha – Byro MV KSČ

MV KSČ Praha – Předsednictvo MV KSČ

Normativní prameny

Ugolovnyj kodeks RSFSR, Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo juridičeskoj literatury 1953.

Sbírka zákonů republiky Československé

Sbírka zákonů Československé socialistické republiky

Dobová periodika

Dikobraz 1953-1956, 1958-1959, 1961-1962, 1964-1967

Divadelní noviny 1962-1963, 1969-1970

Družina čs. legionářů 1926

Kino 1963

Kriminalistický přehled 1966

Kriminalistický sborník 1966, 1967

Kultura 1957-1962

Květy 1956

Literární noviny 1955, 1961, 1963-1964

Národní listy 1925

Naše pravda 1956, 1963, 1966-1967

Pochodeň 1969

Právník 1962, 1964, 1966, 1967

Právny obzor 1958, 1960

Rozpravy Aventina 1928

Rudé právo 1950, 1956-1959, 1961-1966, 1968

Severočeská Mladá fronta 1947

Socialistická zákonnost 1956, 1958

Socialistické soudnictví 1965

Svobodné noviny 1947

Večerní Praha 1957

Vlasta 1956

Vydané prameny a dobová literatura

Bílá kniha II. Kontrarevoluční síly v říjnových událostech v Maďarsku, Praha 1957.

BUCHEL, Jozef – CHALÁS, Viktor: Zvláštnosti kriminálnej recidívy mladistvých a blízkých veku mladistvému. In: *Sborník materiáľů III. mezinárodního kriminalistického symposia: Praha, 18.-23. říjen 1965*, [Praha:] HS VB et al. [1965], s. 131-142.

ISAJEV, M.: *Chuliganstvo (Juridičeskij očerk)*. In: TOLMAČEV, Vladimír Nikolajevič (ed.): *Chuliganstvo i chuligany*, Moskva: Gosudarstvennoje Izdatel'stvo narodnogo komissariata vnutrennych del RSFSR 1929, s. 11-19.

JANÍK, Karel – STANÍK, Ota: *Neprošli... Dokumentární reportáž ze srpnových dnů 1969*, [Praha:] Rudé právo 1969.

Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech, IV. část, Praha 1958.

KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek. Studie na živočichozpytném podkladě*, Praha: Mladá Fronta 1954.

- KUZNECOV, A. V.: *Chuliganstvo i bor'ba s nim*, Moskva: Gosudarstvennoje Izdatel'stvo juridičeskoj literatury 1962
- LJUBLINSKIJ, P.: Chuliganstvo i jego social'no bytovyje korni. In: TOLMAČEV, Vladimir Nikolajevič (ed.): *Chuliganstvo i chuligany*, Moskva: Izdatel'stvo narodnogo komissariata vnutrennych del RSFSR 1929, s. 38-62.
- MEN'ŠAGIN, V. D. – VYŠINSKAJA, Z. A.: *Sovetskoje ugovnoje pravo*, Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo juridičeskoj literatury 1950.
- NOVOTNÝ, Oto: *O trestu a vězeňství. Studie o funkcích trestu v soudobé naší společnosti*, Praha: Academia 1967.
- OSMANČÍK, Otakar – ŠVANCAR, Zdeněk: *Kriminalita mládeže. Studie o mladistvých delikventech*, [Praha:] VVÚK 1968.
- Osobnost mladistvého delikventa. Zpráva o výzkumu*, [Praha:] VVÚK [1969].
- PAŠKOVÁ, Blanka: Pravda o pražských chuligánech. In: *Kniha o Praze 1963*, Praha: Orbis 1963, s. 99-118.
- Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1958, Praha: Nejvyšší soud v Praze 1959.
- Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1960, Praha: Nejvyšší soud v Praze 1960.
- Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1961, Praha: Nejvyšší soud v Praze 1961.
- Sbírka rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR*, roč. 1963, Praha: Nejvyšší soud v Praze 1963.
- Sbírka soudních rozhodnutí*, roč. 1970, Praha: Nejvyšší soud ČSSR v Praze 1970.
- ŠIRVINDT, E.: Nekotoryje itogi bor'by s chuliganstvom. In: TOLMAČEV, Vladimir Nikolajevič (ed.): *Chuliganstvo i chuligany*, Moskva: Izdatel'stvo narodnogo komissariata vnutrennych del RSFSR 1929, s. 167-171.
- TAX, Zdeněk: Hořká obžaloba, naléhavá výzva, In: MILLER, Warren: *Prezydent krokodýlů*, Praha: SNKLHU 1963, s. 5-10.

Encyklopedie a slovníky

- Bol'saja sovetskaja enciklopedija, Tom 60*, Moskva: Sovetskaja enciklopedija 1934.
- BROWN, Lesley (ed.): *The new shorter Oxford English dictionary: on historical principles*, Oxford: Clarendon Press 1993.
- BŘEZINA, Václav: *Lexikon českého filmu. 2000 filmů 1930-1996*, Praha: Filmové nakladatelství Cinema 1996.

Enciklopedičeskij slovar' Russkogo Bibliografičeskogo Instituta Granat, Tom 45, Moskva: Russkij Bibliografičeskij Institut Granat [1927].

HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, Praha: SPN 1967.

KLIMEŠ, Lumír: *Slovník cizích slov*, Praha: SPN 2005.

KRAUS, Jiří et al.: *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*, Praha: Academia 2005.

Malaja sovetskaja enciklopedija, Tom 9, Moskva: Sovetskaja enciklopedia 1932.

MURRAY, James A. H. et al. (eds.): *The Oxford English Dictionary*, Oxford: Clarendon Press 1933.

OŽEGOV, S. I. (ed.): *Slovar' russkogo jazyka: Okolo 57 000 slov*. Moskva: Russkij jazyk 1987.

Příruční slovník jazyka českého, díl I., Praha: Státní nakladatelství 1935-1937.

REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*, Voznice: Leda 2001.

Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, Tom 17, Moskva – Leningrad: Nauka 1965.

Stručný politický slovník, Praha: Svoboda 1986.

TICHONOV, A. N. (ed.): *Kompleksnyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva: Russkij Jazyk 2001.

WYLD, Henry Cecil – BUSS, Hugh (eds.): *The Universal dictionary of the English language*, London: Routledge [1946].

Elektronické databáze

Digitální knihovna parlamentu ČR: www.psp.cz

Elektronická databáze Kramerius Národní knihovny ČR

HORVÁTH, Sándor: „Rowdys“, „Schnösel“ und „Gangs“. *Subkulturen ungarischer Jugendlicher in den 1960er Jahren*, In: Zeitgeschichte-online. Thema: Pop in Ost und West. Populäre Kultur zwischen Ästhetik und Politik, ed. KLIMÓ, Árpád von – DANYEL, Jürgen, April 2006, URL:

<http://www.zeitgeschichte-online.de/zol/portals/_rainbow/documents/pdf/pop_horvath.pdf>

Sekundární literatura

ARENDTOVÁ Hannah: *Původ totalitarismu I-III*, Praha: OIKOYMENH 1996.

BÍLEK, Jiří – PILÁT, Vladimír: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku, *Soudobé dějiny* 3, 1996, č. 4, s. 500-511.

BLAŽEK, Petr: „Celá zábava se zvrhla v tancování“. Kampaň proti rock'n'rollu na podzim 1957, *Dějiny a současnost* 32, 2010, č. 6, s. 37-39.

BOETTCHER, Carl-Heinz: *Der Aufstand wird Vorbereitet. Von der Diktatur des Proletariats zur Erziehungsdictatur der Neuen Linken*, Köln: Markus Verlag 1969.

BROWN, Karl: Dance Hall Days. Jazz and Hooliganism in Communist Hungary, 1948-1956, In: PICKHAN, Gertrud – RITTER, Rüdiger (eds.): *Jazz behind the Iron Curtain* [rkp. sborníku – v tisku], pp. 267-294.

CLARKE, John – HALL, Stuart – JEFFERSON, Tony – ROBERTS, Brian: Subcultures, Cultures and Class [1975]. In: HALL, Stuart – JEFFERSON, Tony (eds.): *Resistance through Rituals. Youth Subcultures in post-war Britain*, London: Harper Collins Academic 1991, pp. 9-74.

CLARKE, Gary: 'Defending Ski-Jumpers': A Critique of Theories of Youth Subcultures [1981]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005, pp. 169-174.

CLOWARD, Richard A. – OHLIN, Lloyd E.: *Delinquency and Opportunity. A Theory of delinquent Gangs*, New York – London: The Free Press/Collier-Macmillan Ltd. 1966.

COHEN, Albert K.: A general Theory of Subcultures [1955]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005, pp. 50-59.

COHEN, Phil: Subcultural Conflict and Working-class Community [1972]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005, pp. 88-93.

COHEN, Stanley: Symbols of Trouble [1980]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005, pp. 157-169.

DURKHEIM, Émile: *Le suicide. Étude de sociologie*, Paris: PUF 1990.

DURKHEIM, Émile: *Společenská dělba práce*, Brno: CDK 2004.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří: *O přechodech k demokracii*, Praha: Sociologické nakladatelství 1994.

ESPAGNE, Michel: Kulturtransfer und Fachgeschichte der Geisteswissenschaften, *Comparativ* 10, 2000, Heft 1, S. 42-61.

- FITZPATRICK, Sheila: Social parasites. How tramps, idle youth and busy entrepreneurs impeded the Soviet march to communism, *Cahiers du Monde russe* 47/1-2, 2006, pp. 377-408.
- FRIEDRICH, Carl J. – BRZEZINSKI, Zbigniew K.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* [1956], London – New York – Washington: Frederick A. Praeger Publishers 1968.
- FULBROOK, Mary: Approaches to German contemporary history since 1945: Politics and Paradigms. In: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, 1. Jg. 2004, Heft 1 (*Zeitgeschichte heute – Stand und Perspektiven/Contemporary History today – Positions and Perspectives*), S. 31-50.
- GELDER, Ken: The Field of Subcultural Studies. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005, pp. 1-15.
- GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005.
- GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, Brno: CDK 2008.
- GORDON, Milton M.: The Concept of the Sub-culture and its Application [1947]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005, pp. 46-50.
- HEBDIGE, Dick: *Subculture: The Meaning of Style*, London – New York: Routledge 1979.
- HEBDIGE, Dick: Subculture: The meaning of style [1979]. In: GELDER, Ken – THORNTON, Sarah (ed.): *The Subcultures Reader*, New York: Routledge 1997, pp. 130-142.
- HEBDIGE, Dick: Subculture: The meaning of style [1979]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005, pp. 121-131.
- HEUMOS, Peter: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“. *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*, Praha: ÚSD AV ČR 2006.
- HORVÁTH, Sándor: Alltag in Sztálinváros. Die „Zivilisierten“ und die „Wilden“ in der ersten sozialistischen Stadt Ungarns. In: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (Hg.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948-1968*, München: Oldenbourg, 2005, S. 505-526.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.): »Po židoch cigáni«. *Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945. I. díl (1939 – srpen 1944)*, Praha: Triáda 2005.
- IRWIN, John: Notes on the Status of the Concept Subculture [1970]. In: GELDER, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*, London – New York: Routledge 2005, pp. 73-81.
- JANÁČEK, Pavel: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938-1951*, Brno: Host 2004.

- JARAUSCH, Konrad H.: Care and Coercion. The GDR as Welfare Dictatorship. In: JARAUSCH, Konrad H. (ed.): *Dictatorship as experience. Towards a socio-cultural history of the GDR*, New York – Oxford: Berghahn Books 1999, pp. 47-73.
- JESSE, Eckhard: War die DDR Totalitär?, *Aus Politik und Zeitgeschichte* [Beilage zur Wochenzeitung *Das Parlament*], B40/94, 7. Oktober 1994, S. 12-23.
- KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945-1969*, Praha: Academia 2007.
- KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Otvestvennost' za chuliganstvo po sovetskomu zakonodatel'stvu*, Minsk: Belarus 1970.
- KALMYKOV, Vasilij Timofejevič: *Chuliganstvo i mery bor'by s nim*, Minsk: Belarus' 1979.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948-1953, 2. část: Zakladatelské období komunistického režimu*, Praha: SPN 1991.
- KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*, Brno: Barrister&Principal 2005.
- KELLER, Jan: *Teorie modernizace*, Praha: Sociologické nakladatelství 2007.
- KOCKA, Jürgen: Ein Deutscher Sonderweg. Überlegungen zur Sozialgeschichte der DDR, *Aus Politik und Zeitgeschichte* [Beilage zur Wochenzeitung *Das Parlament*], B40/94, 7. Oktober 1994, S. 34-45.
- KOCKA, Jürgen: *Eine durchherrschte Gesellschaft*. In: KAELBLE, Hartmut – KOCKA, Jürgen – ZWAHR, Hartmut (Hg.): *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart: Klett-Cotta 1994, S. 547-553.
- KOCKA, Jürgen: The GDR. A special Kind of Modern Dictatorship. In: JARAUSCH, Konrad H.(ed.): *Dictatorship as Experience. Towards a socio-cultural history of the GDR*, New York – Oxford: Berghahn Books 1999, pp. 17-25.
- KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*, Praha: Argo 2009.
- KOTALÍK, Matěj: Panovnický kult a kontinuita monarchismu v období první Československé republiky. In: *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha: Nakladatelství Historický ústav 2008, s. 286-292.
- LACKOVÁ, Elena: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Praha: Triáda, 2002.
- LAPIERRE, Brian: Making hooliganism on a mass scale. The campaign against petty hooliganism in the Soviet Union, 1956-1964, *Cahiers du Monde russe* 47/1-2, 2006, pp. 349-376.
- LEBOW, Katherine: Socialist Leisure in Time and Space. Hooliganism and Bikiniarswo in Nowa Huta 1949-1956. In: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (eds.):

Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948-1968, München: Oldenbourg 2005, S. 527-540.

LINDENBERGER, Thomas: Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung. In: LINDENBERGER, Thomas (Hg.): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*, Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag 1999, S. 13-44.

LINDENBERGER, Thomas: *Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952-1968*, Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag 2003.

LINDENBERGER, Thomas: „Asoziale Lebensweise“. Herrschaftslegitimation, Sozialdisziplinierung und die Konstruktion eines „negativen Milieus“ in der SED-Diktatur, *Geschichte und Gesellschaft* 31, 2005, S. 227-254.

LINZ, Juan J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, London: Lynne Rienner Publishers 2000.

LÜDTKE, Alf: *Geschichte und Eigensinn*. In: Berliner Geschichtswerkstatt (Hg.): *Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte. Zur Theorie und Praxis von Alltagsgeschichte*, Münster: Westfälisches Dampfboot 1994, S. 139-153.

LÜDTKE, Alf: „Helden der Arbeit“ – Mühen beim Arbeiten. Zur mißmutigen Loyalität von Industriearbeitern in der DDR. In: KAELBLE, Hartmut – KOCKA, Jürgen – ZWAHR, Hartmut (Hg.): *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1994, S. 183-213.

MARCUSE, Herbert: Professoren als Staats-Regenten? [rozhovor], *Der Spiegel*, 21. 8. 1967, S. 116.

MAREŠ, Miroslav – SMOLÍK, Josef – SUCHÁNEK, Marek: *Fotbaloví chuligáni. Evropská dimenze subkultury*. Centrum strategických studií: Brno 2004.

MERTON, Robert K.: Social Structure and Anomie, *American Sociological Review* 3, 1938, Issue 5, pp. 672-682.

MERTON, Robert K.: Sociální struktura a anomie. In: MERTON, Robert K.: *Studie ze sociologické teorie*, Praha: Sociologické nakladatelství 2000, s. 132-177.

MIDDELL, Matthias: Kulturtransfer und historische Komparatistik – Thesen zu ihrem Verhältnis, *Comparativ* 10, 2000, Heft 1, S. 7-41.

OPEKAR, Aleš: Mánes 1957. Pokus o skandalizaci tanečního večírku, *Rock&pop* 7, 1996, č. 2, s. 72-73.

PAŽOUT, Jaroslav: *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Praha: Prostor 2008.

PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50 letech 20. století*, Brno: CDK 2008.

- PETRUSEK, Miloslav: Durkheimův návrat do Čech. In: DURKHEIM, Émile: *Sociologie a filozofie*, Praha: Sociologické nakladatelství 1998, s. 135-167.
- POLLACK, Detlef: *Modernization and Modernization Blockages in GDR Society*. In: JARAUSCH, Konrad H. (ed.): *Dictatorship as Experience. Towards a socio-cultural history of the GDR*, New York – Oxford: Berghahn Books 1999, pp. 27-45.
- POSPÍŠIL, Filip: Bigbít jako protest? Rocková hudba v socialistickém Československu, *Dějiny a současnost* 32, 2010, č. 6, s. 40-43.
- PŘÁDNÁ, Stanislava: „Chuligán“ Petr tančí twist, *Film a doba* 46, 2000, č. 1, s. 23-24.
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha: FF UK 2010.
- ROSS, Corey: *The East German Dictatorship. Problems and Perspectives in the Interpretation of the GDR*, London – New York: Edward Arnold Publishers 2002.
- RUT, Přemysl – VYSKOČIL, Ivan: *Vždyť přece létat je o hubu (Rozhovory)*, Praha: Portál 2000.
- SMOLÍK, Josef: *Fotbalové chuligánství. Historie, teorie a politizace fenoménu*. Vydavatelství Zdeněk Plachý: Karlovy Vary 2008.
- STÁTNÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech. Vládní nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci č. 52/1953 Sb.*, Praha: ÚSD AV ČR 1994.
- WEINZIERL, Rupert – MUGGLETON, David: *What is 'Post-subcultural Studies' Anyway?*. In: WEINZIERL, Rupert – MUGGLETON, David (eds.): *The Post-subcultures Reader*, Oxford – New York: Berg 2004, pp. 3-27.
- WELLMANN, Monica: *Zwischen Militanz, Verzweiflung und Disziplinierung. Jugendliche Lebenswelten in Moskau 1920-1930*, Zürich: Pano-Verlag 2005.
- WIERLING, Dorothee: Die Jugend als innerer Feind. Konflikte in der Erziehungsdiktatur der sechziger Jahre. In: KAELBLE, Hartmut – KOCKA, Jürgen – ZWAHR, Hartmut (Hg.): *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart: Klett-Cotta 1994, S. 404-425.
- ZEMAN, Jiří: Skutečný příběh vyšehradských jezdců, *Reflex* 15, 2004, č. 19, s. 80-85
- ŽIŽEK, Slavoj: *Mluvil tu někdo o totalitarismu?*, Praha: Tranzit 2007.